

**NAFARROA OINEZ 2003 DELA ETA, EUSKALTZAINDIK
ANTOLATURIKO VII. JAGON JARDUNALDIK: EUSKARA
ETA IRUÑEKO ETA TUTERAKO ELIZBARRUTIETAN**

Irunberri/Lumbier, 2003-IX-19

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADEMIE DE LA LANGUE BASQUE

IRUNBERRI / LUMBIER

**"Nafarroa Oinez 2003" dela eta,
Euskaltzaindiak
antolatutako ekitaldiak**

*Actos organizados por la
Real Academia de la Lengua Vasca /
Euskaltzaindia con motivo del
"Nafarroa Oinez 2003"*

***

**2003ko irailaren 19a
Udaletxeko Hiriaren Aretoa**

*19 de septiembre de 2003
Sala de la Villa del Ayuntamiento*

AYUNTAMIENTO DE LUMBIER
IRUNBERRIKO UDALA

JAGON SAILA
SECCION TUTELAR

Sailburua / Director: Andres Urrutia

Sustapen batzordea / Comisión de Promoción

Batzordeburua / Presidente:	Andres Urrutia
Idazkaria / Secretario:	Andres Inigo
Kideak / Miembros:	Erramun Baxok Pierre Charritton Aingeru Epaltza Henrike Knörr Juan M. Lekuona Erramun Osa Mannel M. Ruiz Urrestarazu
Aholkulariak / Asesores:	Jose Luis Lizundia Juan San Martin

Onomastika batzordea / Comisión de Onomástica

Batzordeburua / Presidente:	Andres Inigo
Idazkaria / Secretario:	Mikel Gorrotxategi
Kideak / Miembros:	Patxi Galé Pierre Charritton Henrike Knörr Jose Luis Lizundia Txomin Peillen Patxi Salaberri Zaratiegi Juan San Martin Amaia Usabiaga

Antolaketa batzordea / Comisión Organizadora

Andres Inigo
Pello Telleria
Amaia Okariz
Gema Insausti

Laguntzaileak / Colaboradores

Isabel Elizalde, *Nafarroa Oinez 2003*ko koordinatzailea
Irunberriko Arangoiti Ikastola

NAFARROA OINEZ: BIENVENIDA A EUSKALTZAINDIA

Lumbier/Irunberri, 19-IX-2003

*Jose Enrique Garcés Allo,
Presidente de la Ikastola Arangoiti*

Todas las familias que formamos la Ikastola Arangoiti les damos la bienvenida a Lumbier a los miembros de la Real Academia de la Lengua Vasca y les queremos agradecer la organización de estos actos con motivo del *Nafarroa Oinez 2003*.

Gracias de antemano también a todos los ponentes y asistentes y al Ayuntamiento de Lumbier por su presencia y su colaboración.

Eusebio Rebolé en su libro «Historia de la Villa de Lumbier» dice «Que el euskera es la lengua materna de Lumbier no es difícil probarlo... Son los mismos lumbierinos del siglo XVII quienes nos darán noticias sobre el uso de la lengua vasca.» «En el archivo diocesano hay dos procesos que figuran la cuestión lingüística como motivo de litigio para provisión de vicarías en Lumbier.»

«Aún siendo la lengua madre de Lumbier el euskera, según testimonios en aquellos años la mayoría de la población del Lumbier era bilingüe conociendo la lengua romance y la vascongada, si bien existía numeroso grupo de personas que sólo conocían la lengua vascongada.»

Hoy iniciado ya el siglo XXI, después de la pérdida de nuestro idioma materno hace más de 200 años, Lumbier empieza a ser de nuevo bilingüe. La aparición de un centro de enseñanza en euskera hace 23 años y el trabajo de organizaciones de alfabetización de adultos como AEK, están haciendo posible que recuperemos el que fue nuestro idioma original durante cientos de años.

Sin el trabajo que realiza Euskaltzaindia de cuidado e investigación del euskera, esta recuperación del euskera, no como adorno cultural, sino como vehículo de comunicación, no hubiera sido posible. Agradecemos nuevamente la organización de estos actos en Lumbier por el apoyo que supone para la Ikastola y para la recuperación del euskera.

**VII. JAGON JARDUNALDIEN AURKEZPENA.
VII JORNADAS DE LA SECCIÓN TUTELAR DE
LA R.A.L.V./EUSKALTZAINDIA**

*Andres Urrutia,
Jagon Sailburua
Irunberri/Lumbier, 19-IX-03*

Egunon / Buenos días

Como Presidente de la *Sección Tutelar* de Euskaltzaindia me cumple hoy presentar junto con la directora de la ikastola Arangoiti de Irunberri/Lumbier Doña Nora Uribeetxebarria y mi compañero el académico de número y delegado de Euskaltzaindia en Navarra, Don Andrés Iñigo, los actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia con motivo del *Nafarroa Oinez 2003*.

Dado que mis compañeros de mesa se extenderán mas en detalle sobre las actividades a desarrollar por Euskaltzaindia el próximo viernes en Irunberri/Lumbier, permítanme centrarme aquí y ahora en el tema que va a reunir a la Sección Tutelar de nuestra academia en sus séptimas jornadas.

Muchas veces se piensa en Euskaltzaindia como una institución de rango y ambiciones únicamente filológicas, carente de cualquier preocupación por el empleo social de la lengua. Nada más lejos de la realidad. Desde su propia fundación, allá por el año 1918, Euskaltzaindia ha desarrollado su labor a través de dos grandes secciones, la de investigación (*Iker Saila*) y la de Tutela (*Jagon Saila*), intentando abarcar no solo el cultivo de lo lingüístico, sino también lo relativo al empleo del euskera en los diferentes territorios de lengua vasca.

Es éste uno de sus rasgos característicos, que demuestra su personalidad y los objetivos de sus fundadores. Así, la Academia se preocupa del empleo de la lengua por las diferentes instancias e instituciones que hoy tienen repercusión en la vida de los euskaldunes.

Ni qué decir tiene que una de esas instituciones, de capital importancia para la vida de la lengua, ha sido y lo es la Iglesia Católica. Las necesidades de predicación y catequesis de una población que en muchos casos no conocía otra lengua que el euskera, llevaron en fechas tempranas y especialmente tras el Concilio de Trento, a dictar diversas disposiciones que garantizaran el uso del euskera en los quehaceres eclesiásticos.

La larga nómina de autores y obras religiosas en euskera resulta la confirmación evidente de lo dicho. Pero la historia no se detiene y dentro de la

Sección Tutelar, la Comisión de Fomento de Euskaltzaindia decidió el año pasado iniciar una ronda de exposiciones sobre el empleo actual del euskera en las diferentes diócesis de los territorios de lengua vasca. Tras Baiona-Oloron-Lescar, le toca ahora el turno a Iruñea-Tutera y el próximo año a Gasteiz-Bilbo-Donostia, todo ello en un intento, desde el respeto a las pautas propias de cada institución, de hacer una radiografía fidedigna y veraz de la presencia del euskera en la actividad pastoral de la Iglesia Católica.

Tengo que dar las gracias a los que con su impagable labor han posibilitado estas jornadas y especialmente a la ikastola y pueblo de Irunberri/Lumbier, a los conferenciantes y asistentes y sobre todo, subrayar una vez más el vínculo de Euskaltzaindia con Nafarroa, vínculo que se refuerza con nuestra presencia y nuestro ánimo para el *Nafarroa Oinez*.

* * *

Luze eta zabal mintzo daiteke Elizak euskararekin izan duen jokabideaz. Jakina denez, historiak eta euskalgintzak etengabe erakusten digute haren eragina gure hizkuntzaren bilakaeran.

Iraganak, hala ere, ez gaitu itsutu behar. Argilunak baditu ere, askoz esan-guratsuagoa da oraingoa eta, zer esanik ez, gerogarrenekoa. Bi horiek ditugu xede eta helburu, Euskaltzaindiaren *Jagon* Saileko Sustapen Batzordean. Hartara ere, etorri gara Irunberrira, Iruñeko eta Tuterako elizbarrutietan euskarak zer eta nola hausnartzeko eta gizarteratzeko.

Sarritan gertatzen da, halakoak ikertzerakoan, baiezko eta ezezkoaren alde temati jartzea, egoera baten errudun bakarrak erakundeak balira bezala. Ez da hori gure asmoa. Aitzitik, gogoz eta jardunez gaia jorratu eta zuen aurrean izango dituzue horretarako adituak, haienak entzun eta barrura ditzagun.

Argigarrien txanda ere izango da, erruz eta ugari emango zaizkigun xehetasunak banan-banan eta ezari-ezarian ehotu beharko ditugulako.

Eskerrak azaldu ditut lehen, gaztelaniazko berbalditxoan, Euskaltzaindiaren izenean, jardunaldi hau bideratu duten hainbatentzat. Aparte utzi dut, beharbada nire kutunkeriaz, osterantzeko eskerrak eta laudorioak ematea. Halakoak merezi dituzte egunerokotasunaren zama pisutsua daramaten apez euskaldunek. Zilegi bekit beraien artean nire omena Jose Mari Satrustegi euskaltzainkide nuenari zuzentzea. Haren antzera, eredugarri egiten duzue zuek Euskal Herriaren hiri eta herri euskaldunetan, euskara eta fedearen barne-muina elkarturik eta uztarturik bizitzea.

Horien eskuetan egon da eta badago, egun ere eta neurri batean bederen, euskararen etorkizuna Nafarroan. Beste neurri handi batean, ikastolen zabalitze eta hedatzean. Horra hor, herriz herri, Euskaltzaindiak azken urteotan agurtu dituen nafar ikastolak. Horiei luzatzen die gaur Euskaltzaindiak bere abegi eta harrera osoa, euskararen aurrerakuntza bidean lankide, esku zabalik eta prest ikus eta senti dezaten Euskararen Akademia.

Mila esker zuen arretarengatik!

EUSKARAREN ERABILERA NAFARROAKO ELIZAN

Iruñeko eta Tuterako elizbarrutietan egiten den euskararen erabilerari buruzko azterketa soziolinguistikoa

Iruñea, 2003-IX-19

Xabier Lasa

I. EUSKARAREN ERABILERA IRUÑEKO ETA TUTERAKO ELIZBARRUTIETAN: EGOERA OFIZIALA

Euskarari edo euskararen erabilera pastoralari buruzko eliz-doktrinaren azterketa bat egitean denboran oso atzera jo genezake, horrela nahi izanez gero. Izan ere, euskara aztergai eta eztabaidagai izan da betidanik Nafarroako Elizan, gure lurra kristautu zen antzinako mendeetatik, hain segur. Anitz gauza idatzi daiteke ikuspegi historiko zabal horretatik, eta anitz gauza legoke oraindik esateke.

Baina gure asmoa ez da historialariarena, apalagoa baizik. Gaur egungo egoera aztertzeraz mugatzen gara eta, bigarren atalean eskainiko dugun datuen ikuspegiari begiratu aitzin, eguneroko lanean eragin saihestezina duen elizbarrutiko arautegiari so egin nahi izan diogu. Errealitatea kokatu eta bere neurrian aztertu ahal izateko nahitaezko lana baita. Horregatik ez gara denboraz oso atzera joanen; azken hogeita hamar urteetako egoera ofiziala aztertzeraz mugatuko gara.

Izan ere, Nafarroako pastoraltzaren erantzule nagusiek, Apezpikuek eta kuriako erakunde nagusien arduradunek, alegia, ardura izan dute, oro har, euskararen erabilpenari buruzko iritziak emateko. Ideia, gogoeta eta arau horiek maila teoriko batean kokatzen gaituzte betiere, eta kontuan hartu behar da alde teorikoak, praktikari aurre egiten diolarik, hainbat arazo eta eragozpenekin talka egiten duela. Errealtateak, batzuetan, ez du zehatz-mehatz isladatzen alde zurririk gabe den portaera. Dena den, alde teorikoak ezagutzeko aukera ematen du ofizialki esaten dena zertan datzan ikusteko eta eguneroko errealtatearen zerizana behar bezala aztertzeko.

Euskararen erabileraren inguruko begirada ofizial hori ezagutzeko azken hogeitamar urteak hartu ditugu erreferentzia gisa, izan ere, diktadura garai ilunetan ezer gutxi esan zen praktikan baztertua eta askotan pertsegitua zegoen gure hizkuntzaren erabilera liturgiko eta pastoralari buruz. Egia da egoera gogorrenetan ere badirela euren komentzimendu sakonei eusteko prest egoten di-

ren pertsonak, eta zerrenda luze bat osa genezake frankismoaren garai ilunetan euskararen aldeko lan isil eta handia egin zutenen izenez. Baina lantxo hotetan alderdi publiko eta ofizialera mugatuko gara.

Azken hogeita hamar urte hauetan hiru Artzapezpiku izan ditu Iruñeko Elizbarrutiak: Jose Mendez, eta berarekin batera, Jose Maria Larrauri, Apezpiku laguntzaile gisa; Jose Maria Zirarda eta gaur egun Artzapezpiku karguan jarraitzen duen Fernando Sebastian.

1. JOSE MENDEZ ARTZAPEZPIKUAK ETA JOSE MARIA LARRAURI APEZPIKU LAGUNTZAILEAK SINATUTAKO «IRUÑAKO APEZPIKUTEGIAK EUSKERARI BURUZ PASTORALGINTZA ALDETIK» IZENEKO OHAR PASTORALA (1)

Ohar pastoral horrek hasiera bat markatzen du euskarari buruzko arautze ofizialari dagokionez; izan ere esan daiteke hori izan zela Nafarroako Apezpiku batek, modu ofizialean, euskararen erabilerari buruz zerbait agintzen zuten lehen aldia. Ondoren etorri diren beste irizpide eta gogoeta gehienek idazki horren esanak erreferentzi gisa hartzen dituzte.

Agiria hiru ataletan banatua dago: «I. Egoera», «II. Argibideak», «III. Zer egin».

Egoera aztertzean, I. atalean, hiru puntu interesgarri hartzen ditu kontuan: norik erabiltzen duen euskara, euskara nafar kultur ondarea eta euskararen erabilerak azken denboretan egin duen atzerapena (2):

- «Naparroako kristau erriak erabiltzen dituen izkuntzetako bat da euskera... Ori gertatzen da, batez ere, *Euskarazko Pastoraltzako Lurraldea* deitutakoan, baita Pirineo aldeko leku batzuetan ere, eta ezin aztu dezakegu Iruñan eta Iruña-inguruan bizi diran ainbat euskaldun.
- Kultura eta kondaira aldetik napar erriak dituen ondasunetako bat euskera du. (...)
- Azken aldiotan, euskerak atzeraldi kezagarri egin du. Asko izan dira atzeraldi orren eragileak, batzuk geiago, besteak gutxiago. Zergatik gertatu den ori, ez da emen aztertzekoa, bañan bai bere gordin guzian aitortzekoa; orregatik erantzukizuna guztiona bait-da, baita Elizarena ere, egoki jokatu bearra dugu gure izkuntzaren geroari buruz».

Hitz hauetatik ondorio batzuk atera ditzakegu:

- Euskararen erabilera pastoralak barnean hartu behar duen lur-eremuaren lehen zedarritze bat seinalatzen du, oso orokor eta zehaztapenik ga-

(1) 1974ko abuztuaren 15ean sinatua eta 1974ko iraileko Elizbarrutiko Aldizkari Ofizialean argitaratua, 545-550 or.

(2) Testuak aipatzean jatorrizko idazkiak erabiltzen duen euskara errespetatu da.

bea izan arren. Honakoa litzateke: Euskarazko Pastoraltzako Lurralde (ez da zehazten zein den); Pirinio aldeko leku batzuk; eta Iruñea eta Iruñerria.

- Bereziki aipatu egiten da euskararen erabilerak atzera jotzen duela modu kezagarriaz. Egoera sakontasunez aztertu ez arren, aipatzen du Elizak ere bere erantzukizuna izan duela emandako atzeratze-prozesu horretan eta, aurrerantzean, egoki jokatu beharko duela «gure hizkuntzaren geroari buruz».

Argibideetan, II. atalean, beste hiru iritzi esanguratsu eskaintzen zaizkigu:

- «1go. (...) gure Elizak euskera erabili bearra dauka bere erriko kristau euskaldunei ebanjelioa ots-egiterakoan eta kristau ikasgaiak ematerakoan. (...)
- 2en. Elizak... erriari zor dion leialtasunagatik, aitortzen du eskubide dutela gure erriak eta erriko guziek beren izkuntza erabiltzeko egunoroko bide bezala Jainkoarekin eta gizonekin dituzten artu-emanetan; baita beren kultur-aldeko zañei sendo eusteko ere, beren izaera beraren zati berezi bait-dire zaña oiek.
- 3en. Are geiago: gogoan izanik euskerak gure artean dituen oztupoak, Nafarroako Elizak uste du, bereziki leiatu eta saiatu bear duela zaintzen eta lantzen gure gizonek eta kristauak duten kultur-ondasun aundi au.»

Hitz horietatik ondorio hauek atera daitezke:

- Elizak euskara erabili behar du ebanjelioa hots egitean. Horretarako *Gaudium et Spes* Vatikanoko II.eko Konstituzioa aipatzen da bereziki.
- Euskararen erabilera herritarren eskubide bat da, eta erlijio- zein eliz-eremuetara eraman behar da.
- Eliza saiatu behar da euskara bereziki zaintzen, arriskuan dagoen kultur ondare bat baita.

Ohar pastoralaren III. atalak, «Zer egin» izenekoak, arau konkretu batzuetan laburbiltzen du lehen aipatu den euskararekiko jarrera praktikoa bideratzeko planteamendua. Honako hauek dira:

- «1go. (...) Jakingarrien diren Elizbarrutiko agiri guztiak gazteleraz eta euskeraz argitaratuko dire.
- 2en. Legezko balio ematen zaie Eliz-landan euskeraz idatzitako agiriak.
- 3en. «La Verdad» delakoaren zati bat (irakurletan euskaldunak zenbat diren araberan) euskeraz argitaratuko da.
- 4en. Oso-osoan euskaldun diren errietan liturjia euskeraz egin bearra da, jakina.

- 5en. Bi izkuntzetako errietan, geienek euskera erabiltzen dutelarik, euskera erabiliko da geien liturji elizkizunetan (...)
- 6en. Euskera garbiki atzera egiten ari den errietan, ikus bedi nola lortu laiken arrentzat toki egoki bat elizkizunetan.
- 7en. (...) beharrezkoak dire euskerazko elizkizunak Iruñan eta beste erri batzuetan ere (...)
- 8en. Beilak direla-ta, edo erromes joatea dala-ta, nabarmena delarik euskaldunen taldea, gogoan izan bitez emen azaldutako iritziak eta eman bezaio euskerari dagokion tokia.
- 9en. Liturjirako emandako iritzi aukerak balio dute kristau-ikasbidea delarik gai (...)
- 10en. Ikasle euskaldunak dituzten Elizako ikastetxeetan gogoan izan bearko dute egoera ori, naiz liturjirako, naiz beste elizkizunetarako. (...)
- 11en. Euskaldunak artzen dituzten erietxeetan, eta batez ere Iruñako eritegi nagusienetan, izan bitez eri euskaldunei ongi serbi dezaieketen euskaldun apez eta erlijiosoak.
- 12en. Euskaldunak naiz biltzen diren Naparroako Santutegi nagusienetan, onona izango da euskerazko elizkizunak egitea, eta aitortzak euskeraz entzun dezazketenak izatea.
- 13en. Pastoralgintzako arau aukerak bete bear dituzten etxeak dituzten erlijiosoek nagusiek al guzia egin bear dute euskaldunei ongi serbituko dieten erlijiosoak izan daitezen».

Euskararen erabilera non gauzatu behar den esaten saiatzen dira arau horiek. Hala ere konprezio maila oso orokorra da. *Zereginak* atalean euskararen erabilera gauzatzeko burutu behar diren ekimen hauek aipatzen dira:

- Garrantzizko eliz agiri guztiak elebizi argitaratzea.
- Zati bat euskaraz argitaratua La Verdad astekarian.
- Liturgia eta elizkizunak euskaraz egin herriaren euskaldun-kopuruaren arabera.
- Kristau-ikasbidean edo katekesian euskara erabili herriaren euskaldun-kopuruaren arabera.
- Elizako ikastetxeetan burutu daitezkeen balizko elizkizun eta beste ekimenak euskaraz ere eskaintzea.
- Gaixoei zerbitzua euskaraz eskaintzea.
- Erromesaldi eta santutegietan aitortzak euskaraz egiteko aukera eskaini, euskaldunen presentziaren arabera.

Pertsona eragileak: agiria irakurri ondoren, lana bere gain hartu behar duten pertsonetako batzuk seinalatu daitezke:

- La Verdad-en kolaboratzen dutenak.
- Apezek, zentzu onak gidatuak, antolatu behar dute euskaraz eman beharreko zerbitzua herrietan.
- Itzulpen ofizialak eta Iruñe-Iruñerriko euskarazko elizkizunak antolatzearaz «Euskarazko Pastoralgintza Zerbitzua» arduratuko da.
- Ikastetxeetako arduradunak.
- Erietxeetan zerbitzua ematen duten apez eta erlijiosoak.
- Santutegi Nagusietako arduradunak.
- Erlijiosoen nagusiek, euren ordenetako komentuak aipatu toki edo zereginetan inplikatuak badaude.

Gogoeta batzuk:

- Ohar pastoral horren azterketaren ondorio gisa esan daiteke, euskararen erabilerari dagokionez, gertaera garrantzitsu baten aurrean aurkitzen garela. Nafarroako Elizak, bere maila gorenetik, euskararekiko kezka eta konpromisoa agertzen ditu instituzio gisa. Zentzu horretan azpimarratu beharrekoa da Nafarroako Elizaren jokabidea, 1974. urte horretan, aurrekari bat kontsideratu daitekeela; izan ere instituzio zibilen aldetik oraindik maila sinbolikoa gainditzen ez zuen ekitaldiren bat baizik egiten zelarik, Elizak bere baitarako ardura gisa hartu eta euskararen erabilerari arautze positibo bat emateko ausardia izan zuelako. Frankismoaren azken urte horietan ez zegoen euskarari buruz hain argi mintzo zen gizarte-erakunde ofizialik.
- Ohar pastoralaren lehenbiziko arauak esaten duenez (3) «nolabaiteko garrantzirik duten Elizbarrutiko agiri guztiak euskaraz eta gaztelaniaz argitaratuko dira». Hitz horiek ofizialtasun oso zabala ematen diote euskarari.
- Gaineratu daiteke, era berean, emandako arau horiek hutsuneak dituztela. Horietako nabarmen bat tokiak eta arduradunak aipatzean erakusten duen konkrezio falta litzateke. Dena den, garaiko egoera eta ikeritze sozio-linguistikorako baliabideak kontuan hartuta zaila zen oro gaur

---

(3) Iritziak iritzi, aipatu behar da kasu honetan euskarazko itzulpena ez dela oso zehatza, jatorrizko testuak –segur aski erdaraz idatzia- horrela baitio: «todos los documentos eclesiales diocesanos de relativa importancia se publicarán en castellano y en euskera»; itzulpenak, ordea, horrela dio: «jakingarrien diren Elizbarrutiko agiri guztiak gaztelera eta euskeraz argitaratuko dire».

egun onargarri egiten zaigun konkrezio-maila batera iritsi ahal izatea. Bestaldetik, pentsatzekoa da Elizak horrelako erabakiak hartzean, konzientea zela apezten eta erlijiosoan joeren aniztasunaz. Ohar pastoral hori ematean zuhurtasunaz jokatu zuten.

- Seinalatu daitekeen beste hutsune nabarmena Seminarioaren arazoa litzateke, ez da ezer aipatzen apezgaien heziketaz eta, oro har, teologia Elizbarrutiko ikastetxeetan ikasten dutenen programetan euskarak izan beharko lukeen tokiaz.

2. JOSE MARIA ZIRARDA, IRUÑEKO ARTZAPEZPIKU JAUNAK SINATUTAKO «OHAR ZONBAIT EUSKERARI BURUZ PASTORALGINTZA ALDETIK» IZENEKO OHAR PASTORALA (4):

Jose Maria Zirarda Artzapezpikuaren ohar pastoral horrek bere egiten du bere aurrekoek esandako guztia eta, horiek arautua utzi zutenetik abiatua, 1981. urteko errealitate berriari egokitze asmoa agertzen du (5). Ohar pastoralara sarreratxo batekin hasten da eta hiru ataletan banatua dago: «I. Oinarri Orokorrak»; «II. Gaurko Giroa»; eta «III. Ekintza-arauak». Hirugarren atala beste hiru azpi-ataletan bereizita dagoela.

Oinarri Orokorrak izeneko I. atalean, funtsean, Jose Mendezen ohar pastoralaren lehenengo atalean esandakoa gogoratu eta horren balioa berretsi baino ez da egiten. Horrela, herriak eta herritarrek Jainkoarekin eta gizonekin dituzten harremanetan euskara erabiltzeko eskubidea gogoratzen da, euskara nafarren kultur ondare bat dela esaten da eta, euskarak bizi duen atzeratze-egoeraren aurrean, Elizak euskararen erabileraren bultzatzaile izateko eginbeharra duela azpimarratzen du. Azken baieztapen horri garrantzia berezia ematen zaio eta Elizaren euskararen aldeko joera seinalatzen duen paragrafo bat gehitzen du:

«Iltzeko zori larrian dagon egiazko oroigailu bizia baldin bada euskera, buruz eta gogoz ahal egin behar dugu denok, Eleiza barne, beraren salbatzeko, Naparroak ondorez izan dituen erti-aberastasun diren hainbat oroitarri salbatzera lehiatzen garen bezala (6)».

(4) 1981eko irailaren 8an sinatua eta urte bereko urriko Elizbarrutiko aldizkari ofizialean argitaratua, 309-316 or.

(5) «Gure egun hoketan gaurkotasun haundiagoa du orduan esan eta aginduak. Iruñen eta Naparroako herri batzuetan ikastolak ugaritu diren hortan, *lingua navarrorum*, naperren izkuntza berezia deitutako euskerak, kultura eta kondaira aldetik, egunetik egunera oniritzi haundiagoa iritxi bait du bere alde. Egoki da, beraz, delako argibidearen puntu eta egi nagusiak oroitaraztea eta gaurkoratzea, gure egunetako egoera eta Eleizaren erabakiak kontuan edukiz; Liturgi-liburuak euskeratzeko eta beste herri-izkuntzetara itzultzeko eman ziren erabakiak bereziki». Ik. Elizbarrutiko aldizkaria, 1981eko urria, 313.or.

Gaurko giroa izeneko II. atalean, ohar pastoralak dio Jose Mendezen arauak argitaratu zirenetik pasa diren zazpi urteotan ez dela toki guztietan lan berbera egin eta, horregatik, ondorioak ez dira herri guztietan berdinak izan. Apezen erantzukizunak erabaki du, azken unean, euskararekiko pastoralgintza-ren nondik norakoa. Zentzu berean gogoratzen da, 1980eko ekainean, Presbiterio-Kontseiluak egindako bileran, apez euskaldunek egoerari erantzun egoki bat emateko eskatu zutela. Horren ondoren, Pastoraltzazko Bikaritzza Nagusi-ak hainbat bilera burutu zuen lehengo arauak berrikusteko eta «egunean egu-neko beharren arabera indarberritzeko (7)».

Ekintza-arauak izeneko III. atalak euskararen erabilerari buruzko ha-masei arau ematen ditu. Hiru azpi-atal edo multzoetan banatzen dena: «I. Euskararen legezko balioa»; «II. Liturgi ospakizunak»; «III. Ezi Pastoral-gintza» (Hezkuntza-Pastoralgintza). Hona hemen baieztapen garrantzizkoe-nak (8):

I. Euskeraren legezko balioa

- «(...) euskera erdara bezala, Eleizaren izkuntza ofiziala izanen da Naparroan. (...)
- Euskeraz idatzitako agiri eta Sakramendu-Liburuei legezko balio emanen zaie eleiz-landan (...)
- «La Verdad» orrian argitaratuko da, orain arte bezala, igandeetako Ebanjelioa-ren argipena. Beste zonbait berri ere emanen dira euskaraz.

II. Liturgi ospakizunak

- Oso-osoan euskaldun diren herrietan, liturgia euskeraz eginen da. (...)
- Bi izkuntzetako herrietan, gehienik erabiltzen dan izkuntza erabiliko da gehien-bat irakurgai, kantu eta sermoietan. Elizkizun berean bi izkuntzak erabili dai-tezke, behar neurrian (...)
- Euskera garbiki atzera egiten ari den herrietan, euskera oso gutxi erabiltzen du-tenetan, apaizek zentzuz eta zuhurki begiratuko dute euskerak xoko atsegin bat ukan dezan, eleizan bederen, herrian gelditzen diran euskaldunendako, euskal kantu eta otoitz herrikoi ezagutuenak erabiliaz.
- Iruñen eta jenderik gehiena erdalduna dan herrietan sakabanaturik bizi diran euskaldunentzat (...), elizkizun bereziak eratuko ditu.
- Beilak direla, edo erromes joatea dala, nabarmena bada euskaldunen taldea, emanen zaio euskerari dagokion lekua elizkizunetan.

(6) *Ibidem*, 313.or.

(7) *Ibidem*, 314.or.

(8) *Ibidem*, 314-316.or.

- Nafarroako zombait lekutan: Orreaga, Aralar adibidez, biltzen dira kristau euskaldunak. Egoki da holakoetan aitortzak euskaraz entzuteko apaiz euskaldunak bertan izatea.
- Eri-etxeetan, bereziki Iruñekoetan, beharrezkoak dire zombait apaiz euskaldun, eri euskaldunen serbitzuko, bereziki eri euskaldunak konfesatzeko.
- (...) euskera ez dakiten apaiz, erlijioso eta kristauak ahal guzietan egin behar lukete euskerazko kantu eta liturgiko erantzun zombait ikasteko. Hala adieraziko dute heuren senide-atxikimendu eta begi ona Eleiz-Barrutiko kristau euskaldunekin.

III. Ezi-pastoralgintza

- (...) Euskal lurraldeko eskola bildu eta ikastetxetan, eta Nafarroa guziko ikastolatan euskera erabiliko da kristau-ikasbidea ematean. (...)
- Eleizaren eskoletara joaten diran ikasle euskaldunak, izanen dituzte heurendako elizkizun zombait euskaraz (...)
- Ezi-arau hauek bete behar dituzten etxeetako erlijioso-nagusiek egingen dute ahal guziera bertara biltzen diran ikasleek ukan ditzaten gisaz begiratu dituzten apaiz eta irakasleak».

Oro har esan daiteke Jose Maria Zirardaren arau horiek 1974. urtean Mendez Artzapezpikuak emandakoak berretsi eta osatzen saiatzen direla. Badute, hala ere, aipagarri den ekarpen berri bat: euskara, gaztelaniarekin batera, Nafarroako Elizako hizkuntza ofizial bezala hartzen dute.

Gogoeta batzuk:

- Esan dezakegu arauak euskararen erabilera non, zertan eta nork gauzatu behar duen erantzuten saiatzen direla. Non gauzatzeari dagokionez gauzak ez dira gehiegi aldatzen; lehen esandakoa errepikatzen da eta, herri euskaldun, erdi euskaldun eta euskara atzeraka dabilen herriez mintzatzen da. Lehen bezala santutegi eta ospitaleak euskal pastoraltzaren gune bezala seinatzen dira. Hala ere, santutegiak aipatzean Aralar eta Orreaga seinatzen ditu espreski. Erietxez mintzatzean Iruñekoak bereziki aipatzen ditu. Eta azpimarragarria da ohar pastoral honek Elizaren ardurapeko eskolak bereziki aipatzen dituela kristau-ikasbidea euskaraz emateko gune berezi gisa.
- Egin beharreko lanari dagokionez honako hauek aipatzen dira:
  - herri euskaldunetan liturgia euskaraz egingen da;
  - bi hizkuntzak erabiltzen dituzten herrietan euskara zein gaztelania erabili beharko da elizkizunetan, irakurgai, kantu eta predikuetan, behar den neurrian;

- euskara atzera egiten ari den herrietan euskarak toki atsegin bat izan behar du elizkizunetan, kantu eta otoitz ezagunenak erabiliz;
  - Iruñean eta euskaldun multzo sakabanatua duten hiri handietan elizkizun bereziak antolatuko dira euskaldunendako;
  - kristau euskaldunak biltzen diren santutegietan (Aralar eta Orreaga bereziki) aitortza sakramentua euskaraz egiteko aukera eskaini behar da. Gauza bera eskainiko da Iruñeko ospitaleetan;
  - ikastetxe eta ikastoletan kristau-ikasbidea euskaraz eskainiko da eta Elizaren ikastetxeetara joaten diren ikasle euskaldunek aukera izanen dute haiendako elizkizun batzuk euskaraz izateko; horretaz gain, Elizaren ardurapeko eskola-zuzendariak ahalegin bat egin beharko dute euskara eta euskal kultura suspertzeko.
- Lan hori egiteko pertsonak ere aipatzen dira eta badira hainbat gauza bereiztekoak. Euskararen erabilera pastorala bultzatzeko eragile nagusiak apezak izanen dira. Horien ardura da euskara «La Verdad» astekarrian erabiltzea, liturgia-azalpenetan eta berriak ematean. Haien ardurapean dago herrietako liturgia antolatzeako erantzukizuna eta euskaraz zein erdaraz eginen diren gauzak zehaztea. Hala ere, Iruñeko euskarazko elizkizunak antolatzea Pastoralitzako Bikaritzaren esku geratzen da, artzapez eta erretoreekin batera (9). Agiri ofizialak eta liturgia-liburuak euskaratzeko, Euskarazko Pastoralgintzarako Idazkaritza bat sortuko da (10). Berezitasun gisa seinalatu behar da euskara ez dakiten apez, erlijioso eta kristau laikoei ahalegin bat eskatzen zaiela («senide-atxiki-mendua» esaten da zehazki) hainbat euskal kantu eta otoitz herritarrak ikasteko, elizkizun inportanteenetan euskaldunekin batera konpartitu ahal izateko. Hezkuntza arloan egin beharreko lana eliz-ikastetxeetako erantzule diren erlijiosoen nagusiengana jotzen da; haiek arduratu behar dira euskarari dagokion ikasketak gauzatzeko gai diren erlijioso edo irakasleak bilatzeaz (11).
  - Ohar pastoral horren arabera, Elizak euskararen babesean egin behar duen ahalegina deigarria da. Eliza ez da gizarte-arazo horren aurrean kanpo geratzen, ahal duen neurrian eta, betiere, bere lan-eremura mugatua, baina euskararen defentsarako jarrera aktibo bat hartzeko borondatea erakusten du. Aurrekarietara konparatua hezkuntza arloari ematen dion garrantzia beste ekarpen bat litzateke. Lehenengo ohar pastoralean aipamen xume bat egiten zen 10. arauan; orain azpi-atal oso bat eskaintzen zaio gaiari, hiru artikuluz osatua. Aipagarria da, halaber, erlijiosoei, eliz-ikastetxe askoren arduradunak diren neurrian, bereziki

---

(9) 8. araua.

(10) 1. araua.

(11) 16. araua.

egiten zaien euskal pastoraltza bultzatzeko erantzukizun eskaera. Hutsune bezala, jadanik aipatua izan den erabilera-guneak zehazterakoan duen konkrezio faltaz gain, berriz ere, Seminarioaren eginkizuna aipatu gabe gelditzen da.

3. ELIZBARRUTIKO SINODOA ETA EUSKARA:

1987-1989 urteen artean, Iruñe eta Tuterako Elizbarrutiek Sinodo bat osatu zuten. Sinodoa gertakari handia izan zen gure Elizaren bizitzan eta Elizbarrutiaren zeregina eta norabidea birplanteatu nahi izan zituen kristau guztien ahotsak entzunez. Asmo horretan ez zen faltatu euskarari buruzko hausnarketa.

Sinodoa, gertakari handia izanik, fase diferente eta progresibotan garatu zen. Lehenbizi parrokia eta elkarteetan lana burutu zen. Horretarako Nafarroako Eliz eta gizartearen errealitatean sakontzea ahalbidetzen zuten bederatzi gai prestatu ziren. Aipatu behar da gai horien arteko 9.ak «Fedea eta kultur aniztasuna Nafarroan» izena zeramala eta, besteak beste, euskara eta bere erabilera aztertzen zuen. Lehenbiziko fasetik Sinodoko batzarre nagusietan, bigarren fasean alegia, ordezkariak eztabaidatu eta bozkatu beharko lituzketen proposamenak aterako lirateke. Euskarari dagokionez zortzi proposamen eraman ziren batzar nagusietara (12):

152. *Elizbarrutiko Euskal Pastoraltzaren Idazkaritza sor dadin, erakunde horrek euskara hizkuntza ofizial bezala onartzen zuten 74ko 8aren 15an argitaratutako Euskarari buruzko Pastoral eta 81eko 9aren 8ko ohar pastoral bultza eta praktikara eraman ditzala.*
153. *Euskarara itzultzeko talde bat existitu dadila, Elizbarrutiko agiri ofizial eta argitarapen guztiak, baita liturgi eta katekesi materialak, baldintza berberetan zabal daitezzen, bai gaztelaniaz, bai euskaraz.*
154. *Euskarazko katekesia arretaz zain dadin eta apez euskaldunak izendatu daitezela eskatzen duten Ikastetxe guztietan lan egiteko.*
155. *Euskararen eskubideak aldarrika daitezzen, bere zapalketa salatuz, eta eska diezaiela Nafarroako instituzioei behar duen laguntza guttia eman dezaten.*

---

(12) Ik. Sinodo Pastoralerako proposamenak, 152-159. Proposamenak gaztelaniaz idatzita daude eta itzulpena gurea da.

156. *Elizbarrutietan dauden Zentro Sozial publikoetan (ospitaleak, kar-tzela, erreformatorioak, psikiatrikoa...) kaperauak izenda daitezen, apez ministerioa euskaraz gauzatzeko.*
157. *Ahal den parrokia guztietan sakramentuak euskaraz ospatu ditzake-en apez bat egon dadin eta parrokia guztietan eukaristia eta hile-ta-elizkizunak euskaraz ospa ahal izan daitezen.*
158. *Egin daitezela pastoral-ekimenak eta ospakizun liturgiko elebidunak, gertakizun aberasgarria eta tolerantzia eta bizikidetzaren sor-tzailea izanen delakoan.*
159. *Elizbarrutiak euskara gehiago erabil dezala bere zerbitzu pastora-lean, batez ere ospakizun liturgikoetan, ez bakarrik sinestunak eus-kaldun diren tokietan, baizik eta -modu egoki batez- euskaldunak minoria direnetan ere, esaterako Xabierraldietan.*

Esperatzekoa zenez, proposamen horiei buruzko eztabaida aberasgarri eta, une batzuetan, gogorra ere izan zen. Euskara entzun zen batzarrean, baita pro-posamen horien kontra mintzatzeko ere. Azkenean, bozketetan, proposamenek emaitza eskasa lortu zuten. Gehienek ez zuten bozken %50a gainditzea lortu. Bakar bat onartu zen, lehenengoa, Euskal Pastoraltzaren Idazkaritza baten sor-rera eskatzen zuena eta beharrezkoa zen bi herenen bozkak lortu gabe. Hala ere Sinodoko zuzendaritza-batzordeak ahalmena zuen bi herenak gainditu ez zuten proposamenen artetik, bozketen erdia baino gehiago lortua balute, onar-tutzat emateko, eta kasu honetan horrela egin zuen (13).

Sinodoak ez zuen ekarpen deigarririk eman; aitzitik, eztabaidaren egoera bere gordinean agertu zuen. Dena den euskararen inguruko pastortza egiaz bultzatzeko tresna bat sortzeko agindua eman zuen, horixe baitzen, hain zu-zen ere, Euskal Pastortzaren Idazkaritzaren zeregina.

4. EUSKAL PASTORTZAREN IDAZKARITZATIK FERNANDO SEBASTIAN ARTZAPEZPIKUAK SORTUTAKO EUSKAL PASTO-RALTZAREN SAILERA:

4.1. Euskal Pastortzaren Idazkaritza:

1991ko azaroaren 17an Jose Maria Zirarda Artzapezpikuak Euskal Pasto-raltza Idazkaritzaren sorrera agindu zuen dekretu baten bidez (14). Erakunde be-riaren sorrera aurrerapauso handi bat izan zen euskara pastortalgintza-lanera era-

(13) Ik. Nafarroako Elizaren Sinodoaren Estatutu Nagusiak, 10. or.

(14) Ik. *Elizbarrutiko Aldizkari Ofiziala*, 1991eko abendua, 775-778. or.

mateko helburuari begira. Baina dekretuak bere garrantzia du, hain zuzen ere bertan ordura arte agertu ez ziren hainbat elementu berri atzeman baitaiteke.

Dekretuaren testu batzuk:

«Elizbarrutiko Pastoral Sinodoak eskatu zuen Euskal Pastoral Idazkaritza bat, Jose Maria Mendez Jaunak 1974-ko Abuztuaren 15-ean eta neronek 1981-eko Irailaren 8-an argitaratutako Argibideen arauak aurrera eramateko.

Argibide hoiengatik arabera, euskera, erdara bezala, Elizaren hizkuntza ofiziala izanen da Elizbarrutian (...)

Arau hauen arabera, argitaratu dituzten gure elizak azken urte hauetan euskaraz eta erdaraz herriari zuzendutako gotzaien idazkiak; euskeratu dituzten liturji liburak eta kristau ikasbideak, beste euskal elizbarrutietan elkar lanean; «La Verdad» astekarian idazten dira zenbait lan euskaraz.

Garrantzi berezia du gai honek gaurreguneari. «Ley del Vasculence» delakoak eskakizun berriak planteiatzen ditu: alde batetik, Kristau ikasbidea euskaraz erakusteko irakasleak behar dituzten ikastola eta elebidun ikastetxe berriak sortzen ari dira; bestaldera, berriz, euskara eta erdara era berean ikasten duten haur eta gazteen kopurua handiagotzen doa, euskara indarberritzen hasten dela (...)

IDAZKI HONEN BITARTEZ:

- Sortzen da Iruñe-Tuterako Elizbarrutian euskarazko Pastoral Idazkaritza;
- Idazkaritza honen elburua hau izanen da: planifikatu eta burura eraman kome-ni diran ekinbideak Nafarroako euskal eta elebidun kristau elkarteetan pastoral zerbitzurako;
- Apezpikuaren Ordezkaritza bat izanen da Idazkaritzaren buru. Honi lagunduko diote Idazkari Orokor batek eta liturji, pastoral itzultzaile..., alorretako arduradunek;
- Idazkaritzak Elizbarrutiko Gotzai-Kontseiluarekin bat eginik bere lana eginen du gai orokorretan, eta Elizbarrutiko Idazkaritzekin gai berezietan».

Ohar pastoralen aginduak ez ziren erabat bete, noski; hala ere esan behar da zenbait ekimen burutu zirela Idazkaritza honen bitartez eta bideratua zegoen, dagoeneko, euskal pastoraltza aurrera eramateko erantzukizuna izanen zuten Elizbarrutiko baldintza nagusia.

4.2. Euskal Pastoraltzaren Saila:

Euskal Pastoraltzaren Idazkaritzak hiru urteko bizitza izan zuen. Izan ere, 1994an, ordurako Iruñeko Artzapezpikua zen Fernando Sebastianek, Idazkari-

tza zena Sail edo Departamentu bihurtzea erabaki baitzuen (15). *Status* aldaketa hori 1994ko azaroaren leian emandako dekretu baten bidez gauzatu zen (16). Dekretuak, horrelako agirietan gertatzen den bezala, Eliza eta euskararen arteko harremanen historia egiten duen sarrera batez hasten da; bertan Elizak kultur arloan euskararen alde egindakoak nabarmentzen ditu:

«(...) gure Elizak aitzin-aitzinatik erabili du euskara (...) gogora dezagun euskal literaturaren testu klasiko buruenak elizgizonek idatzi dituztela eta, askotan, pastoral eta erlijio helburu bakarra bilatuz.

(...) Pastoralta arloan Elizak euskara erabiltzeak badu, baita ere, garrantzi handia ahozko tradizioan, nahiz predikuan, nahiz katekesian, nahiz sakramentuen ospakizunetan, eukaristiarenean bereziki. (...) Elizak euskararen erabilpenean egin duen ahalegin berriena, Bibliaren itzulpen ekumenikoa izan da»: *Elizen arteko Biblia* (17).

Sarreran bertan, aurrerago, Apezpikuak argi uzten du zein den Elizaren asmoa euskarazko pastoralta bultzatzean:

«Euskararen erabilpen honek Elizaren bizitzan eta bere lan apostolikoetan, erlijio eta pastoral helburua bilatzen du lehenik. Baina baditu garrantzi handiko balio eta kultur ondorioak ere; gure euskara beneragarria aberasten, duintzen eta zabaltzen laguntzen baitu» (18).

Beraz, Elizak ez du euskararen aldeko lana interes kultural huts batengatik egiten, ezta beste motako interesengatik ere. Elizak helburu pastoralak bilatzen ditu lehenik. Horrek ez du esan nahi bestelako ondorio baikor eta onuragarriak ekar ez ditzakeenik, baina lanaren asmo nagusia argi eta garbi utzi behar da. Honetan dekretuak argitasunez hitz egiten du. Segituan aurrekari doktrinalak gogoratzen dira eta 1991tik aurrera Idazkaritzak egindako lana goraiatzen.

Sarreraren ondoren, dekretuak EPSren eraketa eta etorkizunean izanen duen izaera berria definitzen ditu azalpen batzuen bidez; ikus ditzagun:

- Eraturik geratzen da Euskal Pastoraltzaren Saila (EPS), Elizbarrutiko Gotzain-Kontseiluari zuzenean loturik.
- Elizbarrutiko Ordezkaritzek eta Idazkaritzek prestatu eta proposatutako egintza pastoralak euskal lurralde eta taldeetan bultzatzea eta koordinatzea da EPSren egitekoa.
- (...) EPSko bazkideak Elizbarrutiko Ordezkaritzetan edo Idazkaritzetan parte hartuko dute, erakunde horien kompetentziek euskal parrokien eta taldeen pastoralta ohizkoarekin edo apartekoarekin zerikusi zuzenik baldin badute.

---

(15) Elizbarrutiaren organigraman, Idazkaritza izateak Gotzain-Ordezkaritza baten menpe egotea suposatzen du; Saila izaten, ordea, zuzenean Gotzain-Bikaritzaren menpe geratzen da, tarte hierarkia gehiagorik gabe.

(16) *Elizbarrutiko Aldizkari Ofiziala*, 1994ko abendua, 800-804.orr.

(17) *Ibidem*, 802.or.

(18) *Ibidem*, 803.or.

- EPSkide baten presentzia ezinbestekoa izanen da honako erakunde hauetan:
  - Kristau Hezkuntza Ordezkaritza: Katekesi arloa eta Irakaskuntza arloa.
  - Liturgia Ordezkaritza.
  - Apostolutza Sekularren Ordezkaritza: Gizarte-Idazkaritza, Cáritas, Gaixoen Pastoraltzaren Idazkaritza.
  - Apezen Heziketa eta Biziera Ordezkaritza: Bokazio Pastoraltzaren Idazkaritza.
  - Gizarte Komunikabideen Zerbitzua.
- (...) EPSren garrantzizko egiteko bat zera izanen da: liturgi testu guztiak euskarara itzultzea, fededun euskaldunentzat baliagarriak izaten ahal diren beste dokumentu eta gai pastoralak egokitzea eta, halaber, lagungarri propioak eraitea. Lan horretarako bere itzulpen zerbitzu bat izanen du EPSk.
- EPSk harreman hertsia izanen du CSETekin eta Elizbarrutiko Apezgaitegiarekin, zenbait teologi gai euskaraz eman daitezen aukeragarri bezala eta, halaber, euskal hizkuntza eta kulturaren ezagupen egokia eskaini ahal dadin.
- EPSk harreman hertsia izanen du, baita ere, biztanlego euskalduna daukaten beste Elizbarrutiek lankidetzat zabal baten bitartez (...) (19)

Dekretuaren harira gogoeta batzuk egin daitezke:

- EPSren helburua definitzean badira diferentziak aurrekoarekin konparatzen badugu. Jose Maria Zirardak sortutako Idazkaritzak «Nafarroako kristau-elkarte euskaldun eta elebidunen zerbitzu pastoralerako ekimenak planifikatu eta burura eraman behar zuen»; Euskal Pastoralza Sailak, ordea, honako helburu hau izanen du: «Elizbarrutiko Ordezkaritzek eta Idazkaritzek prestatu eta proposatutako egintza pastoralak euskal lurralde eta taldeetan bultzatzea eta koordinatzea». Idatzitakoaren arabera Idazkaritzak planifikatu eta burutu behar zituen ekimen pastoralak; Sailak, ordea, ez du ekimenik asmatu behar; Elizbarrutiko gainerako erakundeek, Ordezkaritzek eta Idazkaritzek proposatutakoa betetzeko tresna bat da.
- Gauzak horrela, dekretuak garrantzi handia ematen dio EPS eta Elizbarrutiko Erakundeen arteko lotura instituzionalari, EPSren ardura baita ekimen pastoralak euskal parroketan eta taldeetan gauzatzea. Horregatik EPSek ordezkaritza bat izanen du: Kristau-Hezkuntzan, Liturgian, Sekularren Apostolutzan, Apezen Heziketa eta Bizieran eta Gizarte-Komunikabideetan, eta Ordezkaritza horien guztien menpe dauden Idazkaritzetan. Indartua ateratzen da Euskal Pastoralza Sailaren presentzia pastoralza-eremu guztietan.

---

(19) *Ibidem* 803-804.or.

- Bestalde, dekretuak itzulpen-lana ere indartzen du; liturgi testuak euskaratzeko agindua ematen du eta itzuli behar dira, halaber, euskaldunentzat baliagarriak diren beste dokumentu eta material pastoralak. Hori guztia 9. puntuan zehazten da eta hemen ere atea irekita uzten da, beharrezkoa denean, material lagungarri propioak atera ahal izateko.
- 10. puntuak orain arte ukitu gabe zegoen gai bat plazaratzen du: euskara apezgai eta teologia ikasleen heziketan. Horretarako eskatzen zaio harreman hertsia mantentzea ezazela CSETekin eta Seminarioarekin, euskara eta euskal kulturaren ezagutza eta irakaskuntza bideratzeko eta, are gehiago, zenbait teologi arloak euskaraz emateko aukera aztertzeke eskatzen zaio.
- Bukatzeko arautua geratzen da EPSek lankidetzat bultzatu eta eskaini behar diela beste euskal Elizbarrutiei elkarrekin lan egiteko aukera.

Konstatatu behar da EPSek egindako bidea ez dela beti erraza izan, diferentzia nabarmenak eta nolabaiteko hausturak ere gertatu direla iritzi kontrajarriek eraginak. Hala eta guztiz ere uste dugu egindako lana eta ahalegina estimagarria izan dela. Gaur egun Zuzendari batek, Zuzendariordeak eta Idazkariak osatzen dute EPSren partaidetza osoa.

5. IRUÑEKO OSPAKIZUN LITURGIKOAK ETA EUSKARAREN ERABILPENA:

Euskara liturgian ongi erabiltzea eta bultzatzea betiko asmo bat izan da. Hala ere, horrelako asmoek, burutuak izateko, konkrezio-arauak behar dituzte. 1995ean Apezpiku-Kontseiluak helburu hori betetzeko agiri bat publikatu zuen Elizbarrutiko Aldizkari Ofizialean (20). Agiriak bataio, jaunartze, sendotza eta hileta-elizkizunetan jarraitu beharreko irizpideak ematen ditu, batez ere horiek elebidunak direlarik. Lau puntu hauek zehazten dute jarraitu beharreko prozedura:

- Irizpide orokorrak:
  - Ospakizuneko pertsona edo pertsonen egoera linguistiko-kulturala.
  - Familiaren edo ingurune familiarraren egoera linguistiko-kulturala.
  - Ospakizunean parte hartzen duten gutxi gora beherako portzentaia... Erretorea izanen da hartu behar den erabakien erantzulea.
- Euskararen erabilpenaren balizko uneak: orientazio gisa... euskara erabil daiteke ospakizunaren hurrengo ataletan: sarrerako monizio laburra; damu-otoitza *Erruki Jauna* abestuz; Hitzaren irakurgaiaren bat; aipamen laburra homilian; es-

(20) EAO, 1995eko abendua, 799-801 or.

kariren bat Herriaren Otoitzean; *Gure Aita* abestia; abesti herrikoiren bat jaunartzean; azken agurraren monizioa.

- Euskarazko mezak: beharrezkoa da parroquia guztietan publikoki jakinaraztea mezak euskaraz ospatzen dituzten hiriko elizen zerrenda eta dagozkien egun eta orduak...
- Liturgia-liburuak: gomendagarria da parroquia guztiek *Meza Liburua* eta *Elizen arteko Biblia*, bederen, izan ditzaten... (21)

Fernando Sebastian Artzapezpikuak euskarari buruz esandakoak osatzeko 1999an idatzitako «Euskara Elizan» izeneko gutun pastorala aipatu behar da. Dena den, guk ezagutzen ez ditugun arrazoiengatik, gutun pastoral hori ez zen, ohikoa denez, Elizbarrutiko Aldizkari Ofizialean argitaratu, beraz ez zen eza-gutzera eman eta ez zitzaion ofizialtasun publikorik eman. Horregatik eta gure azalpen hau Iruñeko Artzapezpikuen agiri ofizialetara mugatu nahi izan dugunez, ez ditugu bertan esandakoak aztertu. Hala ere, Fernando Sebastianen apaiz-ordenazioaren 50. urteak bete diren honetan, haren omenezko liburu bat berriki atera da. Liburu horretan Apezpiku izendatu zutenetik berak egindako idazki pastoral guztiak biltzen dira eta euskarari buruzko gutun pastorala argitaratzen da (22).

---

(21) *Ibídem*, 801.or.

(22) Gutun pastorala irakurtzeko ik. Sebastian Aguilar, Fernando, *El euskera en la Iglesia*, in Gonzalez Carderal, Olegario, *La verdad del Evangelio*, Salamanka, 2003, 665-668.or.

II. EUSKARAREN ERABILERA IRUÑEKO ETA TUTERAKO JARDUERA PASTORALEAN

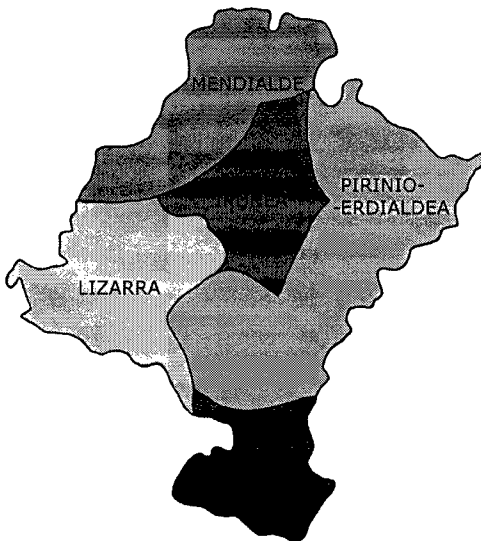
Iruñea, 2003-IX-19

Xabier Lasa

AURKEZPENA

Iruñe eta Tuterako Elizbarrutiak bost Zonalde edo Bikaritzetan banatua daude: Mendialde, Iruñea, Pirinio-Erdialdea, Lizarra eta Erribera.

Nafarroako Elizbarrutietako egituraren antolaketa:

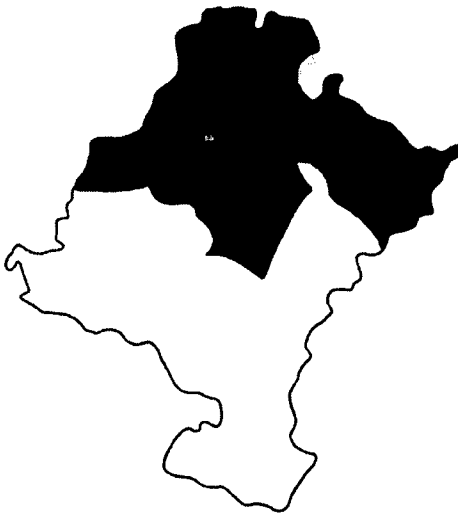

Zonalde bakoitza lurralde-unitate txikiagotan bereizten da: artzapezbarrutiak, eta horiek parrokietan. Beraz, parrokia da eliz-egituraren maila konkretuen eta oinarrizkoena. Parrokiak, bizilagun-kopuru gutxiko izateagatik, pas-

toralgintza-lanerako urriegi geratzen direlarik, Parroki Unitateetan biltzen dira, parrokia txikiez osatutako parroki multzo batean, alegia. Horrela gertatzen da, batez ere, populazioaren barreiatzea oso altua delarik.

Ikerketaren mugak:

Ikerketa honek Nafarroan, Eliza mailan, dagoen euskararen erabilera neurtu eta horren berri ematea du helburu. Asmo horretaz ikerketak zedarritu ditu euskarak eraginik edo erabilpen pastoralik dituen lurraldeak. Printzipioz Nafarroa osoa kontuan hartu nahi izan da, baina, zehaztasunak ematean, euskararen erabilpena ia tokirik ez duen lurralde-eremu zabala ikusita, eragina nabarmendu daitekeen zonaldeak kontsideratu ditugu bereziki. Horrela egin da konkrezio-maila on bat bilatu nahi izan delako. Bereziki aztertu ditugu Mendialde, Iruñea eta Pirinio-Erdialdeko iparraldea (Erronkari, Zaraitzu, Aezkoa, Erroibar, Auritz, Orreaga, Luzaide), Pirinio-ibarrak deitu dugun lurraldea. Azterketa zehatzetik kanpo geratu dira Lizarra eta Erriberako bikaritza osoak eta Pirinio-Erdialdeko tarte zabal bat, Artzibar, Orotz-Betelu, Urraul Goiti eta Nabazkoze osatzen duten ipar-ardatzetik Erriberako mugetaraino biltzen den lurraldea, hain zuzen.

Hala ere, kanpo utzitako lurralde horretan parrokiaren batek, era mini-moan bada ere, euskara erabiltzen badu, txostenean sartu dugu. Horregatik Zangoza, Tafalla, Lizarra eta Tuter a bezalako biziguneez duten garrantzia

dela eta, gure ikerketaren egitasmoan sartzen dira, euskara erabiltzen duten beste herriak bezala: Agoitz, Irunberri, Gares eta Oibar, hain zuzen. Izan ere, bizigune horietako eliz-bizitzan, proportzioren batean, euskara erabili egiten da edo azken urteotan erabili izan da eta, neurri batean, gehien-gehien erdaldun diren lurraldeetan egin daitekeen euskararen erabilera pastoralara erakusten dute.

Ikerketa gauzatzean jarraitu den prozedura:

Tokian tokiko egoera zehatza ezagutzeko, lehenbizi, inkesta bat prestatu dugu bizitza pastoralari buruz interesgarri izan daitezkeen datu guztiei buruz galdetuz. Konkretuki sei aldagai hartu dira kontuan:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera gainerako sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean;
- euskararen erabilera artzapezbarrutiko bilera pastoraletan;
- euskararen erabilera parrokietakozko eliz-komunikabideetan.

Esan bezala, inkesta Mendialde, Iruñea eta Pirinio zonalde pastoraletako parrokiatan eta aipatutako bizigune nagusietan arduradun diren erretoreei igorri zaie. Berrehun eta berrogeita hamarretik goitiko inkesta osotara. Eta nabarmendu behar da erantzuna ona izan dela eta toki gehien-gehienetatik eskutatako datuak jaso ditugula. Horrela gertatu ez den kasu bakan batzuetan, ahal izan denean, beste iturri batzuetara jo dugu, hala nola, parrokia horien bizitza ongi ezagutzen dituzten pertsonengana edo erretore ez den beste apezarengana. Egiaztatu behar dugu, egon badirela eskuratu ezin izan ditugun datuak, baina hutsune horiek ez dute inoiz ere lurralde konkretu baten behin betiko emaitza zalantzan jartzen. Parrokia gutxi dira eta kasu ia guztietan, txikiak bizilagun-kopuruari dagokionez. Emaitzak azaltzean aipatzen ditugu hutsuneei buruzko zehaztasunak.

Konkretatuz berrehun eta hogeita hiru parrokietakozko datuak jaso dira, Mendialde, Iruñea eta Piriniotako zonaldeetatik eta muga horietatik kanpoko garrantzi nabarmeneko beste hirietatik. Emaitza onargarria dela uste dugu eta Nafarroako Elizaren barreneko euskararen erabilera pastoralaren egoera, lehen aldiz, sistematikoki neurtzeko fidagarria.

DATUEN AZALPENA ZONALDEZ ZONALDE

1. EUSKARAREN ERABILERA MENDIALDEKO BIKARITZAN:

Kokapen geografiko eta eklesiala:

Mendialde deituriko Zonaldeak udalerrri hauek hartzen ditu barnean:

- Ziordia, Olazti, Altsasu, Urdiain, Iturmendi, Bakaiku, Ergoiena, Etxarri-Aranatz, Lizarragabengoa, Arbizu, Lakuntza, Arruazu, Uharte-Arakil, Irañeta, Arakil eta Irurtzun.
- Araitz, Betelu, Larraun, Lekunberri, Imotz eta Basaburua.
- Leitza, Areso, Goizueta eta Arano.
- Ezkurra, Eratsun, Saldias, Labaien, Urrotz, Oitz, Donamaria, Zubieta, Ituren, Elgorriaga, Doneztebe eta Sunbilla.
- Bertitzarana.
- Arantza, Igantzi, Etxalar, Lesaka, Bera.
- Baztan, Zugarramurdi eta Urdazubi.
- Ultzama eta Atetz.

Agerikoa denez Mendialde zonaldea Sakanatik hasten da mendebaldean, eta Baztan, Ultzama, Atetz eta Imotzek markatzen dute muga ekialdean. Seinalatu behar da hemen dauden udalerrri gehienak Nafarroako Euskararen Legeak eremu euskalduna deitutakoan sartzen direla; denak bat izan ezin, Atetz, hain zuzen, azkeneko hori «Mistoa» deitutako eremuan kokatzen baitu.

Udalerrri horietan dagoen parrokia-kopurua ehun eta hogeita hamahirukoa da. Horietatik zortzik bakarrik gainditzen dute 1000 biztanleen kopurua eta batek bakarrik (Altsasuk) 5000 biztanleena. Beraz populazioaren barreiatze-portzentaia handia da ezaugarri nabarienteko bat. Bizigune txiki ugarietan barreiatuak egoteak, alde batetik, eta apezzen eskasia eta pastorgintzaren eskema berrien aplikazioak, bestetik, parrokia txikien zerbitzuak Parroki Unitateetan biltzera eraman du. Horrek suposatzen du gaur egun ez direla zerbitzu pastoral guztiak parrokia guztietan betetzen. Anitz kasutan katekesia zentralizaturik dago (Basaburua, Ultzama...) eta, neurri txikiagoan, igandeko mezaren ospakizuna ere bai. Dena den, gure ikerketan parrokia guztiak, txikiak barne, hartu dira oinarri gisa, eta ez Parroki Unitateak; izan ere, Parroki Unitate horiek ezartze-prozesuan daude eta denbora falta da oraindik egiazko errealitate sendo bilaka daitezen.

Inkestari dagokionez, Mendialdeko ehun eta hogeita hamahiru parrokietatik ehun eta hamaikak erantzuna igorri digute, eta gainerako hogeita biek ez. Baina bidali ez duten horietatik hamalauk 100 biztanle baino gutxiagoko herrietan daude, zazpi 200 baino gutxiagoko herrietan eta bakar batek 300 bizilagunak gainditzen ditu. Konkretuki zonalde osoak barne hartzen dituen 51764 biztanleetatik, erantzun ez duten parrokiek 1914 bizilagun hartzen dute barnean, ikertutako populazioaren %4a, alegia.

1.2. Mendialde zonaldeko datu orokorrak:

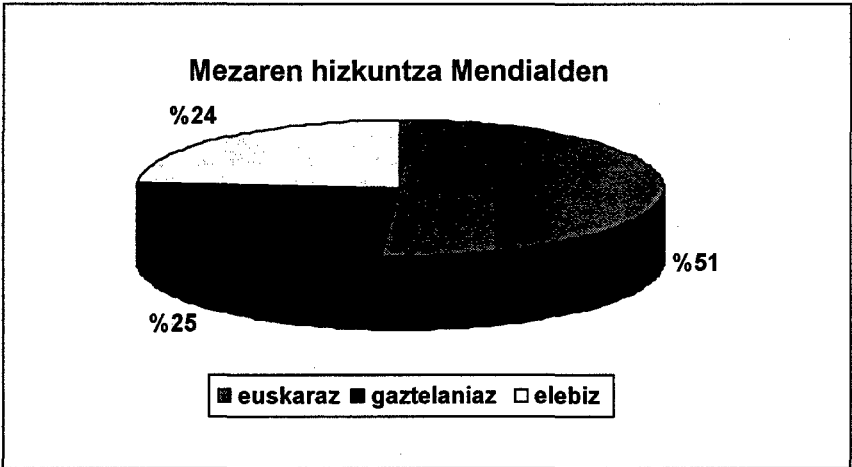
Mendialdeko datu orokorrak aurkezteko hiru aldagai aukeratu dira:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean.

Ikerketan kontuan hartzen diren beste hiru aldagaiak, era konkretuago batez ikertzen dira gero, artzapezbarrutikako azterketan.

1.2.1. Euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezaren ospakizunetan:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	83	%51
Gaztelaniaz	40	%25
Elebiz	39	%24
GUZTIRA	162	%100

- Mendialde zonaldean, osotara, igandetako mezen kopuru erdia euskara hutsez ospatzen da, laurden bat elebiz eta beste laurdena gaztelaniaz. Datu hauek analisi sakonago bat merezi dute, horregatik, artzapezbarritien datuak aztertzean, berriz ere haztakatzen dira.
- Agerikoa denez, ikerketak ez du kontuan hartzen meza horietan parte hartzen duten sinestunen portzentaia, ez zen hori gure helburua. Dena den, datu osagarri gisa, jakin behar da Nafarroako Elizak, 1998an egin-dako azterketaren arabera, Mendialdeko bikaritzan biztanleen %31,3a joaten dela mezara igandean.

Segituan Mendialdeko bikaritzan asteburu eta festa egunetan elebiz ospatzen diren 39 mezak atalka aztertuak eskaintzen ditugu. Elebizko meza bat zertan datzan ezagutu ahal izateko ospakizuna sei ataletan bereizi dugu eta atal bakoitzean erabiltzen den hizkuntzaz galdetu dugu.

Mezaren ataletan erabiltzen den hizkuntza adierazten duten koadro eta grafikoa:

	Euskaraz	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Kantuak	%39	0	%61
Oharrak/monizioak	%11	%26	%63
Irakurgaiak	%7	%36	%48
Homilia	%4	%36	%60
Eukaristi Otoitza	%48	%4	%48
Bukaerako oharrak	%21	%29	%50

- Koadroak elebizko meza bat zertan datzan ulertzea ahalbidetzen digu. Izan ere zaila da batzuetan meza elebiz ospatzen dela esatean, egiaz hizkuntzari ematen zaion balioa zein den jakitea. Datuek erakusten duten arabera, Mendialden meza elebiduna esatean, kantuak eta eukaristi otoltza gehienbat euskaraz egiten direla esan nahi da eta oharrak, irakurgaiak eta homilia gehienbat gaztelaniaz.

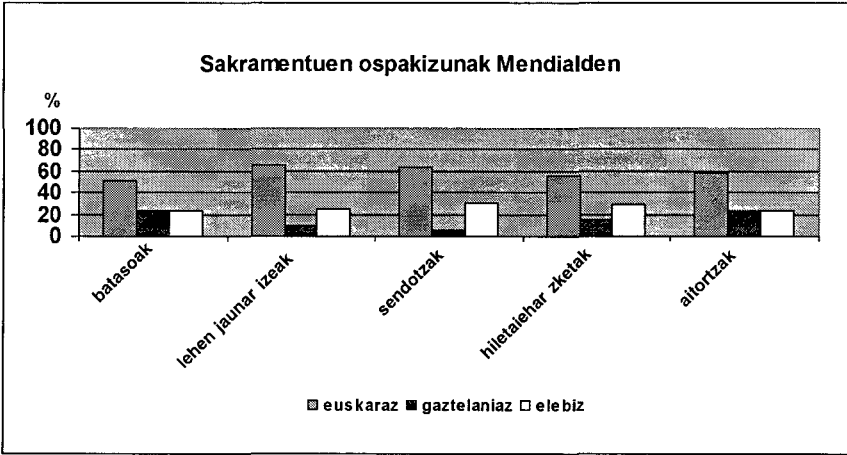
1.2.2. Euskararen erabilera beste sakramentuen ospakizunetan:

Eukaristiaz gain, parroketan ospatzen diren beste sakramentu edo elizkizunak eta ospakizun horietako hizkuntza-erabilera:

	Euskaraz		Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataioak	56	%52	25	%24	25	%24
Lehen Jaunartzeak	69	%65	11	%10	27	%25
Sendotzak	58	%64	5	%5	28	%31
Hileta elizkizunak	61	%56	17	%15	32	%29
Aitortzak	55	%53	23	%23	24	%24

Kasu honetan, datu eta portzentaiak ez dira ospakizun-kopuru osotik ateratzen baizik eta parrokia-kopurutik.

Sakramentu eta ospakizun horietan erabiltzen den hizkuntzaren koadro konparatua:

Emaitzen arabera sakramentu guztien ospakizunetan euskara da nagusi, gaztelania nahiko proportzio baxuko erabiltzen da, kasu batean ere ez da %24tik igotzen, eta sendotza eta lehen jaunartzetan nabaritzen da gehien euskararen nagusitasun liturgikoa.

1.2.3. Euskararen erabilera parroki kudeatzean:

Parroki kudeatzea edo lan administratiboa, batzuetan ezkutuan dagoen lana izan arren, hagitx inportantea da parrokiaren bizitzan. Hemen sartuko lirateke, besteak beste, sakramentu-liburuen kudeatzea, bataio- eta ezkontza-agirien tramitazioa, aurrekontuak, e.a. Aldagai hori neurtzeko hiru datu hauek hartu ditugu kontuan:

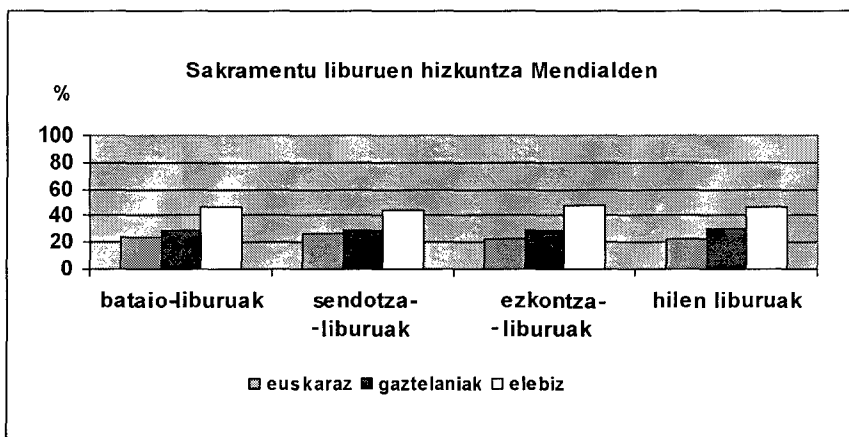
- euskararen erabilera parroki liburuen erregistroak idaztean;
- parroki zigiluaren hizkuntza;
- parrokiak inprimatzen dituen orri eta gutunazalen idazpuru edo menbreteen hizkuntza.

A. Parroki liburua:

Parrokiaren kudeatzean sakramentu-liburuak eramatea da lan nabarietako bat. Historiarako uzten den testigantza garrantzizkoa da, halaber. Ikus dezagun zer eragina duen hizkuntza bakoitzak lan horretan:

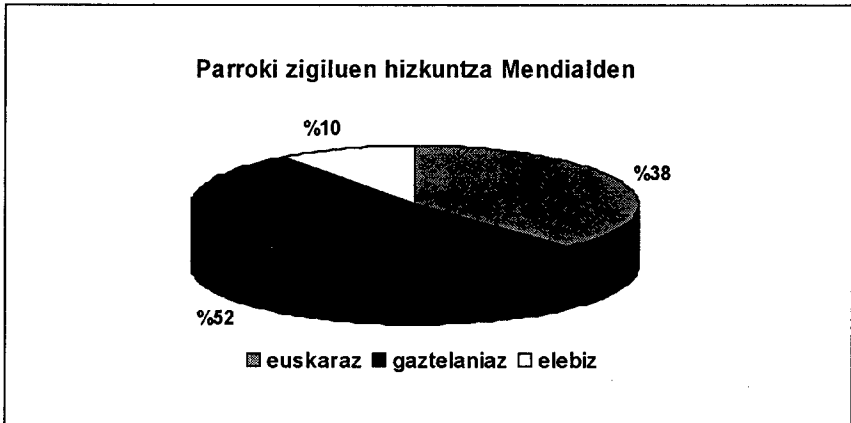
	Euskaraz		Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataio-liburuak	25	%24	30	%29	50	%47
Sendotza-liburuak	28	%27	31	%29	45	%44
Ezkontza-liburuak	24	%23	31	%29	50	%48
Hilen liburuak	24	%23	32	%30	49	%47

- Kudeatze lanean erregistratze elebiduna nagusitzen da. Kasu honetan elebiz egiten dela esateak ez ditu gauzak gehiegi argitzen, izan ere normalean erregistro bakarra idatziko da eta hizkuntza batean. Gure ustez litekeena da elebiz esaten delarik inprimakia elebiz egotea, nahiz eta datuak gaztelaniaz idatzi. Beraz, elebiz dagoena liburua da baina erregistroa gaztelaniaz egiten da gehienbat.

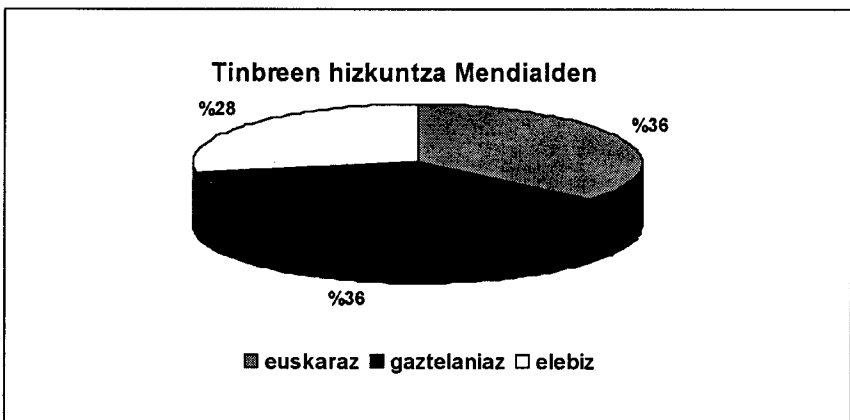
B. Parroki zigilua:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	37	%38
Gaztelaniaz	51	%52
Elebiz	10	%10
GUZTIRA	98	%100

C. Parrokietako orri eta gutunazalen idazpuruak:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	13	%36
Gaztelaniaz	13	%36
Elebiz	10	%28
GUZTIRA	36	%100

Idazpuruekin hizkuntzen arteko pareko erabilera nagusitzen da.

1.3. Datuak Mendialdeko artzapezbarrutietan:

Mendialdeko bikaritzza bi artzapezbarrutietan bereizten da ofizialki: Baztan-Bidasoa eta Aralar. Hala ere, praktikan hiru artzapezbarruti bailiran jokatzen da. Izan ere, tradizioaz eta hurbiltasun geografikoaz, Sakanak zonalde berezi bat osatzen du eta Larraunek eta bere inguruek beste bat. Horregatik, ikerketa honetan hiru eremu bereiziko ditugu Mendialde barrenean: Baztan-Bidasoa artzapezbarrutia, Larraun ko-artzapezbarrutia eta Aralar ko-artzapezbarrutia.

Artzapezbarrutiz artzapezbarruti aurkezten dugun datu-azalpen honetan lau aldagai hartu dira kontuan:

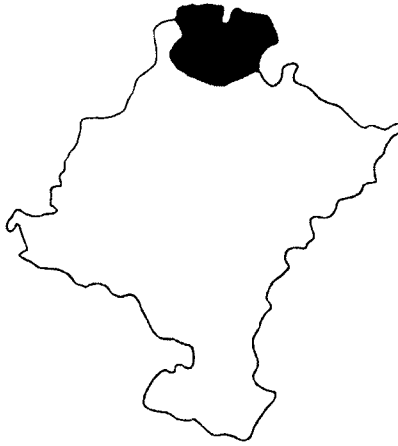
- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetako ospakizunetan;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera bilera pastoraletan;
- euskararen erabilera parrokieta komunikabideetan.

1.3.1. Baztan-Bidasoa artzapezbarrutia:

Baztan-Bidasoa artzapezbarrutiak barne hartzen ditu Baztan harana, Zugarramurdi, Urdazubi, Etxalar, Bera, Lesaka, Igantzi, Arantza, Sunbilla, Doneztebe, Bertizarana, Donamaria, Oitz, Urrotz, Elgorriaga, Ituren, Zubieta, Labaien, Saldias, Eratsun eta Ezkurrako udalerrietan dauden eliz-komunitateak eta beren parrokiak.

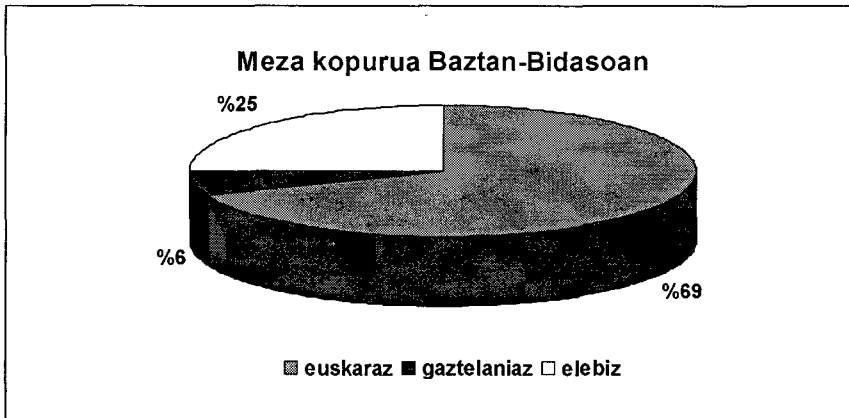
Eliz-egiturari dagokionez aipatu behar da, osotara, hogeita hemezortzi parrokia sartzen direla artzapezbarruti honen barrenean; horietatik bik 100 biztanle baino gutxiago dituzte; hogeita seik 100 eta 500 biztanle artean; zazpik 500 eta 1000 artean; eta lauk, Elizondok, Doneztebek, Berak eta Lesakak, 1000 biztanle baino gehiago dituzte. Ondorioz, biztanlegoa sakabanatua egon arren, badira bizigune inportanteak eta ez da Mendialdeko beste lur-eremutako populazioaren barreiatze-dentsitate iristen. Artzapezbarrutian dagoen biztanle-kopuru osoa 21870 lagunekoa da.

Ikerketa burutzeko erabili ditugun datuak hogeita hemezortzi parrokiakoak dira. Horrek esan nahi du Baztan-Bidasoako erretore guztiek guk igorritako inkestari erantzun diotela eta segituan ematen ditugun datuak hagitx fidagarritasun altua dutela.

A. Igande eta jaiegunetako mezak Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	45	%69
Gaztelaniaz	4	%6
Elebiz	16	%25
GUZTIRA	65	%100

– Meza guztiak euskaraz ospatzen dituzten parroketako udalerriak:

Udalerrria	Kopurua
Eratsun	1
Ezkurra	1
Ituren	2
Zubieta	1
Etxalar	2
Labaien	2
Saldias	2
Sunbilla	2
Elgorriaga	1
Arantza	2
Igantzi	2
Donamaria	1
Urrotz	2
Oitz	1

– Elebizko edo gaztelaniazko mezak ospatzen dituzten parroketako udalerrriak:

udalerrria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Baztan	14	2	9
Zugarramurdi	1	0	1
Urdazubi	0	0	1
Bertitzarana	3	0	1
Doneztebe	0	0	3
Bera	3	2	2
Lesaka	1	0	2

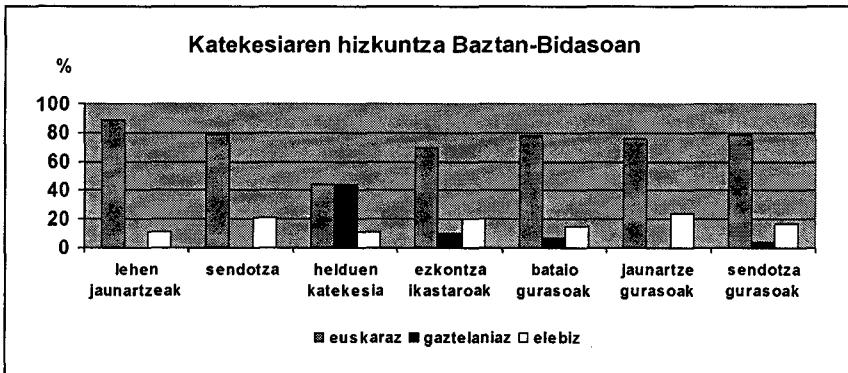
- Baztanen kasuan hamabost parroketatik hamarrek euskara hutsez ospatzen dute meza; Elbete, Elizondo, Arizkun, Irurita eta Oronotzen gaztelaniazko edo elebizko mezak ospatzen dira euskarazkoez gain.
- Bertitzaranan parrokia guztietan euskara hutsez ospatzen da meza Oieregin izan ezik, bertan elebiz egiten baita.
- Malerrekan Doneztebe parrokiako mezak elebiz ospatzen dira.
- Euskara erabiltzen da nagusiki liturgian. Ez dago meza gehienak gaztelaniaz ospatzen dituen parrokiarik.

B. Katekesia Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

Segituan Baztan-Bidasoan katekesian erabiltzen den hizkuntzaren koa-droa eta grafikoa eskaintzen ditugu. Bertan ikus daiteke zenbat parrokiek ematen duten katekesia maila bakoitzean eta zer portzentailetan erabiltzen du-ten euskara eta gaztelania maila horietan. Katekesi-maila batzuetan kateke-sia gaztelaniaz eta euskaraz ematen dute hainbat parrokiek; horien berri ere ematen da:

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Jaunartzea	35	31	%89	0	0	4	%11
Sendotza	34	27	%79	0	0	7	%21
Helduak	9	4	%44,5	4	%44,5	1	%11
Ezkont. Ikas.	20	14	%70	2	%10	4	%20
Bataio. Gur.	27	21	%78	2	%7	4	%15
Jaun. Guras	29	22	%76	0	0	7	%24
Send. Guras.	29	23	%79	1	%4	5	%17

Katekesi mailetan erabiltzen den hizkuntzaren grafiko konparatua:

- Katekesi mailen konparaketak erakusten digu helduen katekesia dela gutxien ematen dena eta, portzentualki, helduekin erabiltzen da gaztelania gehien. Dena den datu horrek kontraste egiten du bataio, lehen jaunartze eta sendotzako katekesiko gurasoenarekin, zeren eta, orduan bai, euskara erabiltzen baita gehien. Beraz, horrek esan nahi du heldu-en katekesian gaztelania erabiltzearen arrazoia bilera beraren dinami-kan, materialetan edo beste gauzetan bilatu beharko dela; segur aski, ez euskara ez jakitean.

- Katekesian nabaritzen da gehienbat euskarak eremu honetan duen nagusitasuna.

C. Bilerak pastoralak Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

- Apaizen erretiroak artzapezbarruti mailan antolatzen dira eta euskaraz egiten dira.
- Artzapezbarrutiko bilerak (katekistak, e.a.): erdaraz egiten dira.
- Pastoral-tza-kontseilua duten parrokiak datuak:

	Parroki Kopurua	euskaraz	Gaztelaniaz	elebiz
Pastoral-tza-Kontseilua	13	6 %46	1 %8	6 %46

- Kasu hauetan elebiz esatean, bileraren hasieran kantuak eta otoitzak euskaraz egiten direla adierazi nahi da, baina gaien azterketa normalean gaztelaniaz.
- Katekesi lanetan euskarak nagusitasun handi bat erakusten badu ere, katekisten prestakuntzarako erabiltzen diren bilerak elebiz egiten dira.
- Artzapezbarrutiko Pastoral-tza-kontseilurik ez dago; hala ere, artzapezbarrutiko katekisten bileretan Pastoral-tza-kontseiluari dagozkion gaiak aztertzen dira eta horren funtzioak betetzen dira behin-behineko moduan. Bilerak horiek gaztelaniaz egiten dira.

D. Eliz-komunikabideak Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Orrri / aldizkariak	20	9 %45	0 0	11 %55
irratsaioak	3	3 %100	0 0	0 0

- Parrokiak prestatzen dituzten komunikabide idatzietan euskara da nagusi; hala ere gaztelaniaz ere bere tokia du elebiz argitaratzen diren idazkien bidez.
- Elizatik kanpoko komunikabideetan, irratietan alegia, euskara bakarrik erabiltzen da.

1.3.2. Larraun ko-artzapezbarrutia:

Larraun ko-artzapezbarrutiak barne hartzen dituen udalerriak: Goizueta, Arano, Leitza, Areso, Basaburua, Ultzama, Atetz, Imotz, Larraun, Lekunberri, Betelu eta Araitz. Udalerri horiek guztiak Nafarroako Euskararen Legeak eremu euskalduntzat hartzen ditu, Atetz izan ezik, azken hori mistoa deritzon eremuan kokatzen baitu.

Eliz-egiturari dagokionez aipatu behar da, osotara, hirurogeita lau parroquia hartzen dituela barne; horietatik berrogeita lau, 100 biztanle baino gutxiagoko herrietan kokatuak daude eta hiru bakarrik, Lekunberri, Leitza eta Goizueta, 500 biztanletik gorako herrietan. Beraz, populazioaren barreiatze handiko eremua da.

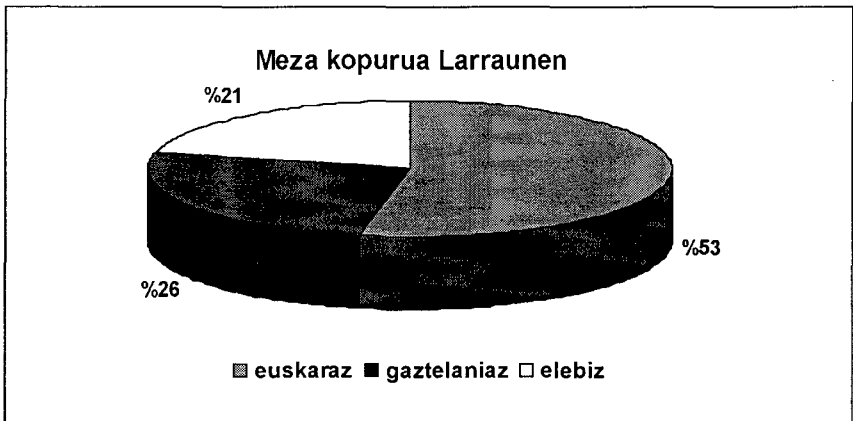

Ikerketa burutzeko erabili ditugun datuak berrogeita sei parrokiakoak dira; horrek esan nahi du hemezortzik ez diotela inkestari erantzun. Hori-en artean Betelu herria eta Araitz, Imotz, Atetz eta Larraungo herrixka batzuk daude. Horregatik Betelu ikerketatik kanpo geratzen da eta aipatu diren ibarretan hutsuneak kontuan hartu beharko dira; horrela egiten da datu konkretuak azaltzean. Osotara, inkestaren datuetatik at gelditzen den parrokien biztanle-kopurua 1354 lagunekoa da; ko-artzapezbarrutiko biztanle-kopuru osoa 10042koa denez, biztanleriaren %13,5a ikerketatik kanpo geratu da.

A. Igande eta jaiegunetako mezak Larraungo-artzapezbarrutian:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	28	%53
Gaztelaniaz	14	%26
Elebiz	11	%21
OSOTARA	53	%100

– Meza kopurutik %100a euskaraz ospatzen duten parrokietakako udalerriak:

Udalerrria	Kopurua
Goizueta	3
Arano	1
Areso	1
Basaburua	9
Araitz (*)	2
Larraun (*)	5

(*) Larraun udalerrriaren kasuan hamar herri geratu dira zenbatu gabe; beraz emandako datua ez da oso esanguratsua.

(*) Araitzen kasuan 6 herritatik 4 geratu dira zenbatu gabe; honetan ere emandako datua eskas geratzen da.

- Elebizko edo gaztelaniazko mezak ospatzen dituzten parroketako udal-erriak:

Udalerrria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Leitza	2	1	1
Lekunberri	1	2	2
Imotz (*)	3	0	3

(*) Imotzen kasuan hiru herri gelditu dira ikerketatik kanpo, baina horrek ez du emaitza nabarmenki aldatzen.

- Parrokien meza gehienak gaztelaniaz ospatzen dituzten parrokien udal-erriak:

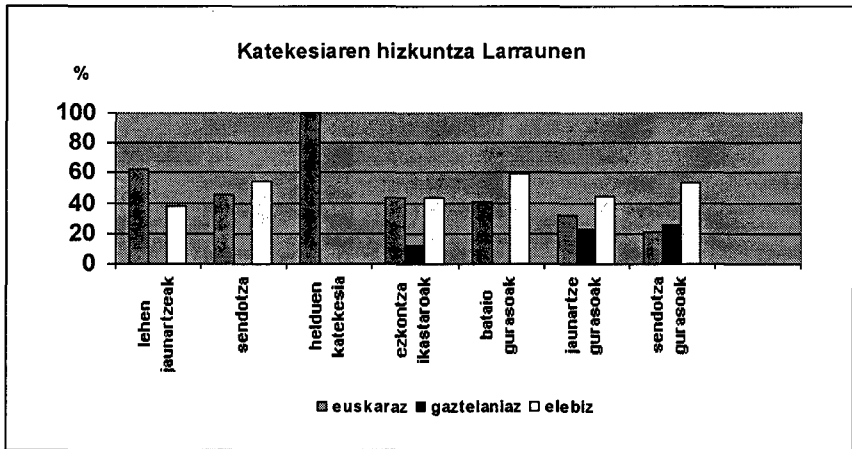
Udalerrria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Ultzama	1	9	3
Atetz (*)	0	2	2

(*) Atezen kasuan bost herri gelditu dira ikerketatik kanpo, baina joera berbera mantenduko dute segur aski.

- Datuek erakusten dute liturgia gehienbat euskaraz ospatzen dela Larraunen.
- Leitza eta Lekunberri bezalako herri handietan meza gehiago eskaintzen dira eta horietako batzuk gaztelaniaz eta elebiz.
- Gainerako lurraldeetatik hegoalde-ekialdean dauden Ultzaman eta Atezen gaztelania nagusitzen da.

B. Katekesia Larraungo artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz	gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Jaunartzea	29	18 %62	0 0	11 %38
Sendotza	26	12 %46	0 0	14 %54
Helduak	3	3 %100	0 0	0 0
Ezkont. Ikas.	16	7 %44	2 %12	7 %44
Bataio. Gur.	17	7 %41	0 0	10 %59
Jaun. Guras	22	7 %32	5 %23	10 %45
Send. Guras.	19	4 %21	5 %26	10 %53

- Euskara da katekesian gehienbat erabiltzen den hizkuntza.
- Badira katekesian bi hizkuntzak erabiltzen dituzten parrokiak asko.
- Helduen katekesian, grafikoan %100a agertzen da euskaraz, hala ere datua ñabartu behar da, izan ere kontuan hartu behar dugu hiru parrokitan bakarrik ematen dela.
- Gaztelaniaren erabilera hazten da gurasoekin egindako katekesian eta oso neurri txikian erabiltzen da haur eta gazteekin.

C. Bilera pastoralak Larraungo artzapezbarrutian:

- Apaizen erretiroak ko-artzapezbarruti mailan antolatzen dira eta euskaraz egiten dira.
- Ko-artzapezbarrutiko bilera pastoralak (katekistak, e.a.): euskaraz egiten dira.

	Parroki kopurua	euskaraz	gaztelaniaz	Elebiz
Pastoraltza-kontseilua	9	7 %78	2 %22	0 0

- Pastoraltza-kontseilua duten parrokiak honako hauek dira: Leitzako Parroki Unitatea, Goizuetako Parroki Unitatea, Ihaben, Beruete eta Lekunberri.
- Horietatik bilerak euskaraz egiten dituzte Leitzan, Goizuetan eta Beruete eta gaztelaniaz Ihabenen eta Lekunberriin.

- Ko-artzapezbarrutiko Pastoraltza-kontseilua badago eta bilerak euskaraz egiten dira. Aipatu behar da Ultzamako eta Atezko parrokiek ez dutela parte hartzen ko-artzapezbarrutiko bilera horietan guztietan.

D. Eliz-komunikabideak Larraungo artzapezbarrutian:

- Parrokiako orriak edo aldizkariak zabaltzen dituzten parrokiak honako hauek dira: Etxaleku, Eraso, Gartzaron-Erbiti, Orokieta, Uztegi, Azpirotz, Errazkin, Gaintza, Beramendi, Udabe, Itsaso, Golaratz.
- Parrokoak irratsaioetan parte hartzen duen parrokiak: Etxaleku, Leitza, Lekunberri. Hiru kasuetan euskaraz.

	Parroki kopurua	euskaraz	gatzelaniaz	elebiz
Orri/aldizkariak	13	9 %69	0	4 %31
Irratsaioak	3	3 %100	0	0

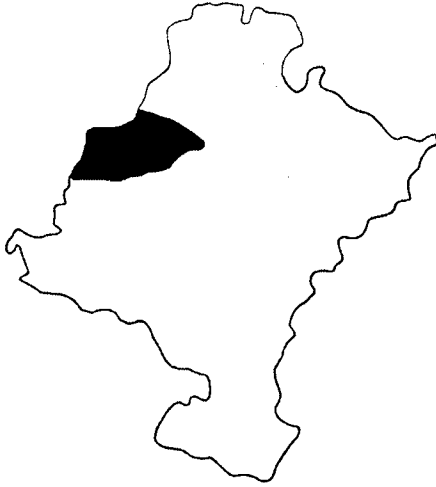
- Nabarmentzekoa da parrokiek egiten dituzten orri edo aldizkarien artean euskara dela nagusi.
- Parrokietatik kanpo antolatzen diren komunikabideetako partehartzeak euskaraz izaten dira.

1.3.3. Aralarko artzapezbarrutia:

Aralarko artzapezbarrutiak barne hartzen dituen udalerriak: Ziordia, Olazti, Altsasu, Urdiain, Iturmendi, Bakaiku, Etxarri-Aranatz, Lizarragabengoa, Ergoiena, Arbizu, Lakuntza, Arruazu, Uharte-Arakil, Irañeta, Arakil eta Irurtzun.

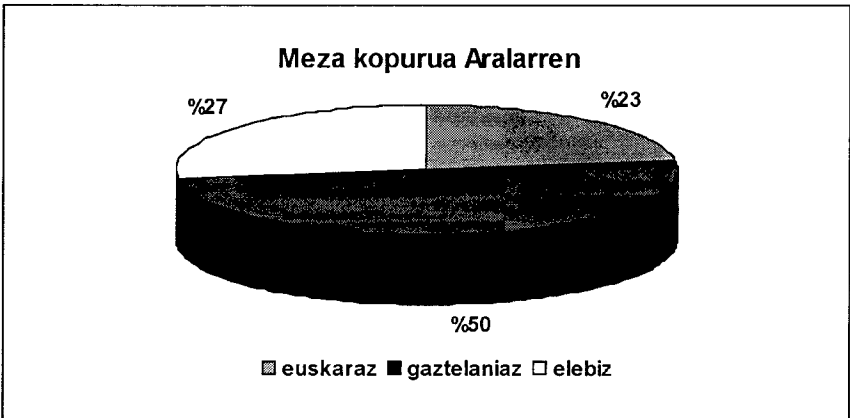
Eliz-egiturari dagokionez seinlatu behar da, osotara, hogeita hamaika parrokia hartzen dituela barne; horietatik hamaikak 100 biztanle baino gutxiago dituzte; hamabik 100 eta 500 biztanle artean; hiruk 500 eta 1000 artean; lauk mila eta 5000 artean eta batek (Altsasu) 5000 biztanleen kopurua gainditzen du erraz. Guztira 19852 bizilagun. Aipagarria da 100 biztanle-kopurua gainditzeko ez duten herriak Arakil eta Ergoiena ibarretan biltzen direla gehienbat. Bestaldetik esanguratsua da oso Altsasuren kasua, bertan 7281 bizilagun biltzen dira, artzapezbarrutiak hartzen dituen kopuru osoaren %37a, alegia.

Ikerketa burutzeko erabili ditugun datuak hogeita zazpi parrokiatik jasotakoak dira, beraz lau parrokiek ez diote inkestari erantzun: Arakil udalerriko hiruk eta Irañetakoak. Dena den, parrokia horietako udalerriek biltzen dituzten biztanle kopurua 560koa da, biztanleria osoaren %3a. Datua kontuan hartuz, esan daiteke ikerketaren emaitzek Sakanako parrokiatako kristau-elkarte ia denak hartzen dituela barne.

A. Igande eta jaiegunetako mezak Aralarko-artzapezbarrutian:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	10	%23
Gaztelaniaz	22	%50
Elebiz	12	%27
GUZTIRA	44	%100

– Meza kopurutik %100a euskaraz ospatzen duten parroketako udal-
lerriak:

Udalerria	Kopurua
Arruatzu	1
Lizarragabengoa	1

– Elebizko mezak ospatzen dituzten parroketako udal-
lerriak:

Udalerria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Ergoiena	3	0	2
Etxarri-Aranatz	1	0	2
Lakuntza	1	0	1
Bakaiku	0	0	1
Urdiain	1	0	1
Arbizu	2	0	1

– Meza gehienak erdaraz ospatzen dituztenak:

Udalerria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Arakil (*)	0	6	3
Iturmendi	0	1	1
Irurtzun	0	4	0
Olazti	0	2	0
Ziordia	0	1	0
Uharte Arakil	0	2	0
Altsasu	0	2	2

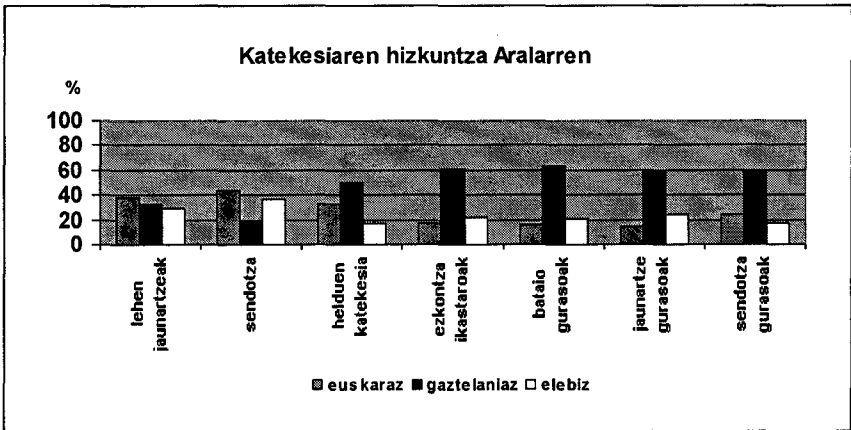
(*) Arakilgo Hiriberri, Ihabar eta Satrustegi ikerketatik kanpo geratu dira.

- Gaztelania da nagusi Aralarko liturgian eta euskara hutsezko meza kopurua ez da laudenera iristen.
- Euskara gehien erabiltzen da Arruatzutik Urdiainerako tarte geografikoan, Iturmendiren salbuespenarekin. Beraz Uharte Arakilek ekialdean eta Altsasuk mendebaldean zedarritzen dute euskararen eta gaztelanien arteko muga.

- Nabarmenezkoa da Uharte Arakil, Olazti eta Irurtzungo kasuan, bizigune handiak izan arren, bertan ospatzen diren meza guztiak gaztelania hutsez izatea. Euskarak, beraz, oso toki gutxi du herri horien eliz-bizitzan.

B. Katekesia Aralarko artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz	gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Jaunartzea	21	8 %38	7 %33	6 %29
Sendotza	16	7 %44	3 %19	6 %37
Helduak	6	2 %33	3 %50	1 %17
Ezkont. Ikas.	18	3 %17	11 %61	4 %22
Bataio. Gur.	19	3 %16	12 %63	4 %21
Jaun. Guras	20	3 %15	12 %60	5 %25
Send. Guras.	12	3 %25	7 %58	2 %17

- Euskara haur eta gazteen katekesian erabiltzen da gehien, jaunartze- eta sendotza-katekesian batez ere.
- Helduen katekesian, ezkontza-ikastaroetan eta gurasoekin egiten den katekesian gaztelania erraz nagusitzen da.

C. Bilera pastoralak Aralarko-artzapezbarrutian:

- Apaizen erretiroak artzapezbarruti mailan antolatzen dira eta elebiz egiten dira.

- Artzapezbarrutiko bilerak (katekistak, e.a.): elebiz egiten dira.
- Pastoralta-kontseilua duten parrokiak:

	Parroki kopurua	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Pastoralta-kontseilua	9	3 %33	6 %67	0 0

- Artzapezbarrutiko Pastoralta-kontseilurik ez dago; hala ere, artzapezbarrutiko katekisten bileretan Pastoralta-Kontseiluari dagozkion gaiak aztertzen dira eta horren funtzioak betetzen dira behin-behineko moduan. Bilera horiek elebiz egiten dira.
- Artzapezbarruti mailan bilera guztiak gaztelaniaz egiten dira nagusiki, euskal otoitzak eta kantuak tartekatu arren.

D. Eliz-komunikabideak Aralarko artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz	gaztelaniaz	Elebiz
Orri/aldizkariak	13	0 0	9 %69	4 %31
Irratsaioak	2	2 %100	0 0	0 0

- Parrokiek moldatzen dituzten komunikabideetan, orri eta aldizkarietan alegia, gaztelania erabiltzen da hagitz proportzio nagusian.
- Kanpotik antolatzen diren irratsaioetan euskaraz egiten da.

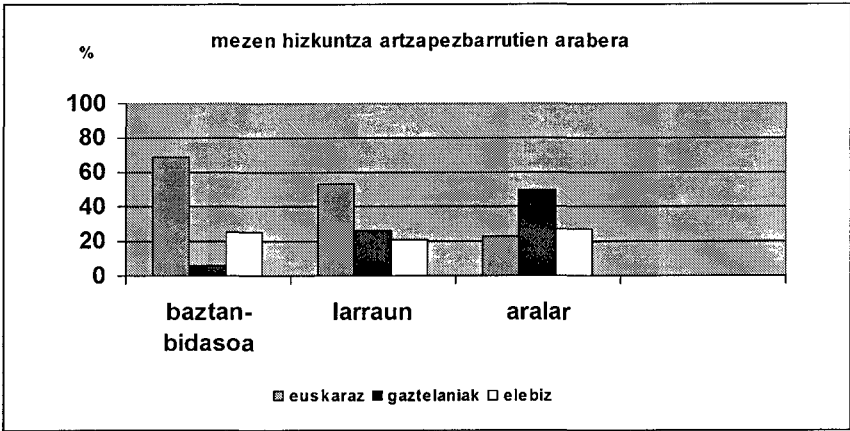
1.4. Mendialdeko artzapezbarrutien azterketa konparatua:

Orain arte datuak artzapezbarrutiz artzapezbarruti bereizita aurkeztu ditugu; segituan azaldutako aldagaiak modu konparatuan aurkezten ditugu:

1.4.1. Igande eta jaiegunetako mezak:

- Baztan-Bidasoan euskararen erabilerak nagusitasun handia erakusten du: mezen %69a.
- Larraunen euskaraz ospatzen diren mezen kopurua erdia justu-justu gainditzen du: mezen %53a
- Aralarren euskarazko meza-kopurua ez da laurdenera iristen: %23a.

1.4.2. Katekesia:

- Haur eta gazteen euskarazko katekesia hiru artzapezbarrutietan nagusitzen da, Aralarren justu samar ibili arren.
- Helduen katekesian -Larraungo datu bitxia alde batera utzita- gaztelaniak gorako joera erakusten du eta Aralarren erabateko nagusitasuna du.

1.4.3. Artzapezbarrutiko bilera pastoralak:

- Apaizen erretiroak euskaraz ospatzen dira Baztan-Bidasoan eta Larraunen. Aralarren, ordea, euskarazko atalak sartu arren, gehienbat gaztelaniaz egiten dira. Horrek erakusten du apez erdaldunek eragina izaten dutela bilera horietan.
- Katekisten bilerak eta gainerakoak euskaraz egiten dira Larraunen eta erdaraz Baztan-Bidasoan eta Aralarren. Aztertu beharko zen horren arrazoia, katekistek hainbat gaietarako duten hizkuntza-hutsunea edo euskarazko materialen falta ote den.

	Baztan-Bidasoa	Larraun	Aralar
Apezen bilerak	euskaraz	euskaraz	gaztelaniaz
Katekisten bilerak	gaztelaniaz	euskaraz	gaztelaniaz

1.4.4. Eliz-komunikabideak:

- Hiru artzapezbarrutietan erabiltzen dira, neurri batean, komunikabideak. Parrokiak prestatutako orri eta aldizkarien kasuan euskara nagusi da Baztan-Bidasoan eta Larraunen. Gaztelaniak sarbidea du bertan elebiz egiten direnetan, gehienak Baztan-Bidasoan eta gutxienak Larraunen. Aralarren, ordea, oso gutxi dira elebiz egiten direnak, %31a, eta gainerrako guztiak gaztelania hutsez egiten dira.
- Irratsaioetan parte-hartze guztiak euskaraz egiten dira, tokian tokio irratiek euskaraz emititzen dutelako.

1.5. Mendialdeko egoerari buruzko ondorio batzuk:

- Oro har esan daiteke Mendialdeko parrokiek euskara neurri egokiaz erabiltzen dutela beren lan pastorala gauzatzean. Dena den tokian tokiko egoera linguistikoak baldintzatzen du parrokien jokabide hori.
- Euskararen erabilera pastorala murriztuz doa geografikoki hegoaldera jotzen dugun heinean, horrela Baztan-Bidasoa da euskara gehien erabiltzen duen artzapezbarrutia, Larraunen proportzioa, ona izan arren, baxuagoa da eta Aralar da euskara gutxien erabiltzen duena.
- Larraunen kasuan Ultzama eta Atetz dira salbuespena. Ibar horietan gaztelania nagusitzen da nabarmenki eta horrek ko-artzapezbarrutiaren datuak baldintzatzen ditu. Argi dago bi pastoral mota diferenteak planteatu behar direla hizkuntzari dagokionez, Larraun ko-artzapezbarrutiko parrokia gehienetan euskara errealitate nagusizat hartu behar da eta horrela tratatu. Ultzama eta Atetzen, berriz, euskara berreskuratzen ari den hizkuntza da, gazteek eta adin zaharrekoek ezagutzen dute gehien eta adin tarte horiegi begira planteatu behar da gehienbat euskarazko pastoraltza, beste adin tarteak alde batera utzi gabe.
- Aralarko-artzapezbarrutian euskarazko pastoraltza Urdiandik Arruatzura doan tarte geografikoan gauzatzen da. Eremu horretako herrietan euskara ohizkotasunez erabiltzen da pastoral-bizitzaren alor guztietan. Gainerakoetan, salbuespen batzuk kenduta, euskara ia ez da kontuan hartzen. Harrigarria da lurralde horietako herri handi batzuen jokaera (Olazti, Uharte Arakil, Irurtzun) non euskarak ia ez duen tokirik eliz-bizitzaren barrenean. Herri horiek, nagusiki erdaldunak badira ere, eskaldunen proportzio altuak dituzte eta euskara sarbideratzeko ahaleginaren bat egin beharko lukete.
- Parrokia kudeatzean euskarak ez du beste arloetan adina garrantzirik. Kontuan hartu behar da parroki liburuak erdaraz bakarrik argitaratzen

zirela duela gutxira arte eta gaztelaniaz soilik daude parrokia aunitzetan. Liburu elebakarrak liburu elebidunez ordezkatzeko joera ez da nagusitzen. Etorkizunari begira informatika sartuko da eremu horretan eta zaindu beharko da euskarazko baliabideak eskaintzea.

2. EUSKARAREN ERABILERA IRUÑEKO BIKARITZAN

2.1. Kokapen geografiko eta eklesiala:

Iruñea izeneko zonalde pastoralak Nafarroako hiriburua du erdigune nagusia. Baina barne hartzen du, halaber, Iruñerria osoa eta hiriburutik urrunxego dauden beste anitz udalerrri: Esteribar, Anue, Etxauri, Gofñi, Lantz... besteak beste.

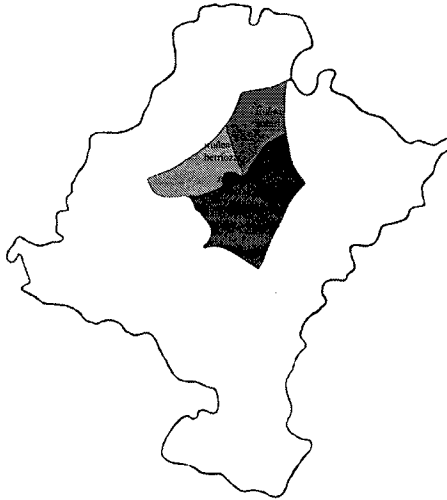

Iruñean eta Iruñerrian biltzen da Nafarroa osoko biztanleriaren erdia. 2002ko populazio-datuen arabera, Iruñeko biztanle-kopurua 189364koa da. 1996ko neurketaren arabera, iruindar euskaldun eta ia euskaldunen kopurua 23982koa da, horrek esan nahi du biztanleriaren %13ak euskaraz dakiela. Hala ere, datua ñabartu behar da, izan ere bi neurketen arteko tartea sei urtekoa izanik, pentsatzekoa da denbora horretan zehar euskaldunen kopuruak gora egin duela eta, horren ondorioz, hiriburuko euskaldunen portzentaia zertxobait igo dela. Horrexegatik euskaldunen kopurua altuxeagoa litzateke gaur egun.

Aipatzekoa da 2001ean azken zentsu orokor bat egin zela Nafarroa osoan, baina emaitzak ez dira orain arte argitaratu. Ageri denez euskaldunen zenbakia esanguratsua da eta datuei begira, Iruñea eta bere inguruak nafar gehien biltzen duen tokia izateaz landa, Nafarroako euskaldun gehien biltzen duen kogaunea da ere bai.

Giza kontzentrazio handi horrek eragin zuzena du eliz-egituretan. Hiriko parrokiak handiak dira, barne hartzen duten sinestun-kopuruaren aldetik; ez dago 1000 beherako biztanle biltzen duen parrokiarik eta, gaur egun, bere pastoral-eremuan 14000 biztanle baino gehiago biltzen duena ere bada. Egoera hori bestelakoa da, nabarmenki, Iruñeko inguru urrunean barreiatua dauden herri txikietakako parrokiatan, ezen bakar batzuk iristen baitira 500 biztanleko jomugara.

Zonalde pastoral sei artzapezbarrutietan bereizten da: Iruñea-Egues ekialdean, Iruñea-Elo hegoaldean, Iruñea-Zizur hego-mendebaldean, Iruñea-Barañain hiriaren mendebaldean, Iruñea-Berriozar ipar-mendebaldean eta Iruñea-Zubiri iparraldean. Esan bezala Iruñea eta Iruñerriaz gain, inguruko ibar batzuk barne hartzen ditu.

Errealitate diferenteak kontuan hartu behar dira azterketa egitean. Horregatik Iruñeko zonalde pastoraleko datuak ematean, hasteko, Iruñea eta Iruñerriko biziguneak hartu dira kontuan. Gero, bigarren momentu batean, urruneko udalerrri batzuen datuak aztertzen dira. Gutxi batzuenak bakarrik: Anue,

Lantz eta Esteribar, izan ere, horietan bakarrik atzeman daiteke euskararen presentzia xumeren bat jarduera pastoralean. Horiek dira, gainera, Nafarroako Euskararen legeak eremu euskaldunean kokatzen dituenak.

2.2. Iruñeko artzapezbarrutien deskribapena:

Zonalde honetako egoera ikertzean Iruñeko parrokia guztiak eta 1000 biztanle baino gehiago dituzten Iruñerrikoak aztertu dira. Horrela deskribatu daiteke artzapezbarruti bakoitzak bere barnean hartzen dituen udalerrri eta parrokiak:

Iruñea-Egues artzapezbarrutia:

Ekialdean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Alde Zaharra, Bigarren Zabalgunea eta Mendillorri.
- Eguesibarra, Olatzibarra eta Aranguren ibarreko alde bat.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Done Agustin, San Lorenzo, San Nikolas, San Zernin, San Migel, San Frantzisko Xabierkoa, Kristo Errege eta Gure Aita (Mendillorri).*

Iruñea-Elo artzapezbarrutia:

Hegoaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Arrosadia.
- Beriain, Elortzibar, Elo, Ibargoiti eta Aranguren ibarreko alde bat.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko San Henrike, San Fermin, Ugandako Martiri Santuak, Arangurengo Mutiloagoiti eta Mutiloabeiti, Beriain, Potasas eta Elortzibarko Noain.*

Iruñea-Zubiri artzapezbarrutia:

Iparraldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Txantrea.
- Burlata, Atarrabia, Uharte, Ezkabarte, Olaibar, Odieta, Lantz, Anue eta Esteribar.

– **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Done Kristobal, San Jose, Santa Teresa eta Done Jakue; Burlatako San Joan Bataiatzailea eta Done Bladi, Atarrabiako San Andres eta Uharteko San Joan Ebanjelaria.*

- Anue, Lantz eta Esteribarko parrokiak bigarren atalean aztertzen dira.
- Txantreako San Jose parrokiak ez du ikerketan parte hartu.

Iruñea-Berriozar artzapezbarrutia:

Ipar-mendebaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Arrotxapea eta Sanduzelai.
- Berriozar, Antsoain, Goñibar, Olloibar, Itza Zendea, Xulapain, Berriobeiti, Atetz ibarreko tarte bat, Orkoien, Oltza Zendea eta Etxauri ibarra.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Done Salbatore, Karmelgo Andre Maria, Ibaiko Andre Maria, Done Jurgi eta San Pedro; Berriozarko Done Eztebe, Antsoaingo San Kosme eta San Damian eta Orkoienko San Jose Langilea.*
- Antsoaingo San Kosme eta San Damian eta Iruñeko San Pedro parrokiek ez dute parte hartu gure ikerketan.

Iruñea-Barañain artzapezbarrutia:

Mendebaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Donibane, Ermitagaina, Mendebaldea eta Etxabakoitz.
- Barañain.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Pilarreko Andre Maria, Andre Mariaren Zeruratzea, Done Bizente Paulekoa, San Alberto, Baratzeko Andre Maria, Corpus Christi, Ermitagainako Andre Maria eta Familia Santua; eta Barañaingo Done Paulo eta Andre Maria.*

Iruñea-Zizur artzapezbarrutia:

Hego-Mendebaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Iturrama.

- Zizur Nagusia, Zizur Zendea, Zabaltza.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Jesusen Bihotza, Bakearen Andre Maria, San Frantzisko Asiskoa, San Joan Bosko, San Raimundo Fiterokoa, Sta. Bizenta Bikuña, Zizur Nagusiko Doniantzuko Itxaropenaren Andre Maria.*

- Jesusen Bihotzaren parrokiak ez du gure ikerketan parte hartu.

Esan bezala Iruñea Zonaldeko datuak azaltzean bi alde bereiziko ditugu:

- 1.–Iruñeko eta Iruñerriko 1000 biztanletik goitiko parrokiek euskararen erabileraz duten jarduera aztertzen duena;
- 2.–Anue, Esteribar eta Lantz udalerrietako parroketan eramaten dena.

2.3. Euskararen erabilera Iruñea Zonaldeko 1000 biztanletik goitiko parroketan:

Lehen aipatu dira atal honetan parte hartu beharko luketen parrokien ize-nak, berrogeita bederatzi guztira, baina horietatik lauk ez dute datu biltzeari erantzuteko borondaterik erakutsi; beraz kanpo geratu dira. Horrez gero ikerketan parte hartu duten berrogeita lau parroketako datuak erabiltzen dira. Azpimarratu beharreko datua da hori, zeren eta hemen eskaintzen diren kopuru eta portzentaiak berrogeita lau parroketan oinarritzen dira, ez parroki multzo osoa osatzen duten berrogeita bederatzietan.

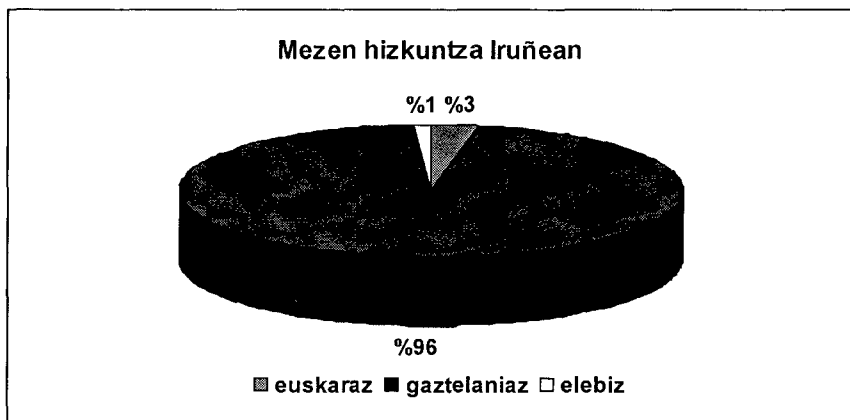
Egoeraren berri emateko, ikerketaren ardatz gisa hartutako bost aldagai-en emaitzak eskaintzen dira:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunak ospatzean: baitaioak, lehen jaunartzeak, sendotzak, hileta-ehorzketak eta aitortzak;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean
- euskararen erabilera parrokiako komunikabideetan.

2.3.1. Euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezaren ospakizunetan:

Kopuru eta portzentaiak Iruñea eta Iruñerriko parroketan ospatzen diren meza-zenbakia kontuan hartuz:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	6	%3
Gaztelaniaz	209	%96
Elebiz	3	%1
GUZTIRA	218	%100

- Agerikoa denez, ikerketak ez digu ematen meza horietan parte hartzen duten sinestun-kopuruaren berri, ez zen hori gure helburua, hala ere 1998an Elizbarrutiak egin zuen mezetako partehartze-kopuruari buruzko neurketak adierazten du Iruñeko zonalde pastoraletan mezara joaten diren lagunen portzentaia populazio osoaren %29,9koa dela.
- Koadroa egitean, parrokiako mezak bakarrik zenbatu dira; kanpoan gelditu dira erlijiosoen komentu eta elizetan ospatzen direnak bi kasu izan ezik: jesuitak eta Alde Zaharreko klaretiarrak (korazonista izenez ezagutuak), horiek beren elizetan meza euskaraz ospatzen dutelako. Kasu horietan euskarazko meza euren eremuko parrokiaren meza kopuruari gehitu zaio, Kristo Erregeri eta Done Agustini, alegia.
- Meza euskaraz ospatzen duten parrokiak: Iruñeko Corpus Christi, San Frantzisko Asiskoa, Kristo Errege (jesuitak) eta Done Agustin (klaretiarrak); Burlatako Done Bladi eta Barañaingo Andre Maria.
- Jesuitetan ospatzen den meza egunero egiten da; hori da Iruñeko zonaldean dagoen asteguneko euskarazko meza bakarra.

- Meza astero elebiz ospatzen duten parrokiak dira: Andre Mariaren Zeruratzea, Berriozarko Done Eztebe eta San Fermin.
- Andre Mariaren Zeruratzean eta Berriozarko Done Ezteben meza euskaraz ospatzen da hilean behin.
- Ikerketaren datuak nahiko esanguratsuak dira: euskarazko eta elebizko mezek kopuru osoaren %4a osatzen dute; gainera, parrokia ez diren komentu eta erlijiosoen elizetan ospatzen diren mezen zenbakia kontuan hartuko bagenu portzentaia zertxobait jaitsiko litzateke oraindik.

Bestaldetik, elebiz ospatzen diren 3 mezak nahiko era diferentean planteatuak daude eta kontuan hartu behar da, betiere, hiru kasuetan apezek ez dutela euskara menperatzen:

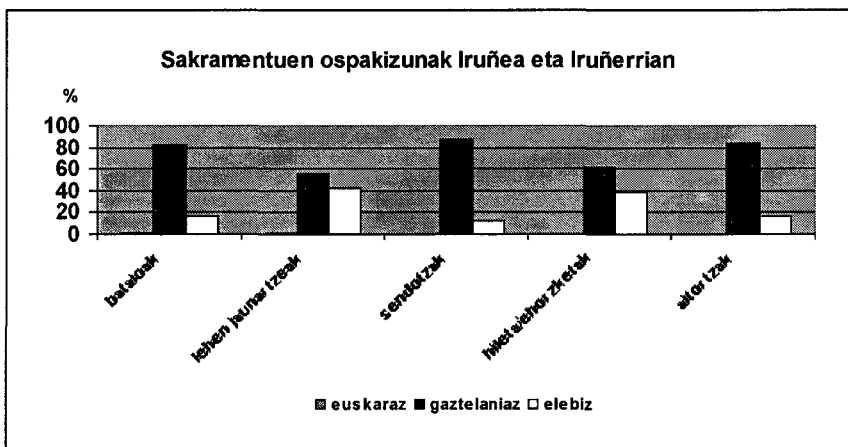
- Donibane auzoko Andre Mariaren Zeruratzearen parrokiaren elebizko meza euskarazko katekesian parte hartzen duten haur eta gurasoei begira pentsatua dago gehienbat. Kantu guztiak euskaraz egiten dira, oharrrak katekistek egiten dituzte euskaraz eta gaztelaniaz, irakurgaiak bi hizkuntzez, homilia erdaraz baina bukaeran katekesi-arduradunak euskarazko laburpen bat ematen du, eukaristi otoitza gaztelaniaz gehienbat, eta bukaerako oharrrak euskaraz.
- Berriozarko Done Ezteben, elebizko meza propio bat ospatzen dela esan baino, seinatu behar da igandetako meza gehienetan ohikoa dela euskarazko kantuak tartekatuta eta oharrrak eta eskariak elebiz egitea.
- Arrosadiako San Fermin parrokiaren, igandeko meza batean, euskarazko kantuak tartekatuta besterik ez da egiten. Elebizko mezatart hartzea gehiegizkoa da beharbada.

2.3.2. Euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan:

Eukaristiaz landa, Iruñeko zonaldeko aztertutako berrogeita bost parrokiatan ospatzen diren gainerako sakramentuak horrela sailka daitezke hizkuntzen erabileraren arabera. Aldez aurretik esan behar da, kasu honetan, oinarritzotzat hartutako datua ez dela sakramentu bakoitzeko ospakizun-kopurua baizik eta sakramentu hori hizkuntza bakoitzean ospatzen duten parrokiakopuruarena:

	Euskaraz		Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataioak	1	%2	36	%82	7	%16
Lehen Jaunartzeak	1	%2	24	%56	18	%42
Sendotzak	0	0	36	%88	5	%12
Hileta elizkizunak	0	0	27	%61	17	%39
Aitortzak	0	0	35	%83	7	%17

Sakramentuen ospakizunetan erabiltzen den hizkuntzaren koadro konparatua:

- Sakramentuak gaztelaniaz ospatzen dira nagusiki Iruñean; euskara hutsezko proportzioak testigantzazkoak dira. Parrokia batek bakarrik ospatzen ditu, horrela eskatzen diotelarik, bataioak eta lehen jaunartzeak euskara hutsez; gainerakoek elebizko ospakizunak hobesten dituzte.
- Elebiz ospatzen direnetan portzentaia dezente igotzen da sakramentu hauetan, igandeko eukaristien datuekin konparatua. Kontuan hartu behar da sakramentu hauek ez direla astero ospatzen, batzuk urtean behin bakarrik eta bestetzuk noiz edo noiz. Bestalde kopuru altua dirudi, kasu honetan parrokien zenbakia hartu baita oinarri eta ez ospakizunen kopurua, mezen kasuan egin dugun bezala.
- Elebiz gehien ospatzen diren elizkizunak lehen jaunartzeak eta hiletak dira; bi portzentaia %40 inguru daude. Neurri txikiagoan, %20ra hurbiltzen baina iritsi gabe, bataioak eta aitortzak daude eta sendotzak dira elebiz gutxien ospatzen diren sakramentuak.
- Oro har, iduri du Iruñeko parroketan zabaldua dagoela sakramentuak elebiz ospatzeko aukera eskaintzeko joera, parrokoek sinestun euskaldunak atzematen dituztelarik.

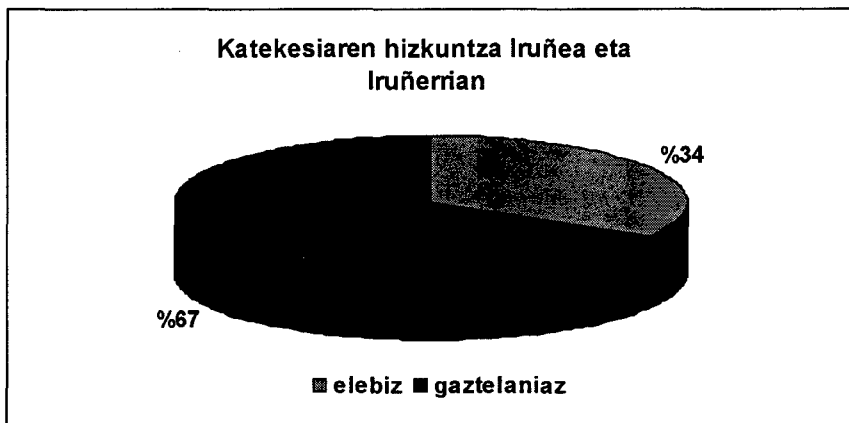
2.3.3. Euskararen erabilera katekesian:

Katekesia da euskararen erabilpena hobeki garatua dagoen pastoral-arloa; izan ere Iruñeko eta Iruñerriko euskaldunen portzentaia handi bat haur eta gaztetxoena da. Alor pastoral honek, gainera, antolaketari begira tradizio handia izan du betidanik gure elizbarrutietan. Adin horietan ematen den katekesia lehen jaunartzekoa da eta, neurri txikiago batean, sendotzakoa. Bada salbuespen bat, heldu eta gurasoen katekesian euskara erabiltzen duen parrokia bat, Barñaingo Andre Maria, baina kasu bakarra da Iruñea eta Iruñerri osoan.

Bestalde, seinalatu behar da ez dagoela katekesia euskaraz bakarrik ematen duen parrokiarik. Katekesia gaztelaniaz eman ala bi hizkuntzen artean aukeratzeko posibilitatea eskaintzen da.

Iruñea eta Iruñerri osoan katekesia gaztelaniazko ala bi hizkuntzekoen artean aukeratzeko posibilitatea eskaintzen duten parrokien kopuru eta portzentaiari buruzko koadroa:

	Kopurua	Portzentaia
Gaztelaniaz	29	%66
Elebiz	16	%34

- Parroki kopuruari dagokionez, euskara katekesian erabiltzen duten parrokiak herena baino gehiago dira. Hala ere euskarazko katekesia ez da, oro har, katekesi maila gutzietan eskaintzen.

– Datuak artzapezbarrutika:

• **Iruñea-Egues:**

	Kopurua	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Lehen Jaunartzea	8	6 %75	2 %25

– Euskaraz ematen duten parrokiak Kristo Errege eta Mendillorriko Gure Aita parrokiak dira. Bi kasuetan haurren katekesia bakarrik.

• **Iruñea-Elo:**

	Kopurua	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Lehen Jaunartzea	6	5 %83	1 %17

– Katekesia eskaintzen duen parrokia San Fermin da, haurren mailetan bakarrik eta, katekista euskaldunen faltagatik, urte batzuk eman gabe utzi da.

• **Iruñea-Zubiri:**

	Kopurua	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Lehen Jaunartzea	7	3 %43	4 %57
Sendotza	7	5 %71	2 %29

– Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen duten parrokiak Done Kristobal, Done Jakue, Burlatako Done Bladi eta Atarrabiko San Andres dira. Azken biek Sendotzakoa ere bai.

• **Iruñea-Berriozar:**

	Kopurua	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Lehen Jaunartzea	6	3 %50	3 %50
Sendotza	6	5 %83	1 %17

– Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen duten parrokiak Berriozarko Done Eztebe, Ibaiko Andre Maria eta Done Jurgi; azkenekoak euska-

razko katekesia eskaintzeari utzi dio urte batzuez katekista euskaldunen faltagatik.

• Iruñea-Barañain:

	Kopurua	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Lehen Jaunartzea	10	7 %70	3 %30
Sendotza	10	9 %90	1 %10
Jaunar. Gurasoak	9	8 %89	1 %11
Sendo. Gurasoak	9	8 %89	1 %11

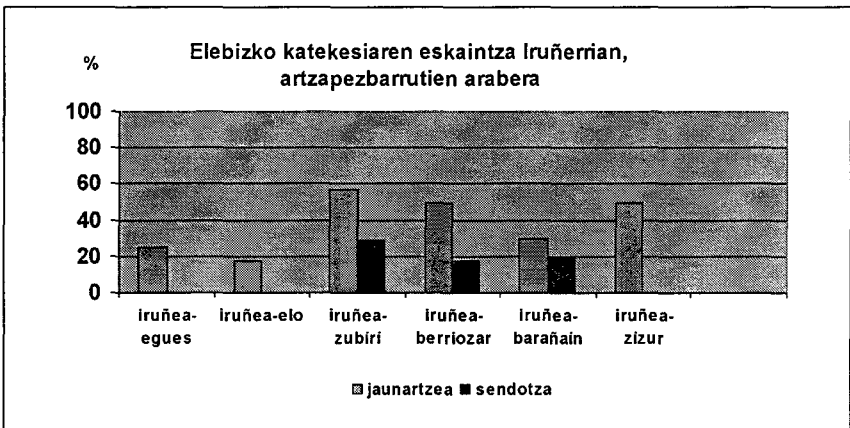
– Lehen Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen da Andre Mariaren Zezuratzte, Corpus Christi eta Barañaingo Andre Maria parroketan; azken horretan Sendotzakoa eta lehen Jaunartze zein Sendotzako gurasoena ere bai.

• Iruñea-Zizur:

	Kopurua	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Lehen Jaunartzea	6	3 %50	3 %50

– Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen da San Frantzisko Asisko, San Raimundo Fiteroko eta Zizur Nagusiko Doniantzuko Itxaropenaren Andre Maria parroketan.

• Koadro konparatua artzapezbarrutika:

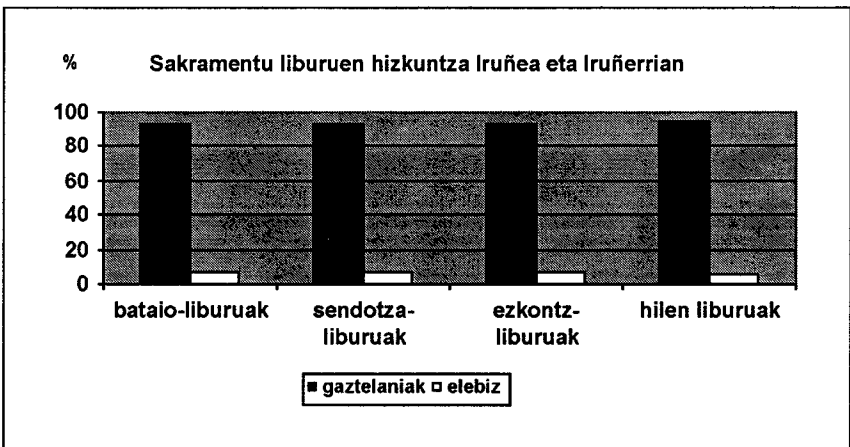
- Koadroak agertzen duenez euskarazko katekesia artzapezbarruti guzti-etan ezarria dago. Proportzioa ez da berdina ordea; Zubirik, Berrioza-rrek, Barañainek eta Zizurrek portzentaia altuagoak lortzen dituzte Egu-esek eta Elok baino. Gainera Eloko artzapezbarrutiaren kasuan urte batzuk deus eskaini gabe egon da.
- Euskarazko katekesia haurren kontua da Iruñean; Sendotza edo gazte katekesia lau parrokiatan bakarrik ematen da eta helduena parrokia ba-kar batean.

2.3.4. Parrokiaren kudeatzea:

Alor hori ikertzeko hiru aldagai hartu dira kontuan: parrokia-liburuen hiz-kuntza, parroki zigiluarena eta parrokiako orri eta gutunazaletan erabiltzen den idazpuru edo menbreteena.

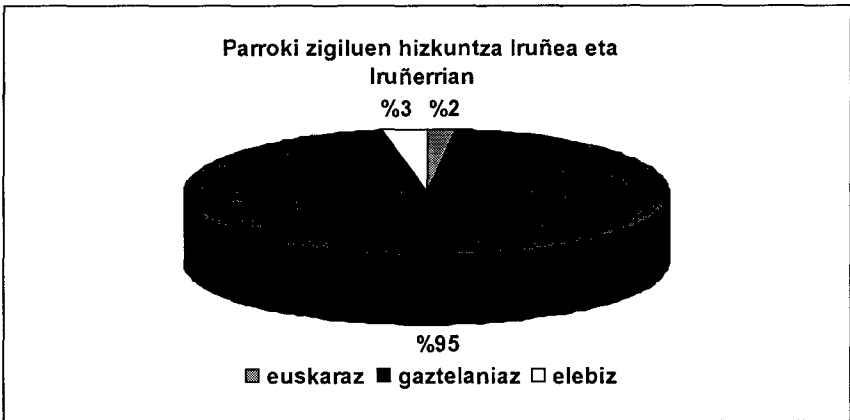
Parroki liburuak:

	Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataio-liburuak	40	%93	3	%7
Sendotza-liburuak	39	%93	3	%7
Ezkontza-liburuak	39	%93	3	%7
Hilen liburuak	40	%95	2	%5

Parroki zigilua:

Kopurua	Portzentaia	
Euskaraz	1	%2
Gaztelaniaz	42	%95
Elebiz	2	%3
GUZTIRA	45	%100

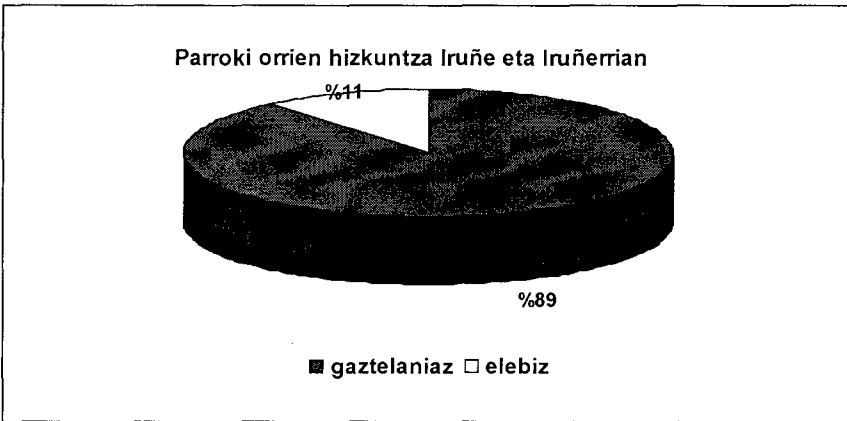
Parroki tinbreak, orri eta gutunazalen idazpuruak:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	0	0
Gaztelaniaz	39	%91
Elebiz	4	%9
GUZTIRA	43	%100

- Parroki liburuen kudeatzeak, baita zigilu eta tinbreen erabilerak ere, erakusten dute lan hori gaztelaniaz egiten dela ia bakarrik Iruñeko zonaldean. Euskara idazpuruetan erabiltzen da gehien, horiek elebiz dauzkelarik, eta %10era iristen ez den portzentaian.

2.3.5. Parrokiako eliz-komunikabideak:

	kopurua		gaztelaniaz		elebiz	
Parroki orria	35	%78	31	%89	4	%11
Parroki aldizkaria	13	%22	10	%77	3	%23

- Iruñe eta Iruñerriko parrokia gehienek komunikabide propioen bat erabiltzen dute eta horietatik %11ak euskara erabiltzen du, neurriren batean.

2.4. **Euskararen erabilera Lantz, Esteribar eta Anue udalerriko parrokiatan:**

Lantz, Esteribar eta Anue, geografikoki, Nafarroako ipar-ekialdean daude kokatuak, Baztan eta Erroibarraren artean. Eliz-egiturari dagokionez Iruñea-Zubiri artzapezbarrutian daude sartuak baina, euren ezaugarri pastoralengatik, ezer gutxi dute ikusterik Iruñean eta bere inguruan dauden parrokia handiekin alderatuak. Administratiboki Nafarroako Euskararen Legeak eremu euskaldunean kokatzen ditu; horregatik pentsatu dugu komeni zela ikuspegi pastoraletik ere euskarak bertan duen presentzia neurtzea.

Udalerrien deskribapena:

- Lantz: herri bakarra da; 1996ko neurketaren arabera 122 bizilagun ditu, horietatik 35, %29a, euskaldun edo ia euskaldunak dira. Mezara joaten direnen kopurua %31,3a da.

Aztertzen ari garen bost aldagaiei dagokienez emaitzak honako hauek dira:

- Igande eta jaiegunetako mezak: bi meza egiten dira, biak gaztelaniaz, euskarazko hainbat kantu tartekatuz.
- Beste sakramentu eta elizkizunak: denak gaztelaniaz.
- Parrokiaren kudeatzea: dena gaztelaniaz.
- Katekesirik ez dago.
- Eliz-komunikabiderik ez dago.

- Anue: Aritzu, Burutain, Egozkue, Etsain, Etulain, Leazkue eta Olague herriez osatua. Herri horietako parrokia guztiek erantzun diote gure inkestari. 1996ko neurketaren arabera 441 lagun ditu, horietatik 172, %39a, euskaldun edo ia euskaldunak dira. Mezara joaten direnen kopurua %31,3a da.

Aztertzen ari garen bost aldagaiei dagokienez emaitzak honako hauek dira:

- Meza guztiak gaztelaniaz ospatzen dira kantuak izan ezik, horiek elebiz egiten baitira.
- Beste sakramentu eta elizkizunak: denak gaztelaniaz.
- Parrokiaren kudeatzea: dena gaztelaniaz.
- Katekesirik ez dago.
- Eliz-komunikabiderik ez dago.

- Esteribar: Agorreta, Antxoriz, Akerreta, Errea, Ezkirotz, Eugi, Gendulain, Idoi, Ilarratz, Inbuluzketa, Iragi, Irotz, Larrasoaña, Leranotz, Oloki, Osteritz, Saigots, Sarasibar, Setoain, Urdaitz, Urtaşun, Usetxi, Zabaldika, Zubiri eta Zuriain herriez osatua. Herri txikiak dira, denak 100 bizilagunetik behera Zubiri izan ezik. 1996ko neurketaren arabera, guztira 1452 biztanle ditu, horietatik 181, %12a, euskaldunak edo ia euskaldunak. Mezara joaten direnen kopurua %28,3a da. Gaur egun parrokia guztiak Zubiriko Parroki Unitatean bilduak daude.

Aztertzen ari garen bost aldagaiei dagokienez emaitzak honako hauek dira:

- Igande eta jaiegunetako mezak: guztiak gaztelaniaz egiten dira. Zubirin kantuak elebiz egiten dira eta gainerakoetan gaztelania hutsez. Beste meza-atalak gaztelaniaz.
- Beste sakramentu eta elizkizunak: dena gaztelaniaz.
- Parrokiaren kudeatzea: dena gaztelaniaz.
- Katekesia: ematen den parrokia gutxietan gaztelania hutsez ematen da.
- Eliz-komunikabideak: ez dago.

2.5. Iruñeko bikaritzaren egoerari buruzko ondorio batzuk:

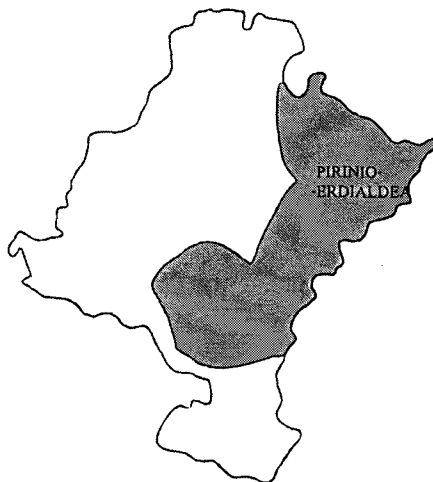
- Euskarak presentzia du Iruñeko artzapezbarruti guztietan, baina ez neurri berean, diferentzia nabarmenak daude horien artean. Ildo horretan, Iruñea-Barañain eta Iruñea-Zubiri dira, oro har, euskara gehien erabiltzen duten artzapezbarrutiak; Iruñea-Egues, Iruñea-Zizur eta Iruñea-Berriozar neurri txikiagoan erabiltzen dute eta Iruñea-Elo artzapezbarrutian euskarak ia ez du presentziarik, parrokia bakar batera mugatzen da; bertan, noiz edo noiz, euskarazko kantu batzuk mezetan eta urte batzuetan lehen jaunartzeko katekesia euskaraz eman da.
- Sakramentu eta elizkizun bereziak elebiz ospatzeko aukera zabalagoa da. Kontuan hartu behar dugu bataioak, lehen jaunartzeak, hileta-elizkizunak... ez direla usu astero ospatzen, urtean behineko edo noizean behinekoak izaten dira. Oro har, Iruñeko parrokia gehienetan ez dago elebitasuna onartzeko arazo handirik ospakizunetan inplikatuak dauden euskaldunak badira eta horrela eskatzen badute. Azpimarratu behar da kasu honetan, igandetako mezen kasuan bezala, ospakizun elebidunaren ideia ez dela berbera parrokia eta erretore guztientzat eta euskaraz egiten diren atal edo tarteak asko aldatzen dira parrokien arabera.
- Katekesia da euskararen aldetik hobeki antolatua dagoen eskaintza pastoralak. Hamasei parroketan eskaintzen da, hau da, parrokien herenean baino gehiago. Katekesia euskaraz ematen da kristau-sarbiderako sakramentuetan bereziki: lehen jaunartzea eta sendotza (bataioan katekesia gurasoei zuzendua baitago) baina, batez ere, lehen jaunartzean. Horrek esan nahi du Iruñean eskaintzen den euskarazko katekesia haurrei zuzendua dagoela gehienbat eta, neurri txikiagoan, gazteei. Helduen mundua kanpo geratzen da erabat. Artzapezbarrutiei begira Iruñea-Zu-

biri, Iruñea-Berriozar eta Iruñea-Barañain dira, euskarazko katekesiaren arloan, eskaintza gehien egiten dutenak.

- Parrokiaren kudeatzeari dagokionez euskararen presentzia hagitza murritza da; esan daiteke euskara ez dela parroki kudeatzerako erabiltzen den hizkuntza.
- Parrokiek banatzen dituzten orrietan euskarak presentzia eskasa du Iruñeko Zonaldean, lau parrokiek bakarrik sartzen dute testuren bat euskaraz eta arrunt proportzio txikian.
- Lantz, Anue eta Esteribarko udalerrietan euskarak oso presentzia murritza du, pastoral bizitzari dagokionez. Kontuan hartu behar da parroki txikiak direla eta, bai katekesia, bai mezetik aparteko sakramentu eta elizkizunak, eskasak izaten direla. Euskararen presentzia parroki batzuek mezetan sartzen dituzten kantu batzuetara mugatzen da. Eskualde horietan %25 inguruko euskaldun-kopurua dagoela kontuan hartuz, ekimen horiek urri geratzen dira.

3. EUSKARAREN ERABILERA PIRINIO-IBARRETAN:

Nafarroako Elizbarrutietan bereizten diren bost zonalde pastoraletako handiena "Pirinio-Erdialdea" izenekoa da. Tafalla litzateke hiri nagusia eta barne hartzen ditu Pirinioetatik Erribera arteko mugetara sartzen den lurralde zabala.

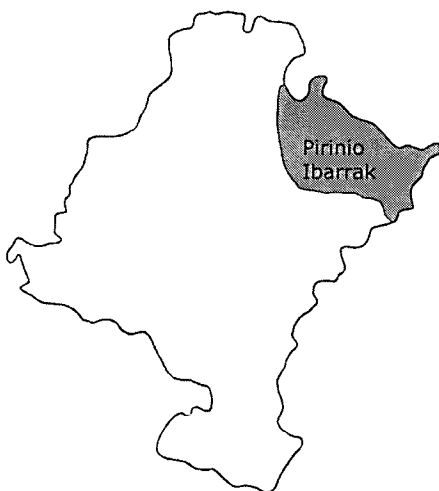
3.1. Kokapen geografiko eta eklesiala:

Pirinio-ibarrek euskararen galera sekulakoa pairatu dute azken mendean zehar eta XIX. mendera arte tradizio handia zuten Erronkaria eta Zaraitzura bezalako euskalkiak desagertuak edo desagertzeaz daude gaur egun. Nafarroako Euskararen Legeak, hala ere, ez ditu Erronkari eta Zaraitzu ibarrak eremu euskaldunaren barrenean kokatu, Mistoa deitutakoan baizik; eta Erroibar, Luzaide, Orreaga, Auritz eta Aezkoako udalerriak Eremu Euskaldunean.

Pirinio-Erdialdeko zonaldea hain zabala izanik, bertan daude kokatuak, Zangoza, Agoitz, Irunberri, Erriberri eta Tafalla bezalako hiri handiak, baina horiek hurrengo kapituluan, "Euskararen erabilera beste errealitate pastoraletan" izenekoan, aztertzen dira.

- Segituan aurkezten dugun ikerketak honako udalerrri hauek barne hartzen ditu: Erronkariko Izaba, Garde, Burgi, Erronkari, Urzainki, Bidankoze eta Uztarroze;
- Zaraitzuko Otsagi, Itzaltzu, Ezkaroze, Espartza, Orontze, Eiaurrieta, Galoze, Sartze eta Gortza;
- Aezkoako Aribe, Garaioa, Hiriberri, Abaurregaina, Abaurrepea, Orbaizeta, Orbara, Aria eta Garralda;
- Orreaga aldeko Luzaide, Orreaga eta Auritz;
- eta Erroibarko Orondritz, Aintzinoa, Esnotz, Mezkiritz, Bizkarreta, Auritzberri, Zilbeti, Erro, Lintzoain, Loitzu eta Ardaitz.

Nafarroako ipar-ekialdean kokaturiko hogeita hemeretzi herri osotara.

Eremu geografiko handi bat da, baina biztanleria gutxi eta oso barreiatu-takoa. Ez dago 1000 pertsonetik goitiko herririk eta bik bakarrik, Otsagik eta Izabak, 500 biztanleak gainditzen dituzte justu-justu.

Eliz-izaerari dagokionez, nabaritu behar da eremu honetan mezara joaten direnen portzentaia %40 ingurukoa dela. Parroki Unitate aipagarri batzuk egon arren, alderdi honetako eliz-egiturak beste eremutako baino baliabide gutxiago du; biztanleria adin zaharrekoa da gehienbat, eta horrek eragiten du katekesi eta kristau-sarbiderako sakramentu gutxi erabiltzea. Euskararen erabileak, ikusiko denez, ez du beste lurraldeen maila bera.

Orain aurkeztzen dugun ikerketak aipatutako udalerrietan dauden hogeita hemeretzi parrokiak barne hartzen ditu. Horietatik hogeita hamaikak ihardetsi diote inkestari. Kanpoan geratu dira Zaraitzuko parrokia gehienak (sei), Aezkoako bat (Garralda) eta Erroibarreko bat (Loitzu). Erronkari eta Orreaga aldeko guztiek erantzun diote. Dena den, ikusiko denez, praktika pastorala nahiko berdintsua da toki gehienetan, horregatik zortzi parrokia horien hutsuneak ez ditu aipatzen diren joera orokorrak sobera aldarazten.

Egoeraren berri emateko, ikerketaren ardatz gisa hartutako bost aldagai hauen emaitzak eskaintzen dira:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunak ospatzean: bataioak, lehen jaunartzeak, sendotzak, hileta-ehorzetak eta aitortzak;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean;
- euskararen erabilera parrokiako komunikabideetan.

3.2. Euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetako ospakizunetan:

	gaztelaniaz		Elebiz	
erronkari	7	%100	0	0
zaraitzu	3	%100	0	0
aezkoa	8	%100	0	0
orreaga aldea	1	%33	2	%67
erro	10	%100	0	0

- Ez dago euskara hutsezko mezak ospatzen dituen parrokiarik. Meza gehienak gaztelaniaz ospatzen dira eta Luzaiden ospatzen diren biak bakarrik egiten dira elebiz.

- Dena den esan behar da, kasu honetan meza bat elebizkotzat hartzeko gutxienez mezaren bi atal euskaraz egitea eskatzen dela. Horregatik elebizko kantuak bakarrik tartekatzen dituzten parrokiak kanpoan geratu dira.
- Zenbaki absolutuetan, ospatzen diren meza guztien artetik 2, %6a, bakarrik egiten dira elebiz.

Mezen atalei dagokienez aipatu behar da meza askotan kantuak elebiz egiten direla, horrela gertatzen da hamazazpi parroketan. Beste batean, Luzaiden, kantu guztiak euskaraz egiten dira. Erronkariko zazpiak, Aezkoako Orbara eta Aria eta Erroibarko Bizkarreta, Orondritz, Aintzinoa eta Esnotz dira euskarazko kanturik erabiltzen ez duten parrokiak.

Gainerako meza-atalak gaztelania hutsez egiten dira parrokia guztietan, Luzaiden izan ezik.

3.3. Euskararen erabilera gainerako sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan:

- Bataioak: elebiz egiten dira Luzaiden bakarrik.
- Lehen Jaunartzeak: elebiz egiten dira Orbaitzetan, Arian eta Auritzen eta euskara hutsez Luzaiden.
- Sendotzak: elebiz egiten dira Orbaitzetan, Auritzen eta Luzaiden.
- Hileta-elizkizunak: elebiz egiten dira Orbaitzetan, Arian eta Auritzen eta euskara hutsez Luzaiden.
- Aitortzak: konfesatzeko bi hizkuntzak erabiltzen dituzten parrokia bakarrik dira Luzaide eta Orreaga.
- Orbaitzeta, Aria (Aezkoa), Luzaide, Auritz eta Orreaga dira sakramentu eta beste ospakizunetan euskara erabili ohi diren parrokiak.

3.4. Euskararen erabilera katekesian:

Luzaide da euskara katekesian erabiltzen duen parrokia bakarra. Horrela egiten du lehen Jaunartzeko, Sendotzako eta Bataioko katekesian.

3.5. Euskararen erabilera parroki kudeatzean:

Parroki liburuak elebiz eramaten dira Luzaiden bakarrik. Parroki zigilu eta orrien idazpuruak gaztelaniaz daude parrokia guztietan.

3.6. Euskararen erabilera eliz-komunikabideetan:

Oso gutxi dira parroki orri edo aldizkaririk ateratzen duten parrokiak eta horiek guztiek gaztelania hutsez egiten dute.

3.7. Pirinio-ibarrak zonaldeko egoerari buruzko ondorio batzuk:

- Pirinio-ibarretako parroketan igande eta jaiegunetan usu egiten diren ospakizunetan euskararen erabilera parrokia batzuetan tartekatzen diren kantuetara mugatzen da. Ez dago euskara hutsez ospatzen diren mezak eta elebizko bi meza bakarrak Luzaiden egiten dira.
- Eskualdeko datuen arabera Erronkarin ez da euskara erabiltzen bizitza pastoralaren ezein arlotan. Zaraitzun eta Erroibarran euskararen erabilpena parrokia batzuek mezetan sartzen dituzten kantuetara mugatzen da. Aezkoako eta Orreaga aldeko parrokia batzuetan euskara sakramentu batzuk ospatzean erabiltzen da eta Luzaiden haurren katekesian ere.
- Luzaide da euskarazko zerbitzuak usu eskaintzen dituen parrokia bakarra: mezak, sakramentuak, katekesia eta parroki kudeatzean ahalegintzen baita.

4. EUSKARAREN ERABILERA NAFARROAKO BESTE ERREALTATE PASTORAL ESANGURATSUETAN:

Mendialde, Iruñea eta Pirinio-ibarrez gain, euskara Nafarroako beste lekuetan ere agertzen da, nahiz eta proportzioak asko jaitsi. Gure txostena osatua izateko kontuan hartu behar ziren beste errealitateak; horregatik hainbat parroketara jo dugu datu eske. Alde batetik hiri nagusienetara: Tuterara, Lizarrara, Tafalla eta Zangoza; bestetik, euskara euren lan pastoralean nolabait erabiltzen dutenetara: Agoitz, Irunberri, Erriberri eta Oibar.

4.1. Errealitate pastoral horien azalpena:

4.1.1. Tutera:

Ez dute erantzunik igorri, beraz Tuteran ez dela euskararen erabilpen pastoralik egiten ondorioztatu daiteke. Gauza bera esan daiteke Erriberako parroikia guztiez.

4.1.2. Tafalla:

Euskararen erabilera pastorala lehen jaunartzera mugatzen da. Lehen jaunartzeko ospakizunak elebiz egiten dira eta elebiz ere lehen jaunartzeko ka-tekesia.

4.1.3. Lizarra:

Lizarran hiru parroikia hartu behar dira kontuan: San Pedro, San Migel eta San Joan Bataiatzailea. San Pedro eta San Migelen ez da deus egiten euskaraz. San Joan Bataiatzaile parrokian bai, baina uko egin diote gure inkesta erantzuteari.

4.1.4. Zangoza:

Zangozan ez da deus ere egiten euskaraz parrokiako bizitza pastoralean. Hala ere egon badago ikastolaren gurasoen inguruan antolatutako lagun talde bizi bat; horiek urtean zehar hainbat hitzaldi antolatzen dute eta urtean behin euskarazko meza bat. Hala ere eragozpen handiak pairatu behar dituzte lan hori burutu ahal izateko.

4.1.5. Erriberri:

Erriberriko frantziskotarren komentuan euskarazko meza ospatzen da abuztuko igande guztietan.

4.1.6. Oibar:

Mezetako kantuak euskaraz eta gaztelaniaz egiten dira.

Jaunartzeak eta Sendotzak elebiz ospatzen dira.

Parroki liburu guztiak elebiz eramaten dira.

Katekesia gaztelaniaz egiten da.

4.1.7. Agoitz:

Igandeko meza batean euskarazko kantuak tartekatzen dira.

Bataioak euskaraz ospatzen dira gurasoek horrela eskatzen dutelarik.

Katekesia gaztelaniaz ematen da.

4.1.8. Irunberri:

Lehen jaunartze eta sendotza ospakizunetan euskara tartekatzen da hainbat ataletan: oharretan, haur edo gazteen aurkezpenean, herriaren otoitzean...

Aitortzak: ikastolan dabilzan hurrek euskaraz egiten dute.

Lehen Jaunartzeko katekesia gaztelaniaz eta euskaraz ematen da.

Orri eta gutunazalen idazpuruak elebiz daude.

Parrokiak banatzen duen orrian beti artikuluren bat agertzen da euskaraz.

III. EUSKARAREN ERABILERA ELIZBARRUTIETAKO ERAKUNDE ETA ZERBITZUETAN

Iruñea, 2003-IX-19

Xabier Lasa

Gure parrokien egoera aztertu ondoren instituzio mailari begiratuko diogu oraingoan. Ez da izanen aurrekoa bezain lan zehatza; egiten den euskararen erabileraren zerrendatze bat baizik. Beraz konparazioak eta gaztelaniarekiko portzentaiak ez dira agertuko, jarduera eta ekimenen aipamen hutsa baizik.

Horretarako Eliz mailako organigrama hartu eta bertan bilduak dauden zerbitzuetatik euskararen erabileraren bat egiten dutena aipatu eta, konkretuki zer egiten duten azalduko dugu.

1. EUSKARA ERLIJO-IRAKASKUNTZAN:

Nafarroan D eredia duten ikastetxe publiko guztietan erlijio-heziketa arloa eskaintzen da hautazko ikasgai bezala. Berdin gertatzen da gaztelaniazko ereduetan. Irakasle horiek Nafarroako Gobernuak kontratatuak dira baina izendatzea Iruñeko Artzapezpikutegiak egiten du, bertan dagoen Hezkuntz Ordezkaritzaren bidez. Gaur egun Nafarroan irakaskuntza publikoan dauden 190 erlijio irakasleetatik 47 euskaraz aritzen dira.

Ikastola batzuetan ere erlijio eskolak ematen dira: hala nola, Elizondo, Zangoza, Bera eta Iruñeko Paz Ziganda, San Fermin eta Jaso.

Erlijosoen zentroak pribatuak dira eta horietan euskara ia ez du presentziarik. Bakar batzuek eskaintzen baitute A eredia.

2. EUSKARA BI UNIBERTSITATEETAKO JARDUNBIDEAN:

– Nafarroako Unibertsitate Publikoa:

NUPa Unibertsitate Publiko bat da eta, beraz, ez du inolako lotura instituzionalik Eliza Katolikoarekin. Hala ere, badira, egon, NUPen eta Iruñeko

Artzapezpikutzaren arteko kolaborazio-akordio batzuk. Akordio horietan esaten da, alde batetik, Nafarroako Unibertsitate Publikoak Erlijio-Zerbitzu bat izanen duela unibertsitatean unibertsitari-komunitateari beharrezko diren zerbitzu pastoralak eskaini ahal izateko; esaten da, halaber, erlijioa ikasgai edo hezkuntza-arlo bezala eskainiko dela magisteritzako diplomaturetako espezialitateetan.

Gaur egungo egoera:

Erlijio-Zerbitzuak ez du euskarazko zerbitzurik usu eskaintzen, ez egunero ematen den mezan, ezta burutzen dituen gainerako jarduera pastoraletan ere. Bulegoaren errotuluak eta orri eta gutunazalen tinbreak elebiz daude; gizarte-ekintza sekzioak (unibertsitari batzuek eramana eta Erlijio-Zerbitzuari erantsita) euskararen erabilera kontuan hartzen du antolatzen dituen ekimenetan.

Alderdi akademikoari dagokionez erlijioarekin lotutako honako ikasgai hauek eskaintzen dira NUPen:

- Erljioaren Pedagogia / Pedagogía de la Religión: euskarazko ikasleendako euskaraz eta gaztelaniazkoendako gaztelaniaz.
- Erljioa / Religión: euskarazkoentzat euskaraz eta gaztelaniazkoentzat gaztelaniaz.
- El Hecho Religioso: gaztelaniaz bakarrik.
- Síntesis de la Fe cristiana: gaztelaniaz bakarrik.
- Sentido religioso del hombre de hoy: gaztelaniaz bakarrik.
- Nafarroako Unibertsitatea:

Alor akademikoan:

- Euskara ikastaroak eskaintzen dira 1964. urtetik.
- Filologia Hispaniar ikasketen barrenean Euskal Hizkuntzazko bi irakaskai eskaintzen dira 1970. urtetik.
- Arlo berean, 1996tik aurrera, ikasgai batzuk euskaraz eskaintzen hasi dira: Euskal Ikasketa eta Euskal Hizkuntza mintegiak, besteak beste. Horiek hautapen librekoak dira eta, beraz, edozein lizentziatura ikasten ari den ikasle orok hautatu dezake bere ikasketa-kurrikuluma osatzeko.
- 1994-95 ikasturtetik Nafarroako Unibertsitateak Euskal Ikasketetako Diploma eskaintzen du. Berariazkoa da eta 45 kredituzko programaz osatua dago. Hala ere eskolak gaztelaniaz ematen dira.
- 1999-2000 urtean kazetaritza-ikastaro bat ospatu zen euskaraz: «Euskal kazetaritza: hiru ikuspegi» (Joseba Iriondo, Martxelo Otamendi eta Asier Aranguren).

Kultur arloa:

- «Abarrots» taldeak euskal kultur astea antolatzen du urtero: hitzaldiak, bertsolariak, narrazio eta olerki lehiaketak...
- Donostian dagoen Nafarroako Unibertsitateko Ingenieritza Eskolan ikasle eta irakasle talde batek (Euskal Kultur Taldeak) euskara eta euskal kultura bultzatzen ditu: euskaraz argitaratzen den aldizkari bat egiten dute bi hilabetero. Han bertan «euskara zientifikoa» izeneko ikasgaia ematen da euskaraz.
- Donostian dagoen Zuzendaritza idazkari ikasketarako zentroan hautazko ikasgai batzuk euskaraz ematen dira: «Enpresarako euskara I eta II», «Administrazio Publikoa Euskal Autonomi Erkidegoan».
- 2001-2002 ikasturteetik Radio Universidad de Navarrak «Kultura lapi-ko» izeneko saioa eskaintzen du euskaraz.
- 2003ko apirilean, Historia Departamentuak 2. Narrazio historiko lehiaketa antolatu du Nafarroako batxilergoko ikasleentzat; gaztelaniaz eta euskarazko modalitateak daude.
- Filosofia eta Letrazko Fakultateak olerki lehiaketa bat antolatzen du urtero unibertsitateko ikasle guztiei zuzendua. Lehiaketak gaztelaniaz eta euskarazko modalitateak ditu.

3. EUSKARA NAFARROAKO OSPITALEETAKO ZERBITZU PASTORALETAN:

- Nafarroako Gobernuak ospitaleetako kaperau zerbitzu bat eskaintzen du bere ospitaleetan. Artzapezpikutzak egiten ditu lan horretarako apezan izendapena eta horrela dago banatua:
- Bideko Andre Maria eta Nafarroako ospitaleetan lau kaperau dago. Horietako bat euskalduna da. Kaperau hauek beren zerbitzuak eskaintzen dizkiete eskatzen dituzten eri guztiei. Gaixoak euskaldunak direnean, eta beraiek nahi izanez gero, kaperau euskaldunari jakinarazten zaie eta bera da haiengana joaten dena.
- Tuterako ospitalean kaperau bat dago eta ez da euskalduna.
- Lizarrako ospitalean beste bat eta ez da euskalduna.
- Horri apezek euren herrietako gaixoei usu egiten dizkieten bisitak gehitu behar zaizkio.

4. EUSKARA IRUÑEKO SEMINARIOAN:

Iruñeko Seminarioan Elizbarrutiak bi irakaskuntza-zentroak ditu:

- **CSET** (Centro Superior de Estudios Teológicos): apezgaiei zuzendua. Bertan apez izateko prestatzen diren apezgaiek teologia ikasketak burutzen dituzte, bost kurtsos osaturiko karrera eginez. Bigarren kurtsosan euskara ikasgaia ematen da ikasketa-programaren barrenean. Kurtsos osoan zehar astean bi orduz.
- **Xabierko San Frantzisko Institutua**: teologia ikasketak ematen ditu laiko eta erlijiosoei zuzendua. Bertan ez da euskarazko klaserik ematen.

5. EUSKARA ARTZAPEZBARRUTIKO KURIAN:

Nafarroako Elizak, instituzio bezala, bere erakunde ofizialak ditu elizbarrutietako antolakuntza kudeatzeko. Bulego gehienak Iruñeko Artzapezpikutegian biltzen dira. Euskarari dagokionez, modu laburrean, horrela aurkez daitezke:

- Euskal Pastoralaren Saila: 1991an sortu zen Idazkaritza moduan eta 1994an Saila edo Departamentu izatera pasatu zen. Bere eginbeharra da: «Elizbarrutiko Ordezkaritzek eta Idazkaritzek prestatu eta proposatutako egintza pastoralak euskal lurralde eta taldeetan bultzatzea eta koordinatzea». Beraz euskarazko zerbitzuak eskaintzeko erakunde nagusia da Elizbarrutian. Gaur egun Zuzendaria, Zuzendari-ordea eta Idazkaria osatzen dute lan taldea. Egiten dituen lanak horrela zerrendatu daiteke:
  - Agiri eta idazki instituzional eta pastoralen itzulpena.
  - Ordezkaritzek eta beste eliz-erakundeek prestatzen dituzten hainbat lan liturgiko eta pastoralen itzulpena.
  - Euskaraz egiten diren egitasmo pastoralak koordinatzea.
  - Euskarazko argitarapenak moldatzea.
  - Elizaren komunikabideetan egiten diren euskarazko kolaborazioak gainbegiratzea.
  - Beste elizbarruti euskaldunekiko elkarlana koordinatzea.
  - e.a.
  - Bulegoa egunero irekia dago Iruñeko Artzapezpikutegian.

- **Gotzain-ordezkaritzak:**

Honako hauek dira:

- Apezen heziketa eta apez-bizitza: kartelak elebiz ateratzen ditu.
- Liturgia ordezkaritza: hainbat material eta argitarapen liturgikoak euskaraz prestatzen ditu.
- Katekesia: antolatzen dituen ekitaldietan euskarak presentzia du beti. Euskarazko katekesiaren antolaketa EPSrekin batera egiten du. Publikatzen dituen katekesirako materialak elebiz egiten dira beti.
- Hezkuntz Ordezkaritza: euskarazko erlijio irakasleak kontratatzen ditu. Horien formazioa gaztelaniaz egiten da.
- Gazte, Unibertsitari eta Bokazio pastoraltzaren Ordezkaritza: ekitaldi guztiak gaztelaniaz antolatzen ditu.
- Famili Pastoraltzaren Ordezkaritza: ateratzen dituen materialak eta jardunaldi berezietarako kartelak eta zerbitzu liturgikoak elebiz egiten ditu.
- Sekular Apostolutzaren Ordezkaritza: gaztelaniaz egiten du lan gehienbat.
- Misio Ordezkaritza: DOMUND eta beste jardunaldi berezietarako materialak elebiz ateratzen ditu. Xabierraldietan material pastoralak elebiz ateratzen da eta ospakizunetan euskarak presentziaren bat du kantu edo eskakizunen bidez.
- Gizarte-Pastoraltzaren Ordezkaritza: lana gaztelaniaz egiten du.
- Ekumenismo Ordezkaritza: lana gaztelaniaz egiten du.

6. **BESTE ELIZ-ERAKUNDEAK:**

- **Elizbarrutiko Caritas:** herri euskaldunetan Caritasko taldeek euskaraz eta gaztelaniaz lan egiten dute. Iruñean lana gaztelaniaz egiten da, hala ere Caritasen izenean antolatzen diren ekimen eta pastoral-jardunaldietan euskarak presentzia du eta material liturgiko eta pastoralak elebiz ateratzen da.
- **Bidare eta COSPLAN zentroak:** lana gaztelaniaz egiten da.
- **Elizbarrutiko liburutegiak:** euskarazko argitarapenen sekzioa dago.

- **Presbitergo- eta Pastoraltza-Kontseiluak:** bilerak gaztelaniaz egiten dira. Hasierako otoitzak elebiz egiten dira eta kontseilukideei igortzen zaien deialdi eta informazio guztia elebiz egiten da.

7. ELIZBARRUTIKO KOMUNIKABIDEAK:

- **Elizbarrutiko Aldizkari Ofiziala:** Apezpikuak idazten dituen gutun pastoralak, nahiz ez denak, gaztelaniaz eta euskaraz argitaratzen dira. Nekrologikoetan, hildakoa euskalduna delarik, bi hizkuntzak erabiltzen dira. Euskal Herriko Apezpikuek ateratzen duten gutun pastoral mardula bi hizkuntzez argitaratzen da.
- **La Verdad:** 24 orrialdeetatik bat euskaraz idazten da. Horretaz gain *Egia* izeneko gehigarria (lau orrialdekoa) banatzen zaie Mendialdeko parrokiei, Euskal Autonomia Erkidegoko harpidedunei eta eskakizuna egiten duten gainerako guztiei. Datuak emateagatik: *La Verdade*-ek 7.300 ale argitaratzen du astero, horietatik 1100, %15a, *Egiarekin*.
- **Popular TV:** hasieretan dagoen proiektua da eta orain arte Nafarroan egiten diren programazio-orduak oso gutxi dira, gainerakoa Madrilgo programazioarekin betetzen da eta horretan ez dago euskararen presentziarik. Nafarroako Gobernuak eman behar dituen Telebista-lizentziatarako eskaria egin du eta aurkeztutako memorian programazioan tarte bat euskaraz sartzea aurrikusten da.
- **Euskal Telebista:** ETB1ek igandero eskaintzen duen «Meza Santua» izeneko saioa hiru aldiz ematen da Nafarroako herri batetik, aldi bakoitzean hiru igandez. Elizbarrutiak emanaldien antolaketan eta transmisioan laguntzen du.

8. EUSKARA ELIZBARRUTIKO ARGITALPENETAN:

Iruñeko Elizbarrutiak argitalpenak egiten ditu aldizka. Kasu gehienetan liturgiarekin lotutako liburuak (erritualak, e.a.), Apezpikuak idatzitako liburuak edo esanahi pastoral berezia dituzten obrak izaten dira. Azken urteotan honako argitalpenak egin dira euskaraz:

- *San Migel Goiaingeruaren bisitarako liturgia* liburua.
- *Kristau Sarbiderako Gidaliburu Pastoral*
- *Familiaz mintzo gaitezen*, Artzapezpikuak ateratako liburua elebiz.
- *Elizen arteko Biblia:* Euskal Herriko beste elizbarrutiek batera burututako Bibliaren itzulpen ekumenikoa.

- Laster, urrian, «Feria-egunetako ospakizunak apaizik ez denean» izeneko liturgia-lagungarria eta *Bizitza sinesmenaren haritik* izeneko liburua agertuko dira. Azken honek Fernando Sebastian Artzapezpikuak Nafarroan egondako urteetan idatzi eta euskaratu diren gutun pastoralak biltzen ditu.
- Heldu den urterako Vatikanoko II. Kontzilioaren testu guztiak euskaratuak argitaratuko dira. Lan hori Elizbarruti euskaldun guztien arteko elkarlanaren ondorioa da.

ELIZAREN EUSKARAREKIKO JARRERA NAFARROAN

Irunberri, 2003-IX-19

Pello Apezetxea Zubiri

Edukiaren eskema:

1. Ohar gisa: gai eztabaidagarria, zailtasunak
2. Euskararen balioa nire ikuspuntutik:
  - 2.1. Altxorra
  - 2.2. Euskal komunitatea
  - 2.3. Fedea eta kultura
3. Elizak nola balioetsi du euskara aitzineko mendeetan:
  - 3.1. Latina eta erromantzea euskararen gainetik
  - 3.2. Euskararen erabiltze publikoa
  - 3.3. Euskararen tresnatasuna: aldeko eta kontrako ondorioak
  - 3.4. Euskara bera mezua da
4. Elizak nola balioetsi du euskara, gaur egun:
  - 4.1. Vatikanoko II. Kontzilioaren soinua berriak
  - 4.2. 1980ko hamarkada: lehengo bidean eta gibelka
  - 4.3. Azken hamarkada
5. Hondar gogoeta: Elizaren zentralismoa

1. OHAR GISA

Badakit gaia nahiko eztabaidagarria izaten ahal dela. Eta, dudarik gabe, nik erranen dudanak aldeko eta kontrako entzule edo irakurlerik izanen dela. Hitzaldiak kritika kutsua ere izanen du, eta hori ez zaigu inori atsegingarri gertatzen. Hutsegiteak aipatzea, mingarri gertatzen da, eta min horrek salakuntza eta salatzailea gaitzestera edo ukatzera eramaten gaitu, anitzetan. Elizak profetismo deitzen den gizar-teko zuzengabeak salatzea bere eginkizun-

tzat dauka, eta ni ere ados nago horretan, baina profetismo hori eliza barnekoari aplikatzea ez du aise onartzen. Oro har gertatzen den antzera, bertzeak kritikatzeko erraz egiten dugu, baina autokritika nekez. Dena den, nik ere egiten dudana kritikaren asmoa zein den agertu nahi dut: errealtatera hurbiltzea eta ez ukatzea, batetik; eta, bertzetik, elizak euskararen alde egiten duena baino anitz gehiago egin dezakeelako, egin behar duelako, eta egitea nahi dudalako. Ez dute denek horrela ikusten, ezta eliztar eta euskaltzaleen artean ere.

Jarrera egintzetan agertzen da. Nazaretoko Jesusen Ebanjelioko erranaz baliatuko naiz: Fruituetatik ezagutuko duzue zuhaitza; elorritik ez da mahatsik biltzen. Baina egintzen zerrendak mendeetan zeharreko luzera baldin badu, elizak duen bezala, hainbat egoera kultural eta soziopolitiko ezberdinetan gauzatu, konplexuago da jarrera zehaztea. Eliza bera ere konplexua baita. Eliza hitza erabiltzen dudanean, zertaz ari naiz? Hierarkiaz, batez ere, hau da, apezpiku, apez eta erlijiosoez, erabaki eta eragin handienak hauengandik heldu direla iduri baitu. Ez laiko sinestunak gutxiesten ditudalako. Dena den, eliza solasa soilik erabili beharrean, xeheki zer elizaz edo zer eliztar taldeaz ari naizen argituko dut, ahal den neurrian. Bertzalde, azterketa eta juzkua beti da zaila, aztertze eta juzku egokia egitea, alegia. Nola, ordea, norbaiten jarreraz mintzatu, inolako juzkurik gauzatu gabe?

Joseba Intxaustik duela 16 urte idatzia da:

«Gaur egun dakizkigunekin oso erraza izango litzateke, errazegia, lehenik elizaren alde sekulako mintzaldi apologetikoa egitea, eta biharamunean, ordu eta toki berean, hizlari berberak, halaxe nahi balu, haren kontra egundoko hitzaldia moldatzea. Alde baterako nahiz besterako materialik ez baita falta: azken buruan, gaia behar bezala aztertu gabe ote dagoen susmoa sortzen zaio normahiri: ezagutu, ez ote dugun oraindik ongi ezagutzen, alegia, elizak hizkuntzaren aldetik gure euskal hitzuneekin izan duen burubidea» (1).

Azken urteetan, euskararen historiaz ezagutza handitu da, baita elizarekin zerikusi duenaz ere. Dena den, egintza garrantzitsu batzuen jakiteak nahiko argi uzten ahal digu pertsonak edo erakundeak daraman edo eraman duen norabide nagusia ikusteko. Salbuespenak salbuespen, eta zenbait ñabardura gora-behera, ildo nagusi horri begiratuko diot.

Eta ezin ahaztu kulturak, erlijioak eta politikak badutela zerikusia batako bertzearekin jendearengan, eta jendartean gurutzatuak eta nahasiak daudela. Nola ez bilakatu eztabaidatsu, alderdi horiek denak ukitzen dituen euskara bezalako errealtate bat?

Norbaiten jarreraz solastatzean, jende horren pentsatzea eta jokatzeko nolakoa den eta berau egokia edo desegokia den agertzea da nire ideia. Egokia-

(1) Joseba Intxausti, «Eliza, euskararen historia sozialean», *Herria 2000 Eliza*, 88. zk., 1987.

ren baieztatzea edo ezeztatzea, berriz, guk egokiaz dugun ideia eta ereduak eragiten du.

Zein dira euskarari dagozkion ideia eta balorazio egokiak? Zein dira nik, behinik behin, egokitzat jotzen ditudanak? Hori azaltzea izanen da lehenbiziko ahalegina.

Eta bigarrena: Zer ideia eta zer balorazio ditu elizak euskarari buruz? Gal-demodu hauek begi bistan edukiz saiatuko naiz gaiaren azterketa objektibora hurbiltzen. Jakitun, honetantxe bertan badaukagula eztabaidarako iturria.

2. EUSKARAREN BALIOA NIRE IKUSPUNTUTIK

2.1. Altxorra

Denak ados daudela uste dut, euskara ondasun, aberastasun eta altxor preziatua dela baieztatzean; hizkuntza zaharrenetakoa, mendeetan barrena aginte eta kultura anitzen artean, eta menean, bizirik iraun duen errealitate berezia, etab. Gaurko Nafarroako agintariak bezalakoentzat ere onargarri den kontzeptua, 17. mendeko liburu bat 200 mila euro ordaintzeraino, Leizarragaren *Testamentu Berria*. Elizako idazkeran ere ikusten dira horrelakoak:

«Euskara salbatzen lehiatu behar dugu, Nafarroak ondarez izan dituen arte-aberastasun diren hainbat oroitarri salbatzera lehiatzen garen bezala».

Jose M. Cirarda apezpikuak 1981ean (2).

Antzinateko altxor hau ikerlarientzat langai interesgarria bilakatzen da, historia nahiz hizkuntza arloetan. Euskara, ordea, ikerketa-gai baino zerbait gehiago da. Museo interesgarrirako gauza baino zerbait gehiago. Euskara aspaldiko zerbait ez ezik norbait ere bada. Lehengo eta oraingo norbait. Oxemiel Barandiaranek dioena gogoratuz (3), munduko lorategiko loreetako bat da Euskal Herria, baina ez idortutako lorea, edo ihartua; lore bizia baizik, bizi den euskaradun jendek osatutako herria.

2.2. Euskal Komunitatea

2.2.1. Euskara, bada, zerbait baino gehiago da, gauza baino gehiago. Hizkuntza hizkuntz komunitatea da, hiztunen komunitatea. Euskara euskaldunak gara, euskara euskal komunitatea ere bada. Hizkuntza jendearen eta herriaren beraren izaerarekin lotua dago, jendearen eta herriaren izaerari zor zaion be-

(2) 1990ko *Iruñe eta Tuterako Elizbarrutietako Boletín ofiziala*, 62. or.

(3) José María Sánchez Carrión «Txepetx», *Un futuro para nuestro pasado*, 328. or., 24. oharra.

girunea da hizkuntzaren eskubidea. Giza izaerari berez dagokion zerbait. Miguel Ugarte Chamorrok erran bezala, «Hizkuntza espiritua bera baita, jendearen ahoan hitz bihurtua» (4).

Euskal Komunitateak egiten du euskara eta euskarak egiten du euskal komunitatea. Beraz, euskara aipatzen dugunean, euskal jendea eta euskal komunitatea aipatzen dugu. Euskarari zor zaion harrera eta onarpenaz ari garenean, euskal pertsonaren eta Euskal Herriaren eskubideez ari gara. Eskubide horiek ezagutzetik eta onartzetik sortzen da, berezko ondorio dena, euskara gehiago erabili beharra.

2.2.2. Euskalduna onartzeak eta Euskal Herria onartzeak euskararekiko eskakizun handiagoa ere ekartzen du: ez, erabiltze hutsa, baita euskara eta euskal kultura berreskuratzen ari beharra ere; euskara indartzeko ekimen eta bi-deak zabaltzea ere. Gaur, aniztetan, nolabaiteko oreka eskaini nahi izaten da euskaraz eta erdaraz egitean, bati eta bertzeari eskubide berdina aitortu behar-ko litzaiokeelakoan. Bertze irizpide hau ere bai: gehiengoaren araberrako erabilera dela zuzena.

Sasi-justizia denari egiazko justiziaren iduria eman nahi zaio horrela. Amak urte bateko haurrari ematen dion laguntza eta ordu kopurua 18 urtekoari emandakoa baino handiagoa da. Injustizia deituko diogu horri? Euskarari ez zaio erdararekiko dedikazioa eta erabiltze neurri berdina eskaini behar, baizik eta handiagoa. Ez baitzaio zaintza egokia ematen, bertzela. Ahantzi gabe, hizkuntz komunitate guztiek dutela eskubidea lurralde propio bat izateko (5), eta beren hizkuntza lurralde propioko eginkizun guztietan erabiltzeko, beren hizkuntza osoa izateko. Hizkuntzaren egoera normalizatua deitzen dena.

2.2.3. Euskalduna onartzeak euskararen normalizazioa oztzatzen duten legeak ez onartzea ere eskatzen du; baina, ez onartzeaz gain, zuzengabekeria eta zapalketa den legedi hori salatzea. Nafarroako Vasueneren Legea, erraterako, Nafarroa hiru eremutan banatzen duena, gaitzesgarri eta salagarria da. Eta bertze hau: 2000. urtetik nafar gobernuak gogortutako eraso etengabearen aitzinean ez da isilik gelditzen ahal.

2.3. Fedea eta kultura

Elizaz ari garenez gero, eta eliza fededunen elkartearen denez gero, fedearen ikuspuntua ere aintzat hartu beharrekoa iduritzen zait, elizaren euskararekiko jarrrera egoki aztertu nahi badugu. Kristau fedea eskaintzen digun ikuspegia, kristau ikuspegia, kreaioarekin eta Jainkoa gizon egitearekin lotua dago. Kristau fedea Jainkoa aitortzen du gauza eta jendearen egile, baina bere aniztasun eta ez-

(4) Ibid. 329. or., 25. oharra.

(5) Ibid. 306. or.

berdintasunekin. Bibliako *Genesi* edo *Hasiera* liburuan, Itun Berriko *Eginak*-ean eta *Apokalipsian* hizkuntza eta herri aniztasuna nabarmentzen da.

Hasiera liburuko 10. atalean, eurite handiaren ondotik gelditutako jendeak aipatzen dituenean, Noeren hiru semeen ondorengoak, alegia, «leinu eta herri bakoitzak bere lurraldea eta bere hizkuntza ditu» erraten digu. Hiru aldiz (6). Babelgo dorrearen istorioa ezagunagoa da, beharbada, nahiz eta ulertze desberdinak izan dituen. Gaurko exegesiaren arabera, istorio horren erranahia zera litzateke: ez da Jainkoaren gogokoa hizkuntza bakarreko eta aginte bakarreko gizarte antolakuntza. Hizkuntza desberdinak eta herri desberdinak izateak, bata-bertzearen nortasuna hobeki errespetatzen du (7).

Eginak liburuan, Pentekoste egunean Espirituaren etorreraz ari dela, Jerusalemen bildutako jende artean Asia, Afrika eta Europako herri eta hizkuntza multzoaren izenak dakartza. Baina han, denek ulertzen omen zuten berri onaren mezua, nahiz eta hizkuntza desberdinak izan. Aniztasuna ez zen elkar ulertzeko oztopo (8). Apokalipsiaren arabera, berriz, zeruan nazio, arraza, herri eta hizkuntza guztietako jendea izanen da (9).

Bertzalde, elizak aitortzen duen Jainkoaren Semea, gizon egin nahi, eta herri eta kultura jakin batean haragitu zen. Eta, hain zuzen, ez konkistatzaile erromatarren hizkuntza eta kulturaren. Nazaretoko Jesusen hizkuntza ez baitzen grekoa edo latina izan, bertako jende arruntaren aramearra baizik.

Lehenbiziko kristauen artean urte gutiren buruan sortu zen fede eta kulturari buruzko eztabaida, kultura greko eta juduen artean. Apostoluak, kristauen lehen gidari taldea, juduak ziren. Greziarren artean kristautasuna hedatzen hasi eta, greziar horiek judu kultura ere bereganatu behar ote zuten planteatu zen. Paulok ezezko sendoa agertu zuen, juduek judutar kulturaren bezala, greziarrak greziar kulturaren kristautu behar zirela (10). Apostoluek bat egin zuten Pauloren jarrerarekin. Irizpide hori azaltzen dela uste dut Jose Maria Setienek aspaldiko azalpen honetan:

«Herriaren balio kultural, ekonomiko eta politikoak, alderdi erlijioso nahiz politikoen aukeraketaren aurrekoak dira, eta alderdi erlijioso edo politikoen aukeraketa honek herri-balio haiek bereganatu eta garatu beharko ditu, egokia izatekotan» (11).

Hori dena gogoan, kristau fededunak ez du ahanzten ahal jendearen eta herrien izaera eta nortasun aniztasuna Jainkoarena dela, kultura eta hizkuntza anitza Jainkoaren nahia dela. Eta eliza osoak eduki behar du gogoan hori, egi-

(6) Bibliako *Hasiera*, 10, 5.20.31.

(7) *Ibid.*, 11, 1-9.

(8) Bibliako *Eginak*, 2, 1-11.

(9) Bibliako *Apokalipsia*, 7, 9.

(10) Bibliako *Eginak*, 15.

(11) Eugenio Ulayar, 1980ko Apez Kontseiluaren bilkuran, *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 436. or.

azko kristau fededunen elkarteak izan nahi badu, eta Jesu Kristok agertu digun Jainkoaren mezularitza egoki bete nahi badu.

Orain artekoa, euskarari buruz nik dudak ikuspegia da, nire ustez euskarari dagokion balioa.

3. ELIZAK NOLA BALIOETSI DU EUSKARA AITZINEKO MENDEETAN

Aipatutako iritzi horiek, euskara euskal komunitatea bezala ikustea eta errespetatu beharra, eta sinesmen eta kultura arteko harremanak, elizak ez ditu, oro har, aintzat hartu, ez lehen eta ez orain, ez bada toki eta memento jakin batzuetan, eta eliztar jakin batzuegandik. Ekar ditzagun gogora Elizaren balorazio hau egiaztatzen duten gauza batzuk:

3.1. Latina eta erromantzea euskararen gainetik

Hogeigarren mendera arte, anitz mendez, kristautasuna Euskal Herrian sartu zenez geroztik, hizkuntza arrotzez egin du liturgia elizak, latinez: meza eta bertze sakramentuetako irakurgaiak, kantu nagusiak ia denak, otoitzak. Gure egunak arte. Eta jendeak pribatuan erabiltzeko otoitz formulak ere, Pater noster, Avemaria, Salve Regina, eta Kredoak, latinez irakasten zituzten apezek 17. mendean sartu eta gero ere. «Jendeak, papagaiek bezala, errepikatu bai, baina tutik ere ulertu gabe». Horrela dio, 1626an gaztelaniaz eta euskaraz idatzitako *Doctrina Christiana* argitaratu zuen Joan Beriainek. Hau, bertze hainbat datu bezala, Jose Maria Jimeno Jurioren *Navarra, Historia del Euskera* liburuan ikusten ahal dugu (12). XVI. mendean, Luteroren Erreformarekin, protestanteak elizkizunetan herri hizkuntzak sartzen hasi ziren, Biblia bertako hizkuntzetara itzuli, Leizarragarena erraterako, eta jendeari irakurtzen irakasten. Eliza katolikoak, ordea, Trentoko Kontzilioan bildutako apezpikuek, gaia aztertu, eta latina mantentzea erabaki zuten. Eta euskara, lehen bezala, liturgiari kanpo (13).

1586ko Sinodoan Baztan, Malerreka, Bortziriak eta Gipuzkoako apezkek ere gaztelaniaz egin zuten. Oraindik Nafarroako gehiena euskalduna zenean, kleroaren mintzaira erdara. Gipuzkoarrek Sinodo horretan erran zuten, Probitziaria joaten ziren eliz ikuskatzaileek euskaraz ez zuten jakiten. 1590ean Iruñean bildu zen Sinodoan ez da, ez euskarazko ez euskarari buruzko aipamenik ere. Latina eta erromantzea soilik izan ziren hizkuntzak. Nafarroan eta Gipuzkoan euskaldunak ez balitz bezala (14).

(12) José María Jimeno Jurío, *NAVARRA Historia del Euskera*, 79-80.orr.

(13) *Ibid.*, 71-72.orr.

(14) *Ibid.*, 82-83.orr.

XVI. mendeko azken urteetan hasitako parroketako erregistroa, 400 urtez, gaztelania hutsez idatzia dago. Hamaseigarren mendera arte eliz epaitegi-tako hizkuntza izan zen latina, erromantzeak ordeztu zuen, eta euskara bazterturik gelditu zen, berriz ere (15).

XVI. mendetik XX.era arte, Irigoien erratzuarra kenduta, euskaraz ez ze-kiten apezpikuak izendatu dituzte Nafarroarako, eta egun ere berdin jarraitzen dute. Gaztelak Nafarroa konkistatu eta agudo, apezpikuak izendatzeko pribilegioa eskuratu zuen enperadoreak Aita Santuarengandik. Jose Goñi Gaztanbidek dioenez, Nafarroako eliza erabat gaztelaniatzeko baliatu zuten erregeek aukera hori (16). Jose Maria Larreak diglosiaren iturburutzat jotzen du eliza (17). Iturburua ez dakit baina eragile izan dela, dudarik ez.

3.2. Euskararen erabiltze publikoa

Hamaseigarren mendean, hala ere, Protestanten Erreforma eta Trento-kontzilioa zirela eta, batez ere, ohartzen hasi bide zen eliza jendearen ez-jakinaz eta jakin beharraz, eta horretarako herriaren hizkuntza erabili beharraz, oraindik neurri ttikian bazen ere. Orain arte dakigunez, euskarazko lehenbiziko dotrina liburua Eltsoko Santxoren *Doctrina christiana* da, 1561ean Lizarran inprimatua. Herri hizkuntzei ateak irekitzea ez zen denen gogokoa, baina anitzek bidezko ikusten zuten. «Mila eta bortzehun urte lehenagotik egin behar zen», Martin Azpilkueta Nafar Doktoarearen solasetan. Hamazazpigarren mendean ugaritu ziren apezpikuen aginduak, Iruñetik eta Kalahorratik, euskaraz ere dotrina irakasteko eta horretarako liburuskak idazteko. Apezpiku eta bikarioek parroketara egin zituzten bisitaldietan utzi-tako aginduak –gaztelaniaz idatziak–, herriari bere hizkuntzan jakitera emateko ere bai (18).

3.3. Euskararen tresnatasuna: aldeko eta kontrako ondorioak

3.3.1. Hizkuntza komunikaziorako tresna dela azpimarratu da, behin baino gehiagotan, hizkuntzaren bertze alderdiak itzalean utzita. Elizan, hain zu-zen, euskara tresnatzat onartu da, anitzetan, berak komunikatzeko beharrezko duen neurrian. Horregatik izan zen hamaseigarren eta hamazazpigarren mendeetako aurrerapausoa, katekesian batez ere. Eta hala erabili behar dela pen-tsatzan du gaur egun eliztar gehienak, kristau mezua ezagutarazteko baliaga-rri den neurrian, alegia. Norbaitek zorioneko pragmatismoa deitu dio elizaren

(15) Ibid. 78. or.

(16) Ibid. 72. or.

(17) José María Larrea Muxika, *Euskaldungoa erroizturik*, 21. eta ondoko orr.

(18) José María Jimeno Jurfo, op. cit., 79. eta 105-109. orr.

jokaera horri, mendeetan barrena euskara mantentzeko lagungarri izan delako. Ezin dugu ukatu aitzineko denboretan horrela izan dela. Jimeno Juriok 17. mendeko apezez zera dio, euskaraz hitz egiten zutelako honen iraupenaren alde egin zutela. Baina bertze hau ere badakar: apez haien euskaraz egitea ez zela arrazoi kulturalengatik izan, ez zela euskal komunitateari zor zitzaion begiruneagatik izan, baizik eta dotrina irakatsi beharra betetzeko nahitaezko zutelako euskara, jendeak gaztelania ez zekien eta (19).

Gaztelaniari bidea egiten lagundu ziotela ere erraten du Jimenok, sermoiak erdaraz egitea maiz samar gertatzen baitzen, entzuleak ez ulertuta ere. Populazio euskaldunetan auzitegira jo zuen jendeak, behin baino gehiagotan, apezek euskara erabil zezaten, gaztelaniaz mintzatzeko joera handia zutelako. Jendeak bere herritik bertze batera aitortzak egitera joan beharra ere izaten zuen, euskaraz ez zekiten apezak bidaltzen zituztelako, zenbaitetan, herri euskaldunetara (20).

Irunberrin, hain zuzen, 1627 eta 1661ean protestak egin zituzten herritarrek apez erdaldunengatik. Hiru urte lehenago, 1624an, apezak eta herria Leirera joan ziren errogatiba eginez, euria eskatzeko. Fraideekin oihuka eta joka ibili, eta Trinitateko ermitauak prozesioko gurutzea eskutan hartu zuen, eta erran: *Indac onat maquil ori, nik adicuto* (sic, *adituko* orde) *diat fraide hoc*. Izan ere, nahiz eta populazio erdaldunak hurbilean izan, Irunberrin euskarak luze iraun zuen, ia XIX. mendera arte, Eusebio Rebolek, bertako historialariak, dioenez. Nardozeke apezak gertaera berezizat jotzen zuen Irunberrin euskaraz hainbertze egitea, hain herri handi izan eta zegoen tokian kokatua egonda (21).

Apaiz erdaldunei buruzko anekdota badakit, behar bada Jose Mari Jimenok ezagutu ez zuena: XVI. mende erdialdera, Gaztelako Juan Villel siguentzatarra izendatu zuen Aita Santuak Etxalarko erretore, erregeak hala proposatuta. Euskaraz ez jakiteak zekarkion hemen lan egiteko ezintasunaz ohartu zelako-edo, hori ez da garbi ageri paperetan, ez zen etorri parrokiara. Baina baldintza batekin: bizi zen arte, urteko 45 dukat ordaindu behar zizkietela. Herriko Batzarrak adostasuna eman zuen (22).

3.3.2. Lehen erran bezala, apezpikuek, erdaldunak eurak, herriarendako utzitako aginduak, jendeari bere euskal hizkuntzan jakinarazteko agintzen zioten erretoreari. Tresnatasuna zen hemen ere arrazoia. Udaletxeetara agintari zibilen ordezkariak bere ikustaldia egiten zuenean ere, gauza bera agintzen zion alkateari, haren aginduak herritarrei beren euskal hizkuntzan jakinarazteko. XIX. mendeko Independentzia gerra deitutakoan, Iruñean gobernadore zen

(19) *Ibid.*, 104, 106, 189 or.

(20) *Ibid.*, 109. eta 112-114 or.

(21) *Ibid.*, 129-130 or.

(22) *Libro de Autos Concejales de la Villa de Echalar* (1725-1828), 1769/06/13.

Reille Konte eta jeneral frantsesak berak iritzi hori aintzat hartu zuen, eta bandoa euskaraz eta erdaraz idatzi (23). Ez gara hasiko, horregatik, armada frantsesa euskararen aldeko zela erraten. Honekin ez dut konparatu nahi batak eta bertzeak egindakoa, baizik eta arrazoi mota berdinak bulkatzen zituela, zerbait komunikatu beharrak, ez herriaganako begiruneak. Zeren eta, Elizak harreman gehiago zuen jendearekin, maizago mintzatu zen haur, gazte nahiz helduekin, bere irakaste eta ospatzeak betetzeko, eta euskara anitzez gehiagotan erabiltze horregatik bertze erakundeekin parekatu ezinezko eragina izan zuen, euskararen iraupenean. Joseba Intxaustik erran bezala, elizaren aldeko laudorio zerrenda luzea egiten ahal izanen litzateke.

3.3.3. Baina baliagarritasunaren arrazoia nahikoa eta egokia ez dela azpimarratu nahi dut. Gaztelania sartu ahala, herrietan euskaldun elebakarrak baztertuak izan ziren, gero eta gehiago, zerbitzu publikoetan, baita elizakoe-tan ere.

Baliagarritasunak eta tresnatasunak euskararen erabilerari lagundu dio, alde batetik, baina erdara eta erdaldunak ugaltzera ere bultzatu du. XVIII. hon-darrekotik XIX.ean zehar nabarmen egin zuen goiti apezen artean gaztelania-ren erabilerak (24). Gaur den egunean, euskaldun elebakarrak desagertzeko zorian daudenean, baliagarritasunaren izenean gero eta gutiago exijitzen ahal dugu euskararentzat eta euskaldunentzat. Ia deus ez. Horregatik, euskara gi-zarterako tresna bertzerik ikusten ez duenarentzat, gauzak gaur ez daude, be-harbada, hain desegoki. Eta euskara, jendeari kristau mezua ulertarazteagatik bakarrik erabiltzeak, euskararen heriotza onartzea darama berekin. Ez da hau parroketan eta elizetan gertatzen ari? Ez dabil euskara herrian eta gizartean baino motelago tenpluan eta tenplukoengan?

3.3.4. Hamaseigarren mendetik hogeigarrenera arte idazlan gehienak eliz-gizonenak izatea gogoratzen da, elizak euskararen alde egindakoa goraiptatze-ko. Hori ez du inork ukatzen, noski. Idazte tradizioa hortik etorri da, batez ere eta lehenbizi Iparraldean, eta kalitate handieneko testuak sortu ere bai. Gaur-ko hizkuntzaren lantzeko lagungarri ez ezik oinarri ere badira hainbatetan tes-tu horiek. Berriz ere, ordea, aitortu beharrean gaude gure ohore eta esker ona merezi duten idazle hauek bere ekimen pertsonalak eraginda jokatu dutela, normalean; ez elizako arduradunek markatutako jarraibideak zirela medio. Eta, anitzetan, ez euskara suspertzeagatik, lehen ere erran dudana bezala. Fernando Sebastian apezpikuaren 1994ko hitzak berak hartuta, «askotan, pastoral eta erlijio helburu bakarra bilatuz» idatzi dute (25). Hala ere, idazle eliztarrei esker gizarteko egitura zibilak baino anitzez gehiago egin du elizak euskararen alde. Lehen, behinik behin.

(23) Hermilio de Olóriz, *Navarra en la guerra de la Independencia*, 346.or.

(24) José María Jimeno Jurío, op. cit., 189-191.orr.

(25) Fernando Sebastián, Iruñeko artzapezpikua, «Euskal Pastoraltza Sailaren Sortze Dekretua», *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1994ko abendua, 802.or.

3.3.5. Zeren eta oraingoa bertze istorioa da. Gaur egun, izan ere, lehen ez bezala euskara irakaskuntzan eta komunikabideetan nahiz administrazioan sartu denean, neurri mugatuan bederen, elizak protagonismoa galdu du euskararen erabileran, eta, beharbada horregatik, Bibliako Loten emaztearena egiten du gero eta gehiago, gibelera begiratu, gibelesko iduri bihurtuta gelditu. *Eliza eta euskara* gaia aipatzen den aldiro, aitzineko mendeetan egin duena nabarmentzen da, batez ere. Iaz Iruñeko apezpikuari zuzendutako kritikei erantzutean, Elizbarrutiko Euskarazko Pastoralta Saila hamaseigarren menderaino joan zen (26). Ez ote da horrela gertatzen, gaur den egunean behar adina egiten ez duelako? Eta hau, tresnatasunaren arrazoiak balioa galdu duelako, elebakarrak desagertzean?

3.4. Euskara bera mezua da

Hizkuntza tresna dela aitortu beharra dago, jakina, pertsonak elkarri bere pentsamenduak eta sentimenduak jakinarazteko balio duenez gero. Ezin dugu erran, ordea, euskara, bertze edozein hizkuntza bezala, tresna hutsa denik. Mezua ailegarazteko tresna ez ezik mezua bera ere bada hizkuntza. Nik hartzen dudana idazkiak, edo entzuten dudana solasak, ez dit mezu bera ailegarazten, gaztelaraz edo euskaraz idatzia eta errana izan. Testuaren eta solasaren edukia bera izanda ere. Euskaraz idatzitakoak, edo euskaraz mintzatutakoak, nitaz eta nire izaeraz ohartu dela jakinarazten dit eta errespetatzen nauela. Erdaraz egindakotik, berriz, alderantzizko mezua hartzen dut.

Horregatik, kristauarentzat euskara ez da berri onaren ezagutarazteko tresna hutsa, baizik eta euskara bera ere berri ona da. Jainkoa maitasuna dela baldin bada Jesusen ebanjelioko mezu nagusia, erakutsi hori ez da sinesgarri izaten ahal, euskaldun kontziente batentzat behinik behin, ez bada euskaraz adierazia. Jainkoak euskaldun jendea ere maite duela eta onartzen duela ezin dugu egoki ezagutarazi, euskal hizkuntzaren ordez bertze hizkuntza eta kultura batean aditzera ematen badugu.

Areago, gure kultura eta hizkuntza irensten ari den gaztelaniatzko kultura eta hizkuntzan emanez gero, ustezko berri ona berri txar bihurtzen da; euskalduna ez duela onartzen erakusten baitio preseski. Bertze hizkuntza batean aldarrikatzen bazaio euskaldunari Jainkoaren berri ona, zera adierazten ari zaio: Jainkoak euskalduna onartzekotan, alegia, honek bere kultura eta izaera propioari uko egin eta bertzea bereganatu behar duela. Nolako maitasuna eskaintzen ahal diogu norbaiti, maitatzekotan bertzeak bere izaera utzi behar duela eskatzen badiogu? Horri, maitatze ordez, menpean hartzea deitu beharko diogu. Horregatik, berri onaren eduki eta eskakizuna da euskara bera, euskaraz egitea, eta euskara errespetatzea, berreskuratzea eta zaintzea.

---

(26) «La Iglesia y el euskera», *Diario de Noticias*, Iruñea, 2002/5/17.

4. ELIZAK NOLA BALIOESTEN DU EUSKARA, GAUR EGUN

4.1. Vatikanoko Kontzilioaren soinu berriak

4.1.1. Vatikanoko II. Kontzilioak, hogeigarren mendearen bigarren erdialdian, aurrerapauso nabaria eman zuen: mendetako latinaren erabilera moztu eta herri hizkuntzei atea ireki. Kontzilioak dioenez, *lotura anitza da salbamen mezua eta kulturaren artean* (27).

Lehentxeago, Joan XXIII aita santuaren *Pacem in terris* (Bakea lurrean) dokumentuan:

«gutxien adierazpen ahalmenaren kontrako jokaera justiziaren aurkako hutsegite larria da. ... Gutxien bizimodua hobetzeari ekin behar diote agintariek, hizkuntza eta kulturari dagokionean, batez ere» (28).

Kontzilioaren ondoren eta ondorioz prestatu ziren euskarazko liturgia eta katekesirako testuak, eta artxibategirako liburu elebidunak. Biblia ere euskaratu zen, beranduago. Eta honetan Nafarroako elizbarrutia Euskal Herriko berzte elizbarrutiekkin lankide izan zen.

4.1.2. Kontzilioaren ondorioztat jotzen ahal dugu 1974an Jose Mendez eta Jose Maria Larrauri apezpikuek Iruñean argitaratutako idazkia, «Ohar zenbait euskarari buruz» izenburupean (29). Bertan adierazten da herriak eta herritarrek badutela eskubidea, ez bakarrik hizkuntza erabiltzeko; baita beren kultur zainei sendo eusteko ere; eta euskara erabiltzeko eta kultur zainei sendo eusteko arrazoi hau ematen du:

«herritarren izaera beraren zati berezia baitira zain horiek». Vatikanoko Bartzar Nagusiak errana biltzen du ondoren: «Elizak gogorazten die guztiei baduela zerikusia kulturak gizon bakoitzaren izaerarekin, elkartearenarekin eta gizarte osoarekin». Bertze hau ere irakurtzen dugu idazkian, euskararen atzerakadaren erantzukizuna «guztiona» dela, «baita Elizarena ere». Eta gero: «Elizak uste du bereziki lehiatu eta saiatu behar duela zaintzen eta lantzen kultur ondasun handi hau».

4.1.3. 1981ean Jose Maria Cirarda apezpikuak 1974ko izkribua, ia osoa, eman zuen berriz elizbarrutiko Boletinean, zerbait berri gehituta, errate baterako, ofizialtasun hitza. Mendez eta Larrauriren dokumentuan errana zen «Legezko balioa ematen zaie Eliz-landan euskeraz idatzitako agiriei». Cirardarenean honela dio:

«Euskera, erdara bezala, Elizaren hizkuntza ofiziala izanen da Nafarroan». Eta bertze hau: «Hiltzeko zori larrian dagoen egiazko orogailu bizia baldin bada euskera, buruz eta gogoz ahal egin behar dugu denok, Eliza barne, beraren salbatzeko» (30).

(27) Vatikanoko II. Kontzilioa: *Gaudium et spes* (Constitución Pastoral sobre la Iglesia en el mundo actual), 58.zk.

(28) Joan XXIII, *Mater et Magistra*.

(29) Jose Méndez eta José María Larrauri, Iruñeko eta Tuterako apezpikuak, «Nota pastoral sobre el Euskera», *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1974, 545-550.orr.

(30) Jose Maria Cirarda, Iruñeko eta Tuterako apezpikua, «Ohar zenbait euskarari buruz». *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1981eko urria.

4.1.4. Testu hauetan, altxor eta tresnatasun kontzeptuak neurri batean gainditu, eta jende izatearekin eta elizaren eginbeharrarekin zuzenean lotua gelditzen da euskara. Garrantzitsua. Baina, zenbat testu ederrek betetzen ditu apalategiak edo armairuak, gizarteko hainbat alorretan bezala elizan ere? Ondorio batzuk ekarri zituzten idazki horiek, bai. Testu elebidunen bat edo bertze ikusten hasi ginen elizbarrutiko Boletin ofizialean, zenbait «Gure Aita» hemen eta han entzuten ere bai, ospakizun eta bilkura nagusi batzuetan, eta *La Verdad* astekariko orrietan euskarazko zerbait sartu zuten. Hain zuzen, astekari honetan leku zabalagoa eman diote euskarari, azken urtean. Ikastola frankok izan dute elizaren geriza. Apezpikuteagiko bulego batzuetatik zenbait testu elebidun eta zenbait kartel banatzen dira. Aipatu beharreako, katekesi taldeak Iruñeko hainbat parrokiatan sortu eta hedatu izana, Euskal Pastoraltzaren Idazkaritzak lagunduta anitzetan. Baina ia-ia hortxe bukatu da dena.

4.2. 1980ko hamarkada: lehengo bidean eta gibelka

4.2.1. Nahiz eta Vatikanoko II. Kontzilioak aitzinerako bulkada eman, eta aipatu dugun zenbait ondorio eragin, hizkuntza eta kulturaren arloan; bertze gai batzuetan bezala, honetan ere galgatze nabaria sumatu zen, urte gutiren buruan, berritze mugimendua gelditzeraino. Gertaera bat edo bertze gogoratuko ditugu.

4.2.2. 1980ko Apaiz Kontseiluaren bilkuran, Kontzilioa bukaturik 15 urte zirela, Mendez eta Larrauriren euskarari buruzko dokumentuak 6 urte zituela, Euskaldun deitutako eremuko apez taldeak honela zioen: «Ebanjelizatze-kotan, herriaren kultura bereganatu eta onartu beharra dauka Elizak. Eta ondotik:

«Nahiz liturgia eta bertzetan lan ona egin den, ez da aski. Kultura bereganatze eta onartzeak euskararen erabilpena eskatzen du eliz zerbitzuetan, eta euskal kultura esparru guztietan mantentzen laguntzea. Nafarroako Elizak euskal komunitatea onartu behar du» (31).

Hori eskatu bazen, betetzen ez zelako eskatu zen. 1981ean eta 83an, anzeko salaketa eta eskaerak egin zituzten apezek.

4.2.3. 1981ean, Baztan, Malerreka, Bortziriak eskualdeetako apez taldeak argitaratutako izkribuan, Nafarroako erakunde publikoak salatu zituen, euskararen zapalketa zela eta. Elizari epeltasuna aurpegiratu zion, zapalkuntza ez salatzeagatik eta eskaintzen zuen laguntza murriztagatik. Egunkarietan argitara eman zuten idazkia, ez ordea *La Verdad* elizbarrutiko astekarian, nahiz horretara ere bidali (32).

(31) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1980ko iraila, 436-440.orr.

(32) *Egin*, 1981/6/23.

4.2.4. 1983an Apaiz Kontseiluak betetako bilkuran, 1980.eko antzeko gauzak eskatu zituen: euskararen berreskuratzea bulkatu eta euskararen alde ari zirenak lagundu behar zituela Elizak; eta euskararen aurka jokatzan duten erakunde eta alderdi politikoak salatzeke. Eta bertze hau ere bai: Elizbarrutiko elizak bere epeltasun eta koldarkeriaz barne gogoeta, eta sinesmen eta kulturaren arteko ulerpen egokiagoa gauzatu beharra (33).

4.2.5. Adierazgarria da 1984an Elizbarrutiko Irakaskuntza Ordezkaritzak argitaratu zuen oharra, Jose Maria Cirarda artzapezpikuak onetsia. Nafarroako Legebiltzarrak onartutako dirulaguntza-banaketa kritikatu zuen, zeinean ikastolei laguntza handiagotu egin zien eta erlijiosoen ikastetxeei ez. Ikastolei laguntza murriztu zaienean berriz isilik egon da.

Ez zuen, ordea, elizak euskararen kontra agertu nahi. Horregatik hitz hauek...:

«Elizaren onespenean eta lankidetzan izanen du beti, gure Foru nahiz Udal agintariek euskararen alde egindakoak, bidezko baita Antso Jakitunak «lingua navarrorun» deitu zuen gure milurteko euskal hizkuntza zaindu eta bulkatzea, halako kultur altxorra denez gero».

Begira, ordea, bertze hauek: «Nafarroako Eliza, bere aldetik, ahal duen guztia laguntzen ari da euskararen alde, eginkizun horretan, liturgiako liburu guztiak euskaratuz eta meza eta sakramentuak euskaraz eginez, eliztarren nahiarekin bat eginda». Testu honen arabera, liturgian bakarrik erabiliz, elizak bete du euskararekiko duen eginbeharra. Ulertze kaxkarra, hauxe, 1974 eta 1981eko apezpikuen oharrena. Ulertze kaxkarra edota ukatzea. Hemen dugu, berriz ere, tresnatasunaren arrazoia.

Goiko datuetan ikusten denez, elizak ez bide zuen aitzinera egiten euskararen alde. Eta galgatzeaz gain, banaz bertze, gibelerako joera hartzen joan zela erranen nuke nik.

4.2.6. 1986ko Apaiz Kontseilua. 1986ko ekainean iragandako apaiz Kontseiluaren bilera izan daiteke adierazgarri bat. «Fedea eta kultura Nafarroan gaur» zuen Kontseiluak aztergai (34). Apezpikua aitzindari, Elizaren jokabidea onestea eta justifikatzeari ekin zioten 50 batzarkidetik gehienek, elizak lehen egindakoari begira, lehen egindako hori egokia izan delakoan; hondar urtetako euskal mugimendua, berriz, itsustu egin zuten, euskaltzaleak fedearen eta elizaren etsaitzat jo, eta kontseilukide batzuen jarrera euskaltzaleari gehiegikeria deitu. Hain zuzen, aurkako jarrera horretan apez euskaldun eta herri euskaldunetan zeuden batzuk nabarmendu ziren.

Bilkura hartan aurkeztutako euskal kultura eta hizkuntzaren inguruko zazpi proposamenek, ez zuten errekonozimendua lortu, ezezko botoek baiezkokoak bikoiztu baitzituzten. Hara zein ziren proposamenak:

(33) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1983ko maiatza, 223. or.

(34) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1987, 97-101.orr.

1. Apez Kontseiluak Nafarroako kultur aniztasuna egiaztatzen du, eta euskal kulturak azken denboraldietan, batez ere, jasandako atzerakada deitoratzen du, estatuaren ideia zentralistaren ondorioz; herriak diskriminatu eta bere kultura inposatu baitie.

2. Nafarroako elizak bere erantzukizun zatia aitortzen badu ere, gertaera horretan, anitz kristauren (apaiz, erlijioso, laikoen) ekarpen positiboa ere eza-gutzen du.

3. Apez Kontseiluak bertako kulturaren berreskuratze lanean parte hartze-ra dei egiten die sinestun guztiei.

4. Euskarari dagokionez, gureak egiten ditugu apezpikuek 1974 eta 1981ean burututako gogoetak.

5. Nafarroako kultur aniztasuna onartuta, premiasko deia egiten die Kontseilu honek pastoralta eragile guztiei, zintzo bete ditzaten aipatutako apezpikuen arauak.

6. Hizkuntzak herrien identitatea zaintzeko duen garrantziaz oharturik, Apez Kontseiluak biziki eskatzen die arduradunei, irtenbide egokia eman di-ezaioten eskola eta administrazio publikoko elebitasunari.

7. Apaiz Kontseiluak erlijio egoera eta kultur arazoa aztertzea erabaki-tzen du, honi buruzko gaurko desbideratze batzuk barne.

Goian erran bezala, Kontseiluko apezzen bi herenek ez zieten beren ones-pena eman proposamenei. Dena den, Kontseiluaren buru zirenak hain konfor-me gelditu ez zirelako edo, emaitza horrekin, lotsagarri samar eta apezpikuen aitzineko dokumentuekin kontrajarriak bilakatzen zirelako, lehenengo aktan ez zen agertu proposamen horien bozketa eta ezeztea. Hurrengo aktan sartu zi-tuzten, erreklamazioak egin zirelako.

4.2.7. Sinodoaren jokaera penagarria. Gertaera hau, ordea, ez zen ezuste-ko salbuespena izan, 80. hamarkada horretako azken urteetan ikusten ahal du-gunez. Nafar Elizaren Batzarre Nagusi edo Sinodoa bildu zen, elizbarrutiko elizaren bilkura nagusia, teorikoki behinik behin. Nafarroan zehar 1200 taldek egin zituzten bilerak, zenbait hilabetez. Bileretarako gaiak Batzarreko Batzor-de baten eskutik hautatuak eta prestatuak izan ziren. Horietatik zortzi, talde guztiek aztertu beharrekoak, nahitaez. Bertze gai bat edo bertze ere eskaini zi-tzaizkien taldeei, baina aukerazkoak, Apez Kontseiluak eskatuta. Horien arte-an sartu zuten «Fedea eta askotariko kultura Nafarroan». Nafarroako gizartea eta kristau elkarteak kezkarazten eta astintzen zuen gai nagusietako bat izanik, zergatik izan zen baztertua, eta ez hautatu beharrezkoen artean? Mila eta ge-hiago taldeetatik berrogeik soilik hartu zuen gai hau gogoetarako.

Hori alde batetik. Gero, ordea, gaia landu zuten taldeen proposamenak bozkatzerakoan, talde guztiek hartu zuten parte, denek izan zuten boza. Kon-

tuan hartu beharra da, gainera, Sinodoak bere egiteko proposamen bat, bi herenen botoa behar zuela, Sinodoaren itzala eta indarra izan zezan. Boz erdiak baino gehiago jasotzen zituen proposamena, gehiengoarena bai, baina bi herenera ailegatu gabe, aintzat hartu ahalko zen, elizbarrutiko erakundeek kome-nigarri joz gero. Ez ziren bada betebeharrekoak. Hori aski ez, euskarari buruzko proposamenen aurkezpenari berari, bigarren mailako harrera eman zitzaion, proposamenen egile kopurua ttikia izan zela erranez, horrela beraiei balioa kendu nahiz bezala. Bilkura nagusietan euskaraz mintzatzea bera justifikatu egin behar zen.

Hondarrean, zer? 1989ko abenduan bozketara aurkeztutako proposame-nen artean, Nafarroako kulturari zegozkionak, honako hauek izan ziren:

152. Euskara ofizial aldarrikatu zuten 1974 eta 1981eko apezpikuen tes-tuak betearazteko, Euskal Pastoraltzarako Elizbarrutiko Idazkaritza sor dadila.

153. Euskararako itzulpen taldea sor dadila, elizbarrutiko dokumentu ofi-zial eta argitalpen guztiak zein liturgia eta katekesiko materialak, baldintza berdinetan heda daitezen, gaztelaniaz nahiz euskaraz.

154. Egoki egin dadila euskarazko katekesia, eta eskatzen duten ikaste-txe guztiei apaiz euskaldunak eskain dakizkien.

155. Erreklama daitezela euskararen eskubideak, bere zapalketa salatu, eta behar duen laguntza osoa nafar erakundeei eskatu.

156. Kapelau euskaldunen zerbitzua eskain dadila gizarte zaintzako etxe publikoetan (ospitale, kartzela, erreforma-etxe, psikiatrikoak eta abarretan).

157. Ahal den parrokia guztietan izan dadila, euskaraz sakramentuak egi-ten ahal dituen apaizen bat, eta parrokia guztietan izan dadila eukaristia eta hiletak euskaraz ospatzeko aukera.

158. Egin daitezela elebizko pastoralza ekitaldiak eta liturgia ospakizu-nak, gertakari aberasgarri eta elkarkidetzarako lagungarri.

159. Euskara gehiago erabil dezala elizak bere pastoralza zerbitzuan, li-turgia ekitaldietan batez ere, ez soilik eliztarrak euskaldunak direnean, baita hauek gutien direnean ere, Xabierraldietan erraterako (35).

Zentzuzko proposamenak iduri izanagatik, eta neurritsuak, horietako ba-
kar batek ere ez zuen Batzarre Nagusiko bi herenen onespelik lortu, eta, on-
dorioz, bakar bat ere ez zen Sinodoaren proposamen bilakatu. Hiru herenena
ez, baina erdiena baino gehiagoen aldeko boza lehenengo proposamenak ba-
karrik jaso zuen, 74 eta 81eko Iruñeko apezpikuen euskarari buruzko doku-
mentuak betearazteko Euskal Idazkaritza sortzea eskatzen duena.

---

(35) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1990, 152. or.

4.3. Azken hamarkada

Ez dira gauzak hobetzen joan azken hamarkadan.

4.3.1. Jokaera anbiguo eta kontrajarriak. Edo, behar bada, erran eta idatzi anbiguo eta kontrajarriak.

Jose Maria Cirardak ez zekien euskara gehiegi, baina zerbait bai, eta Euskal Herrikoa zen. Haren ondotik Fernando Sebastian apezpiku izendatuta, 100 apezpek sinatutako idazkia igorri zitzaion, 1993ko apirilaren 20an datatua, bera Iruñera etorri baino lehenago. Nafarroako kultur anitzeko errealtatea azpimarratzen da testu horretan, apezpikuak euskaldun behar duela izan, ebanjelizatzeak euskara eskatzen duela, etab. Ez zuen erantzun idatzirik eman, baina aski jakinarazi zuen ez zuela onartu.

Nafarroan sartu eta hilabetea baino lehen apez euskaldunen bileran zera bota zigan: «Zuek euskara klabe politikoan interpretatzen duzue». Ez naiz egun hartaz aisa ahantziko, halako harridura eta mina sumatu bainuen. Aitzinetik, topaketa berean, hastapenean egiten zen otoitzaldia erdaraz egiteko agindu zuen, ordu arte euskaraz egiten zena. 1993ko ekaina zen.

Hala ere, euskara ikasten zerbait aritu zen, eta, hori gauza berria zenez gero –apezpiku bat euskara ikasten ordu arte ez genuen ikusi–, une batean euskararen aldeko jarrera hobetzen ari zelako ustea sortu zuen, zenbaitengan. Ez ziren urrats handiak izan, ordea.

1994an Euskal Pastoralta Sailaren sortze dekretua eman zuen, non Kontzilioaren eta Paulo VI.aren erran interesgarriren bat irakurtzen ahal dugun, baina baita tresnatasun arrazoiak eta lehengo mendeei buruzko gogoeta eza-guneren errepikatzea (36).

2000. urtetik Nafar Gobernuak euskararen erabilera murrizteko eta oztopatze-ko hainbat dekretu ematen hasi, hala nola, euskarazko lanpostua hautatzen duenak, ez duela gaztelaniazko eskurazterik izan, bi hizkuntzetan zeuden Iruñeko izen publikoak gaztelania hutsez uztea, euskararako dirulaguntzak tikitzea, etab. Manifestaldi jendetsuek Iruñeko karrikak bete zituzten, Udalen erreklamazioak nafar Gobernuari eraman, Mendialdeko 38 apezek salaketa sinatu eta egunkarietan argitara eman (37). Hori bai, ez zen sumatu elizbarrutiko arduradunen salaketarik. Isiltasuna ezagutu dut nik beti apezpiku eta inguruko aldetik, isiltasuna erran nahi dut agintarien euskararekiko jokaera okerrari dagokionez.

Baina, zer eta 2002an, egunkarietan, Iruñea eta Tuterako apezpikuak idatzitako hau irakurri genuen: «Ez da euskarak jazarpenik jasaten duenik erraten ahal, ez Euskal Autonomia Erkidegoan, ez Nafarroako Foru Erkidegoan»

(36) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1990, 802-804.orr.

(37) *Egunkaria*, 2001/1/19, 4.or.

(38). Baieztapen horrek erantzun kritikoak jaso zituen, apez eta laikoen alde-tik, Mendialdeko 23 apezzen izenean, bat (39).

4.3.2. Sentiberatasun desberdinak. Iruñeko Artzapezpikutegiak duen Euskarazko Pastoraltzarako Sailak, «Eliza eta Euskara» izenburuko idazkiarekin erantzun zien, egunkarietan, urte bereko maiatzean, apezpikua kritikatu zute-nei. Honela dio bertan:

«Onartu behar da, Elizaren lana zail eta neketsua suertatzen dela batzuetan, kontuan hartuz gaur egun nafar gizartean dagoen zatiketa handia. Izan ere, batzuek hizkuntza politika ofiziala kritikatzan dute euskara lehenesten duela esanez, eta, beste batzuek, aldiz, euskararekiko politika hori urria eta zekena izateagatik gaitzetsi egiten dute».

Hau da, Euskal Pastoraltzaren arduradunen iduriko, kontuz ibili behar du elizak euskarari buruz, Nafarroan sentiberatasun ezberdinak direlako;

«Mesedegarri izanen litzateke», dio geroxeago, «denon artean, elkar ulertze eta elkarrizketa giro bat sortu eta euskararen aldeko politika eskuzabal bat bul-tzatzea» (40).

Baina ez da ulergaitz samarra baieztapen hori? Zeren eta noiztik erabaki behar du giza-eskubideekiko jarrera jendearen usteak edo sentiberatasunak? Langileen eskubideak, herritarrek onesten badituzte soilik zaindu behar dira? Herrien eta jendeen arteko ondasun banatze egokia ezin da aldarrikatu, jende-aren adostasunik ez bada? Abortuaren gaitzesteko, herritarren pentsaerari be-giratzan diote eliztarrek?

Baina lotu gakizkion sentiberatasun ezberdinen fenomenoari. Sentibera-tasunak, berezkoaz gain, hezi egiten dira. Zenbateko ahaleginean ari da Eliza, euskara eta euskal kulturarekiko sentiberatasuna lantzen? Erraterako, lehen ai-patu bezala, hizkuntza giza izaeraren alderdia dela irakasten; gizatasunarekin lotura duenez gero, sinesmenarekin zerikusia baduela, sinesmenik ez baita gi-zatasunik gabe, Vatikanoko II. Kontzilioak berak markatzen digun ildoan jorra-tuz. 1974 eta 81eko apezpikuen idazkiak kenduta, Elizak urte hauetan euska-rari buruz erran duenak ia ez du lagundu kristau kontzientzia heltzen.

4.3.3. Hutsune larriak ditu Elizak euskararen erabilpenean gaur egun. Hor dugu Xabi Lasaren datu bilduma. Eta gehitzen ahal zaizkion bertze zenbait. Errate baterako, gaur prestatzen diren apez berriei ez zaie euskara jakitea eskatzen, ez dira elebidun egiten elizbarrutiko izaera kulturalari erantzuteko. Ma-li edo Nigeriara misio lanetara joaten den Europako apezaren lehenengo lana hango hizkuntza ikastea izaten bada, zergatik ez zaie arduradunei bururatzen, Nafarroan apez egiten denak euskara ikasi behar duela? Hemen ere tresnata-sun soila aintzat hartzen ez bada, behinik behin.

(38) Fernando Sebastián, «La conciencia cristiana ante el terrorismo de ETA», *Alfa y Ome-ga* aldizkaria, 27-XII-2001, 4. or.

(39) «Artzapezpikuaren gogoetak», *Egunkaria*, 2002/1/11, 3 or.

(40) Juan Apecechea, *Diario de Noticias*, 2002/05/17, 5. or.

Apezpikute giko bulegoetan, euskarari buruzko apezpikuen dokumentuak jasota dauden etxean, eta hainbat zerbitzu publiko eskaintzen den lekuan, euskara ia hizkuntza arrotza da.

Guretzat hutsune diren horiek, ordea, ez dute kezka handirik sortzen arduradunengan. Euskara guti erabiltzen duela-eta, ez diote Apezpikute gitik inori aisa deituko. Inoiz egin badute, nik ez dut sumatu. Baina euskara sobera erabiltzen delako kexak, bai, jakinarazi zaizkie apezpei, behin baino gehiagotan. Apezpikute gitik, bada, euskararen erabilera neurtzen eta murriztu nahian ibili eta ibiltzen dira. Jende gehiena euskalduna denean ere, elizkizuna euskaraz eta erdaraz erdira egitea egokitzat jotzen dutela dirudi.

4.3.4. Euskara berreskuratzeko eginkizuna? Hori ez du Nafarroako elizak aintzat hartu, lehen aipatu ditugun Mendez, Larrauri eta Cirarda apezpikuen dokumentuetan horrela adierazia badago ere. Euskaraz aritzea bai, bere neurrian, neurri murritzean. Baina euskararen alde aritzea ez omen da elizaren egitekoa: gaur den egunean apezpei irakasten ari zaizkien irizpideak bide dira. Nahiz eta *Euskarari bai* kanpainari bere sinadura eman. Hau oraindik argiago utzi digu, behar bada, Fernando Sebastian artzapezpikuak, berriki salgai paratu duen *La Verdad del Evangelio* izenburuko liburuan.

Honela dio:

«Elizak euskarari babes zehatz eta berezia eskaintzea nahiko lukete batzuek... Nik ez dut jarrera hau onargarrizat jotzen, bi arrazoiengatik. Bat, egun euskarak Nafarroan nahiko errekonozimendu eta geriza baduelako, legearen eta dirulaguntzaren aldetik... Bigarrena, sakonagoa. Elizaren egitekoa ez da, ez kultur ez politika arlokoa, erlijio eta moralekoa baizik. Elizak ez du inon ere hizkuntza hau edo bertzea zabaltzen ari behar. Gutxiengo kultural bat persegitua gertatuko balitz, eta bere eskubideak zanpatuak, orduan soilik saiatzan ahal litzateke, eta saiatu beharko luke, zuzengabe tratatutako gutxiengo hori defenditzen. Baina ez da hau orain gure egoera. Jainkoari eskerrak» (41).

Ez dut uste azalpen handirik behar duenik honek. Baina ez dut erran gabe uzten ahal, elizgizon batek horrelakoak idazteak min handia sortzen dimala.

Baieztapen nagusi batzuk azpimarratuko ditut:

Lehen eta egun izan dira eta badira eliztar euskaltzale sutsuak, euskararen alde fin jokatu dutenak.

Elizak ez du, oro har, arduradunen aldetik batez ere, euskara euskal komunitate eskubidedun ikusi, ez du euskara euskaldunen hizkuntza eskubidedun ulertu.

(41) Fernando Sebastián artzapezpikua, «El euskera en la Iglesia», *La verdad del Evangelio*, Ediciones Sígueme, 2003, 665-668.orr.

Eta, ez du bere egin, salbuespenak salbuespen, euskararekiko atxikimenduak baduela kristau sinesmenarekin loturarik.

5. HONDAR GOGOETA: ELIZAREN ZENTRALISMOA

Lehenbiziko bi mendeetan ez bezala, gero eta erakunde zentralistagoa bihurtzen joan zen eliza. Eta nazio arteko botere, gero eta handiagoa. Vatikanoko azken Kontzilioak Jainkoaren herri izatea markatu bazuen ere (47), elizari buruz, eta elkargo-jitea hierarkiarentzat, eta hor ere aitzin-urratsak gauzatu arren urte batzuz, urratsak gibelera egin dira eta egiten ari dira. Nire ustez, elizak euskararen aldeko jarrera egokia hartzekotan, botere eta zentralismoko pentsaera eta jokaera utzi behar du, eta egitura aldatu.

Estatuekin bezala gertatzen da elizarekin. Botereak eta zentralismoak ez du aniztasuna maite, ez zaio aniztasuna komeni, ezta herritarren parte hartzea ere. Pentsamendua eta agintea zenbat eta buru eta esku guttiagok eduki eta erabili, orduan eta errazago da boteredunarentzat bere boterea handitzea, orduan eta errazago zaio boteredunari bertzeak menean edukitzea. Aspaldi erran zuen Nebrijak: hizkuntza inperioaren laguna da. Aginte bakarra, hizkuntza bakarra. Nola onartu hizkuntza ezberdin eta anitza, inperioa indartu nahi duenak?

NAFARROA OINEZ
2003 DELA ETA

Irunberri/Lumbier, 2003-IX-19

EUSKALTZAINDIA EN LUMBIER / IRUNBERRI CON MOTIVO DEL NAFARROA OINEZ 2003

ACTO PÚBLICO ORGANIZADO POR LA COMISIÓN DE ONOMÁSTICA
EN EL AYUNTAMIENTO DE LUMBIER EL 19 DE SEPTIEMBRE DE 2003

*Andres Iñigo,
delegado en Navarra*

A la hora de cerciorarnos sobre el pasado euskaldún de pueblos de Navarra que perdieron el euskera como lengua de uso, recurrimos rápidamente a conocidos trabajos que nos testifican la presencia y el uso del euskera en épocas pasadas.

Así, por ejemplo, en lo referente a Lumbier, si echamos mano de la *Nómina de pueblos vascongados del obispado de Pamplona de 1587*, realizada por el que fuera presidente de Euskaltzaindia, Manuel Lekuona, observamos que esta localidad aparece plenamente incluida en el territorio vascófono de aquella época. Y si consultamos los trabajos de geografía diacrónica del euskera en Navarra del que fuera académico navarro Aingeru Irigarai, podemos ver que dos siglos más tarde, en 1778, a Irunberri se le coloca en el mismo límite meridional del territorio vascófono.

Pero tenemos la suerte de conocer más detalles de la presencia del euskera en Lumbier, merced a los concienzudos e interesantes trabajos sobre *Historia de la villa de Lumbier/Ilumberrri*, realizados por el lumbierino Eusebio Rebolé del Castillo, aquí presente. Así mismo, José María Jimeno Jurío en su libro *Navarra. Historia del euskera*, publicado en 1997, aporta algunos otros datos, pero cita esencialmente la obra de Eusebio Rebolé.

He aquí, extraídos de ambas obras, algunos datos que evidencian la euskaldunidad de Lumbier entre los siglos XVI al XVIII:

- A finales del siglo XVI, el vicario del Lumbier Artariain predicó en vascuence en la ermita de San Bartolomé de esta villa. El cronista dice textualmente que «acudieron a escucharle de todos estos pueblos que todo es gente vascongada».
- En el siglo XVII, en los años 1627 y 1662, el pueblo protestó porque el cura que habían nombrado no sabía vascuence. A pesar de las pro-

testas se mantuvo el nombramiento, lo cual fue un mal precedente, porque al hilo de dicha sentencia empezó a aplicarse el mismo criterio en cabeceras comarcales y pueblos importantes, como Aoiz, Sangüesa, Tafalla, Estella, Olite, etc.

- A finales del siglo XVII, el sacerdote de Cáteda, Andrés de Muruzabal, declara que fue capellán de las Benedictinas y que, por ello, habla la lengua de los lumbierinos: «por haber residido muchos años en esta villa donde se habla el dicho idioma de bascuence».
- En el siglo XVIII, aunque oficialmente se le incluye en el rolde de pueblos castellanos, en opinión de Rebolé, una parte de su población seguía expresándose en lengua vasca a finales de este siglo, e incluso entrado el XIX.

Hoy tenemos aquí a Eusebio para desgranarnos dos facetas que, tras un corte generacional de unos 200 años del uso del euskera como lengua viva, perviven en la actualidad. Son las facetas referentes a la toponimia de su término municipal y al léxico local. A Eusebio no hace falta que lo presente, pues aquí le conocéis mucho mejor que yo.

Antes de darle la palabra, quiero señalar que la presencia de dos comisiones de Euskaltzaindia hoy aquí se debe a la invitación expresa que recibimos de la organización del Nafarroa Oinez para incluir alguna de nuestras actividades dentro del programa de actos del Nafarroa Oinez 2003 en Irunberri. La Comisión de Onomástica ha celebrado su reunión mensual en el Salón de Plenos del Ayuntamiento de 9:30 a 14:00 horas, y en un intermedio se ha desplazado a visitar la ikastola. Ambas comisiones han preparado sendos actos públicos sobre temas de su competencia. La Comisión de Tutela de la Lengua ha desarrollado en este mismo local, entre las 4:30 y 7:30 de la tarde, sus VII Jornadas dedicadas al tema «El euskera en las diócesis de Pamplona y Tudela». (Hace un año se desarrollaron en Hendaia sobre el euskera en las diócesis de Iparralde y el año que viene tendrán lugar en la Comunidad Autónoma Vasca las correspondientes a las diócesis incluidas en aquella Comunidad). La Comisión de Onomástica, por su parte, consideró del máximo interés aprovechar su presencia aquí para una exposición pública de la toponimia y léxico euskaldún de Lumbier a cargo de una persona que tiene un buen conocimiento de ello, como Eusebio.

Antes de finalizar, quiero agradecer, en nombre de Euskaltzaindia, la invitación recibida para nuestra presencia y apoyo al Nafarroa Oinez. Agradecer también al Ayuntamiento el haber puesto a nuestra disposición sus propios locales para todas las actividades desarrolladas a lo largo del día, y en especial a su alcalde Joaquín Garde que está presidiendo este acto; a la organización del Oinez y a la ikastola Arangoiti la atención y el trato exquisito de que hemos sido objeto en el día de hoy. Pero, ante todo, queremos felicitar a todos los que hace 24 años se embarcaron en este proyecto de la ikastola, con

el fin de empalmar un corte de muchos años (tal vez de 150 o 200) y recuperar como lengua viva de comunicación la que, a finales del siglo XVII, aquel sacerdote de Cáseda que estuvo aquí denominaba «lengua de los lumbierinos». Felicitar, así mismo, a todos los que seguís embarcándoos en el proyecto actual, pues somos conscientes de que el esfuerzo es costoso y el trabajo exigente.

Para la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia, entre cuyos objetivos se contempla, además de investigar y dar orientaciones y normas de ortografía, gramática, léxico, etc., el de velar por los derechos lingüísticos y promover y fomentar el uso del euskera, es una satisfacción encontrarse con una realidad como la de Lumbier, que va haciendo factible la recuperación del euskera, especialmente a través del proyecto ikastola Arangoiti, consolidada ya y además *in crescendo* a las puertas de celebrar sus bodas de plata. No nos queda más que felicitar al pueblo de Lumbier y animaros a todos a trabajar en este proyecto de recuperar el euskera al margen o, mejor, por encima de intereses y avatares políticos –por cierto, nada favorables en estos últimos tiempos–, pues el fin que nos compete a todos –que está muy por encima de dichos intereses y avatares– no es otro que el recuperar al máximo el euskera, hacerlo vivo y elevarlo a la dignidad que le corresponde como patrimonio cultural que es de todos los navarros.

TOPONIMIA Y LÉXICO VASCOS DE LUMBIER/IRUNBERRI

Irunberri/Lumbier, 19-IX-2003

*Eusebio Rebolé del Castillo,
historiador*

Introducción

Las preguntas que nos vamos a hacer no pueden ser otras que las siguientes: ¿Se ha hablado el euskera en Lumbier, con qué intensidad y hasta cuándo?. Y si esto es así, qué nos queda hoy de esa lengua en Lumbier?. Responder a estas interrogaciones será nuestro objetivo.

Intentaremos resolver estas esenciales cuestiones, probando lo que afirmamos. Cuando los romanos llegan al territorio del actual Lumbier hace aproximadamente 2.000 años, su población nativa hablaba el euskera, hecho irrefutable, pues aquí se asentaban, milenios antes, los Iluberritani, uno de los pueblos vascones a los que hace referencia el escritor latino Plinio en el siglo I después de Cristo.

El euskera seguía vivo en boca de los lumbierinos. En 1578 conocemos la primera frontera del euskera en Navarra, con 451 pueblos de habla vasca, entre los que se encuentra Lumbier.

Pero sigamos nuestro itinerario en fechas posteriores. Son muchos los testimonios del uso del euskera en Lumbier en el siglo XVII. Este tema está ampliamente abordado en el libro de la Historia de Lumbier-Irunberri, de Eusebio Rebolé, publicado por el Ayuntamiento de esa localidad en el año 1988.

Se trata de dos procesos que tuvieron lugar en 1627 y 1662 en los que se plantea la cuestión lingüística como motivo de litigio en la provisión de la plaza de vicario en Lumbier. En estos dos procesos desfilan numerosos testigos que opinan sobre la lengua materna, que es el euskera.

Si dejamos hablar al escribano del Ayuntamiento de Lumbier en 1627, quien conocía muy bien la situación lingüística del pueblo, escucharemos lo siguiente: «La lengua natural de esta villa, desde sus principios, fue y es la vascongada y en ella ha visto y ve, serían los naturales de ella y los que en ella nacen, y continúan con esta lengua vascongada, de tal forma que fuera de

pocos que hablan la lengua castellana entre la gente principal, los demás, en su común hablar, en conversaciones y pláticas ordinarias no hablan sino en vascuence y esto es público y notorio».

Un vecino de la calle Abadía, testificará que en dicho barrio hay cien casas y en todas ellas hay vascongados que no hablan ni entienden la lengua castellana porque son gente de labranza.

Otro testigo nos dirá que en el Barrio Verde de Lumbier, la mayoría de sus vecinos son puramente vascongados, que no hablan ni entienden el romance. Este barrio sería el más vascongado y en él estaba integrada la calle del Horno.

Joan de Landibar, sacerdote de Lumbier, declarará en el proceso que la lengua natural y materna de Lumbier es la lengua vascongada. Aunque es verdad que muchos de los vecinos entienden y hablan el romance, lo hablan mal porque trastocan las palabras y la mitad de las palabras las dicen en romance y la otra mitad en vascuence. Y como es más natural la lengua vascongada hablan en este idioma».

En un día del año 1627, al que nos hemos referido, al salir de la iglesia se concentraron 400 vecinos, partidarios de nombrar a un vicario que supiera la lengua vasca, y se encaminaron a la posada donde se hallaba el comisario enviado por el juez eclesiástico para decidir la elección de vicario y le suplicaron que les diese un vicario vascongado porque así convenía al bien de sus almas, «Porque se debe poner vicario que entienda a todos, pues no lo es más de unos que de los otros y vendrían a quedar los vascongados sin propio pastor, por lo que piden que les dé maestro y no se diga que pidieron pan y no hubo quien les diese».

Seguía hablándose el euskera en 1662 y los testimonios de los lumbierinos de entonces así lo confirman al decir: «En la villa de Lumbier, la lengua vascongada ha sido la más propia y natural, materna y ordinaria y la que se habla más común y frecuentemente, tanto respecto de los naturales como de los demás que en ella viven». Podríamos relatar muchos testimonios de los lumbierinos del siglo XVII que siempre defendían el vascuence como su idioma propio, al que calificaban como la «lengua materna y natural».

En ese año de 1662 se le adjudicó la plaza de vicario al vascongado Pablo de Elizari para regocijo de los lumbierinos vascoparlantes, primando, en esta ocasión, la cuestión lingüística, a pesar de presentar el presbítero oponente, no vascongado, el flamante título de Doctor en Teología por la Universidad de Alcalá.

Lo expuesto anteriormente forma parte de los argumentos probatorios que demuestran que esta lengua estuvo viva en muchas generaciones de lumbierinos.

Y esto está en consonancia con el mapa lingüístico del estudioso navarro Angel Irigaray que traza un mapa en el que incluye Lumbier en la zona

de habla vasca en el año 1778. Y probablemente los últimos lumbierinos que se expresaron en su lengua materna llegaron hasta principios de siglo XIX.

Esta afirmación no es gratuita, porque a doce kilómetros de Lumbier, concretamente en Induráin, en el Valle de Izagaondoa, seguían sus habitantes hablando el idioma materno en el año 1863, según el mapa lingüístico del Príncipe Luis Bonaparte.

En dicho año 1863, se extendía el euskera hasta un límite meridional formado por los pueblos de nuestra zona, como son Izco, Induráin, Besoya, Artajo, Mugueta, Racas Alto, Gallués, Uscarrés y Burgui. Dentro de esta limitación había en esas fechas muchos pueblos en los que la lengua estaba perdiéndose y en algunos casos, era hablada sólo por una minoría de ancianos.

Al día de hoy, lamentablemente, no se han encontrado textos en euskera relacionados con Lumbier. Por eso, nuestra misión se centrará en la exposición de los vestigios que persisten en la actualidad, bien enraizados en la toponimia de nuestro extenso territorio municipal o siguiendo su vigencia en el habla de los lumbierinos.

Referente a la toponimia, hay que decir, en honor a la verdad, que es un trabajo que ya está publicado por el Gobierno de Navarra, en 1996, con el título de Toponimia y Cartografía de Navarra, Lumbier Urraul Alto y Urraul Bajo, al que aporté la documentación pertinente y las referencias históricas de mi libro «Historia de la Villa de Lumbier-Irunberri».

En la exposición de hoy se han seleccionado los topónimos vascos y, cuando se ha creído necesario, se han añadido las observaciones personales pertinentes.

Respecto al léxico conservado de nuestro viejo idioma que pretendemos exponer, hay que hacer una advertencia para situarnos en la realidad. No se trata de mostrar un estudio exhaustivo del léxico vasco de nuestro pueblo porque es necesario un estudio más riguroso y más amplio.

En resumen, aunque es la primera vez que tenemos lo que podríamos decir un «diccionario lumbierino del euskera», éste nos servirá para que en un futuro no lejano, se pueda presentar de manera exhaustiva este tesoro lingüístico.

Y comenzamos con la Toponimia. Antes de entrar con los topónimos hoy vigentes, me voy a limitar a nombrar los históricos, es decir los documentados, pero que desgraciadamente perdieron su uso. Recordemos los términos de Arteguia (siglo XVI), Birbila (año 1898), Alduiurrutia (siglo XVI), Dolareaga (documentado hasta finales del XIX), Erlatagoia y Erlateguia (s. XVI-XVII), Euliate (s. XVII y XVIII), Ituriberri (s. XIX), Larrea (s. XIX), Lisabe y Lisau (lugar donde se instaló en el año 1450 el monasterio de las benedictinas),

Barranco de Ollarriaga (s. XIX), Ollateguia (finales del XIX), Sotillo de Omboriturria (s. XVIII), Ripazubia (s. XVIII), Zabaleta (s. XVII y XVIII), Zaldiu-rutia (XVII y XVIII) y Ziaurridaya (principios del siglo XVIII).

TOPONIMIA VASCA DE LUMBIER

AIZPEA

Lugar que se halla debajo de la localidad. De **AITZ** «peña» y el sufijo **PE** «de debajo de». Está documentado en el siglo XVII.

ARANA

Son varios los topónimos de Arana. En el siglo XVIII se documenta «prado de larana» y «soto» del mismo nombre. A comienzos del XIX «cantera de larana» y en el mismo siglo «barranco de larana». De **ARAN** «valle».

ARANBEITI

De **ARAN** y **BEITI** «parte inferior». Efectivamente es opuesto a la parte superior, pues se halla debajo del monte Arangoiti.

ARANGOITI

Es el monte más alto del término de Lumbier, con 1353 metros. De **ARAN** «valle» y **GOITI** «parte superior».

ARBAIUN

Lumbier y el valle del Romanzado son copropietarios de la Foz de Arbayún, valle estrecho y profundo de 6 kilómetros de longitud, por cuyo fondo fluye el río Salazar. *Arbaiun* es de componente vasco, con diversas interpretaciones.

ARROBIA

Término situado entre la carretera de Carcastillo-Venta de Judas y San Babil. En euskera **HARROBI** es cantera. En Lumbier, como en los demás pueblos que perdieron la lengua primigenia, es muy corriente la corrupción en «la Rubia» y ya desde el siglo XVIII vemos «la arovia», siguiendo «camino de la robia» y «la Rubia».

BAIAKUA

Situado entre los ríos Irati y Salazar. El nombre muestra la raíz **BAI**, del euskera **IBAI** «río», frecuentemente asociada a cursos de agua.

CAMINO DE BASOA

Aunque el nombre hace referencia al término de Aldunate llamado **BASOA**, en euskera «el bosque», sin embargo es una camino que discurre por Olaz, término jurisdiccional de Lumbier, hasta el término limítrofe de Basoa.

BASO-OLATZ

Se llamaba también así al antiguo despoblado de Olatz, del que después se hará mención. De **BASO** «bosque» y **OLATZ**, del euskera, que podría traducirse como «majada», que es lugar o paraje que sirve de aprisco al ganado y alberga a los pastores.

BAZULOA O BAZULBA

El paraje se encuentra entre Baiakua y el río Salazar. Dada su situación, se puede pensar que el nombre proviene de **BAIZULOA**. **BAI** guardaría relación con un curso de agua y **ZULO** «hondonada».

BIZCAIA O LAVIZCAYA

Paraje en el término de Olaz de Lumbier, limítrofe con el monte comunal **BIZKAIA** de utilidad pública de Aibar. Parece ser que **BIZKAI** designaba tal vez lugares elevados. En el glosario de nombres geográficos y genéricos de la Toponimia de Lumbier y de Urraúl Alto y Bajo, publicado por el Gobierno de Navarra en 1996, se dice de **BIZKAI** que tal vez pueda admitirse la proporción **IBAR: IBAI, BIZKAR: BIZKAL**.

BORDA Y BORDABLANCA

Hasta el siglo XVIII se utilizaron tanto las variantes vasca como romance del término Bordablanca y **BORDATXURIA**. De **BORDA** «cabaña rústica».

BURDISIBAR

Situado entre los términos de Sotico de Rejis, Borda y San Babil. Nombre compuesto de **IBAR** «vaguada, vega», pero precedido de un elemento no identificado.

CHOCOTICO EL

De **TXOKO** «rincón».

CUATROMUGAS

De **MUGA** «término, frontera, límite, linde».

DONEJURIO

En Lumbier también se le denomina a este topónimo Lujurios, deformación de **DONEJURIO**, en euskera San Julián. En ese término existió una ermita con esa advocación, como se dice en un documento de 1725 «La fuente de Donejurio a donde estuvo la basílica de San Julián».

ERREKAJOIA

Paraje próximo a la Venta de Judas. De **ERREKA**, «arroyo, río pequeño».

BALSA DE IBARRA

Del euskera **IBARRA** «valle».

ITURBERO

De **ITUR** «fuente» y **BERO** «caliente». Es una fuente de agua templada y lugar preferido de las lavanderas de Lumbier, junto al río Salazar, antes de 1928, año de la Traída de las Aguas.

ITURRIAGA

Término junto a la carretera de Pamplona-Huesca y cuyo topónimo hace alusión a la profusión de fuentes. De **ITURRI** «fuente» y el sufijo locativo **AGA**.

ITURRIOTZ

Paraje junto al de Arana y Talleuntcea y que en euskera es fuente fría. De **ITUR** y **HOTZ** «frío»

KAPANABIRIBILA

Término situado junto a La Llana, La Piedra y Rosales. Del euskera **KAPANA** «cabaña para el cuidado de la viña» y **BIRIBIL** «redondo». José María Jimeno Jurío define Kapana como una choza temporera, hecha de ramas de árbol y de matas, que se construía para refugio de guardas de las viñas, sobre todo para evitar que el ganado entrara a pastar en ellas. Este es el significado básico y originario. Este paraje de Lumbier ha sido propicio para el cultivo de las viñas desde épocas remotas.

KAPANETA O CAMPANETAS

El topónimo hace referencia a un antiguo poblado del que se tiene noticias ya desde el siglo X, en el que aparece un tal García Fortuniones de Ca-

bañas en una donación. El lugar fue comprado por Lumbier en 1391 y todavía en el año 1405 estaba poblado.

Lingüísticamente **KAPANETA** y Cabañas son sinónimos y lo que se ha dicho de **KAPANA** sirve para este topónimo.

LERUNBIDEA, IRUNBIDEA Y LUNBIDEA

Podría ser camino de Pamplona. En el siglo XVII aparece como Leirumbidea, en el siguiente Yrumbidea y en el XIX Lumbidea.

LOITI

En euskera **LOHITZE** es «lodazal, barrizal».

MENDARTE

Paraje situado junto al camino de San Bartolomé. En 1739 se documenta como Cerro de Mendarte. De **MENDI** «monte» y **ARTE** «espacio intermedio».

OLATZ

El despoblado de Olatz fue comprado por Lumbier en 1497 a su anterior propietario Alfonso de Artieda, integrándose desde entonces a su término municipal. Este enclave boscoso posee una extensión de 397 Hectáreas.

Desde el siglo XVI hasta el XVIII figuran topónimos como **OLAZECO-HORDOQUIA**, **OLAZOCO ORDOQUIA**, **OLAZECO ORDOQUIA**, **OLAZORDOQUIA**, **PLANA DE OLAZ**.

OLATZ, como se ha dicho anteriormente podría traducirse como «majada». **ORDOKI** en euskera es «llanura, llano, planicie».

RIECA LA

De **ERREKA** «arroyo, río pequeño».

SARRATE

Zona localizada entre Rosales, la Piedra y la Okia. En euskera **SARRATE** es «puerta de entrada».

SELBAONDOA

Junto al río Salazar, limítrofe con el término de Selva. **ONDOA** nos indica que Selvaondoa es «la parte baja de Selva».

SIDIES

Término situado entre Lardín y El Prado. Figura en el siglo XVI como Ciries y Ziries. Después Zeries, Sidies, Siries y Sirries.

Según la «Toponimia de Lumbier, Urraúl Alto-Urraúl Bajo», publicado por el Gobierno de Navarra, la forma actual de SIDIES parece la variante romanizada de un nombre que los vascohablantes de Lumbier habrían llamado ZIRES.

TALLEUNTZEA

En este paraje, limítrofe con el de Arana, se hallaba el despoblado de Necuesa, lugar ya documentado en 1068, cuando Eneko Blaski dispone en un testamento que San Juan de la Peña posea las casas y palacio de Gallués y Santa María de Necuesa, durante la minoría de edad de su hijo. En 1534 disfrutaba Lumbier el lugar y términos de Necuesa.

El topónimo TALLEUNTZEA, responde al genérico vasco TALLUNTZE, compuesto de TALLU, DALLU, «hoz, guadaña» y EUNTZE «prado», es decir «prado que se siega, destinado a traer hierba».

TXIRRINGUA

En euskera TXIRRINGA es «rueda». Próximo a este término hay otro denominado Las Ruedas, que es la traducción castellana.

LÉXICO VASCO DE LUMBIER

ABARCA

Palabra de uso genérico en Navarra. Además de haberse llevado este calzado en Lumbier, también fue confeccionado por sus artesanos. Su trayectoria ha sido como el euskera. Primero su uso fue pujante, después se sustituyó el cuero, que era la materia originaria, por trozos de neumático, hasta que finalmente desapareció de nuestro pueblo. Del euskera ABARKA «calzado de cuero», rústico y duradero.

¡AIDA!

Voz que se daba al ganado bovino de tiro para que ande. Equivale a ¡arre! (J. Mª Iribarren)

ALCHIRRIA

Estiércol de oveja o cabras. De ARDI, oveja y de CIRRI, «cagarruta» o excremento de ganado (Altzirri).

HAMARRECO

De uso general. Conjunto de cinco tantos en el juego del mus. De **HAMAR** «diez»

y **-(E) KO** «de» (sufijo).

HAMARRETACO

Almuerzo que se hace sobre las diez de la mañana. Del mismo origen que el anterior.

ANDERETE

Insecto. Se decía en Lumbier: «Poner anderetes para cebo para pescar». Según José María Iribarren, su significado es hormiga hembra con alas y proviene del euskera **ANDREA**, señora.

APURRE

En Lumbier se designa al pan desmigado y viene del euskera **APUR**, migaja.

También se indica con esta palabra a los restos de otros alimentos.

ARAÑÓN

Nombre que dan al fruto pequeño, negro y de sabor áspero que produce el endrino. En euskera **ARAN** «ciruela».

ARGUILLADO

Persona muy flaca, enteca, esmirriada, desmejorada, ajada y desmedrada, según Sainz Pezonaga, conceptos que son aplicables en Lumbier. Del euskera, **ARGAL**, débil, flojo.

ARRAPO

Sapo. De **ARRAPO** sapo

ARTALAN, ARTALANA, AUZOLAN Y AUZALAN

Se emplean en Lumbier indistintamente para indicar el trabajo de vecinos, es decir el trabajo hecho en vecindad. De **AUZO**, vecindad y **LAN** trabajo. Lo recoge Iribarren como propio de Lumbier.

ARTELETES

Nombre que se da al plato llamado leche frita. José María Iribarren dice que proviene del euskera **ARTO**: torta y **LETE**: leche.

ARTOLAS

Tablas colocadas en el baste de las caballerías para transportar diversos materiales. En euskera **ARTOL** «tabla en que se lleva el maíz al horno». Según Ciérvide «procede del vascuence **ARTO**, «maíz,» **OL** «tabla» y **-a** determinante. En euskera se dan muchas formaciones parecidas: *burdiol* «armazón lateral del carro», *gaztanol* «tabla en que se curan los quesos».

ASCA

Abrevadero. De **ASKA**

ASTIGARRO

Una clase de árbol. Del euskera **ASTIGAR**, arce, moscón.

AUSIAR

Azuzar, espantar. «En Lumbier ausiar las gallinas». Es decir ahuyentar o espantar a las gallinas. En euskera **UXADA** «acometida», «excitación, incitación (por ejemplo, la que se hace a un toro para que acometa). Y **UXATU** es «ahuyentar, espantar».

B**BALDURRO**

Es un palo gordo. Del euskera **BALDO** «astilla grande, pedazo grande de tronco».

BELARRA

Se oyó decir hace años: «Fumar belarra», es decir fumar hierba. De **BELAR** «hierba»

BIHARRA

«La biarra enseña mucho». De **BEHAR** «necesidad, necesario».

BIRICA

La longaniza de inferior calidad. En euskera **BIRIKA** «pulmón», «asaduras»

BIRIQUI

Tener el ojo biriqui, es tener el ojo torcido. Del euskera **BIRIKI**.

BIZCARRA

La parte alta del tejado. De **BIZKAR** «espalda, lomo, loma», «cumbre-
ra o caballete de un tejado»

BOLADA

Ráfaga de aire. Según el estudio del euskera de Valdizarbe, viene del eus-
kera **BOLADA**, «tropel», «ráfaga».

BOLINGA

Estar bolinga equivale a estar borracho, mareado. De **BOLIN**, «balan-
ceo».

BORDA

Cabaña rústica o casa aislada en el campo. De uso general en Navarra.
De **BORDA**.

BURRUSQUIL

Cabaña para meter ovejas y cabras. Según Sainz Pezonaga **BURRUSKI-
LA** en euskera (Roncal) «lugar en que se guardan crías de ovejas, separándo-
las de sus madres», en la que el componente **-KIL-** podía ser variante de **BIL**
«*bildu*», «reunir».

C**CAPARRA**

Garrapata. Dícese también en Lumbier de la persona molesta, pesada y
pegajosa. En euskera **KAPAR** es garrapata muy pequeña, zarza, cambrón.

CARTOLA

Tabla trasera del carro. Suplemento de madera en forma de tabla que se
aplica a los carruajes para aumentar la capacidad para el transporte de la car-
ga. En euskera **KARTOLA** es «jamugas».

CIQUIÑA

Suciedad. De **ZIKIN** «sucio»

CIQIÑOSO

Además de sucio, se usa para designar a la persona enredadora, pesada,
molesta, impertinente. De la misma raíz de **ZIKIN**.

CIRIQUIAR

Enredar, fastidiar, importunar. Del euskera **ZIRIKATU**, «incitar» «fastidiar» «punzar»

CIROTE

Excremento humano

CIRRIA

Tener cirria equivale a tener diarrea. Relacionado con el euskera **ZIRIN** «diarrea»

COLCO

En Lumbier se dice: «Todo para el colco», es decir todo para el interior o para la tripa. Del euskera **KOLKO** «seno».

COCOCHA

Barbadilla de la merluza. Del euskera **KOKOTXA** con el mismo significado

COLINGARSE

Según José María Iribarren en Lumbier es columpiarse, bandearse en un columpio. Está relacionada con chilingarse, del euskera **ZINTZILIK** «colgando»

COZCOR

En Lumbier se denomina al corazón de una fruta, como el cozcór de la manzana y además, cozcór significa nervio, vigor, agilidad y temple. **KOZKOR** en euskera «panoja de maíz». Algunos autores dan para *kozkor* también el significado de «cosa endurecida».

COSQUE

Muella, muesca, abolladura. Del euskera **KOSKA**

Además de muella, también los lumbierinos usan cosque con el significado de golpe «dar un cosque en la cabeza».

COZCORRICO

El corazón de toda fruta o fruto. Recogido por José María Iribarren. De **KOZKOR**.

CH

CHABOLA

Aunque está recogido en el diccionario español, proviene del euskera **TXABOLA**, choza o caseta, generalmente la construida en el campo.

CHANCHIGORRI

Residuos de las mantecas de cerdo después de derretirlas en la sartén y que sirven para hacer las ensaimadas. Del euskera **GANZ** grasa y **TXINGOR** asado: **TXANTXIGOR**.

CHANDA

Tanda, turno. De **TXANDA** «turno, vez»

CHAPELA

Boina, de **TXAPELA**

CHANDRÍO

Jugarreta, estropicio, desaguisado, desgracia. De **ETXEKOANDRE** dueña de la casa. Esta derivación está recogida en el estudio del Euskera de Valdezarbe.

MALACHANDRA

Se le dice a las mujeres. Mujer de poco fiar, poco hacendosa. En euskera **ETXANDRE** «dueña de la casa» «mujer amante del hogar». En el Fuero General de Navarra **CHANDRA** aparece en el sentido de «señora de la casa».

CHAPARRO

Dícese de la persona baja de estatura y recia de cuerpo. Según Sainz Pezonaga, en euskera **TXAPAR** «roble pequeño», «persona de pequeña estatura» y **TXAPARRO** «mata de encina o roble», «hombre rechoncho».

Según el Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española, chaparro, con el significado de mata de encina o roble, de muchas ramas y poca altura, proviene del vasco **TXAPARRO**.

CHARRO

Se dice de la persona menuda, de poca estatura, pequeño. En euskera **TXAR** «malo», «defectuoso», «pequeño».

CHICHI

En el lenguaje infantil carne. De **TXITXI**

CHILINGAR

Voz recogida por José María Iribarren en Lumbier, en el sentido de colgar, balancearse o columpiarse, estando pendiente de un asidero. Según Sainz Pezonaga está relacionada con el euskera **ZINZILIK** «colgando, pendiente», o algunas variantes concretas como **ZILINZIKA**, **ZINZILIKA**, **ZINTZILI**, **ZINTZILIKA**.

CHINGUE

Andar al chingue, es andar a la pata coja, ir a saltos sobre un solo pié. En euskera **TXINGILIKA**, **TXINGILIZ** «andar sobre un pié».

CHINCHURRI

Tener buen chinchurri, es tener buena voz o por lo menos tener voz potente. Del euskera **ZINTZUR**, garganta.

CHINDA

Las chindas que salen del fuego, son las chispas. Del euskera **XINDA**, «chispa».

CHIQUI

Pequeño. De **Txiki**.

CHIPA

Pececillo de río. En euskera **TXIPA** «bermejuela».

CHIPIRÓN

De uso general en Navarra. En euskera **TXIPIROI** «calamar, jibiión»

CHIRIMIRI O XIRIMIRI

Lluvia menuda. De **ZIRIMIRI** «llovizna, lluvia fina y continuada». Decimos que «está cayendo chirimiri».

CHIRRINTA

Tener chirrintas es tener un deseo vehemente, capricho, anhelo, antojo. De **TXIRRINTA**. Según Sainz Pezonaga, en euskera (Salazar y Roncal) «an-

sia, anhelo» **TXIRRINTA**. Relacionado con **TIRRIA**, «inclinación, querencia, anhelo».

CHISTOR Y CHISTORRA

De uso general en Navarra. En euskera «**TXISTOR(RA)** «longaniza».

CHITA o TITA

Se usa para llamar a los polluelos de gallina. Del euskera **TXITA** «pollito, polluelo».

CHOCHOLO

Pobre hombre, inútil, lelo. De **TXOTXOLO**, «pobre de espíritu, chocho, tontillo».

CHOCO

De **TXOKO**, «rincón»

CHOCOTICO

José Mª Iribarren la recoge como propia de Lumbier, con el significado de rincón.

CHORDINGO

Murciélago. José María Iribarren recoge también en Lumbier chorlingo. Podría venir del euskera **TXORI** «pájaro».

CHOSNE

Pan pequeño. En euskera **TXOZNE**, «pan francés».

CHOCARRINA. CHUCARRINA

Chamusquina.

CHOCARRAR O CHUCARRAR. CHUCARRADO

Socararrar, requemar. Requemarse la comida, agarrarse. Según Sainz Pezonaga, en euskera antiguo **SUKAR(RA)** «llama de fuego, incendio», de **SU** «fuego» y «**KAR(RA)** «llama». Socarrar es considerado un préstamo del euskera al castellano.

CHULA

Lonja o loncha de tocino de cerdo. En euskera **TXULA** «carne de cerdo, loncha de tocino». Según el Diccionario Etimológico español de Vicente García de Diego, en latín *suilla* «carne de cerdo».

CHUNGUR

Hueso que queda después de quitado el magro al pernil del cerdo y que se utiliza para condimentar la sopa. En euskera **TXUNGUR** «juntura, articulación».

E**ECHECARTE**

Hueco entre dos edificios. Además de decirse en Lumbier *etxecarte*, se dice también *belena* en el mismo sentido. De **ETXE** «casa» y **ARTE** «entre».

ERRECA

Barranco, regato. De **ERREKA** «arroyo, río pequeño»

EZPUENDA, EZPONDA

Cuesta. Del euskera **EZPONDA** «talud, orilla»

EZPONDON

Cuesta grande

F**FARRASCAS**

Cuando se dice de una persona que es un *farrascas* queremos decir que tiene poco fundamento y es un dejado. Del euskera **FARRAS** «desaliñado, abandonado, indolente»

FARRASCA

Suciedad, como hojas, palos, hierba, etc., que deja una corriente de agua a su paso o porquería con estos elementos. De la misma raíz que la anterior.

FURRUSTIAR

Recogida por José María Iribarren en Lumbier como resbalar por una pendiente o costanilla. Podría venir del euskera **FURRUNDA**, **DURRUNDA**, «ruido retumbante y estrepitoso».

FURRUSTIARSE

También señalada por Iribarren en Lumbier como deslizarse los chicos por una costanilla (calle corta de mayor declive que las cercanas), después de haberse hecho un reguero orinándose. También de **FURRUNDA**.

G

GURRILLÓN

Espino albar.

I

IRASCO

Macho cabrío. Según Sanz Pezonaga, de **IRA** y sufijo **-SKO** diminutivo.

K

KILIKI

Cabezudo. Del euskera **KILI-KILI** «Cosquillas, que produce risa, por extensión».

L

LACHO

Cordero destetado que se alimenta de hierba. Del euskera **LATZ** «áspero, amargo».

LANCHURDA

Escarcha muy fuerte. De **LANTXURDA** «aguanieve, escarcha, llovizna de alta montaña».

LANGARRA

En Lumbier se llaman langarras a las nubes bajas. Del euskera **LANGAR** «agua de la niebla».

LANGARRAEAR

Que hay nubes bajas o que se hacen langarras.

LAYA Instrumento para labrar la tierra y revolverla, compuesto de dos piezas de hierro en forma de h. Del euskera **LAIA** «laya».

LAYAR

Laborear la tierra. De **LAI(TU)** «layar».

LIECO

Terreno que se queda sin cultivar. Iribarren trae «lieco» con el mismo significado para la Zona Media, Cuenca de Pamplona y Montaña. Se han propuesto diversas etimologías para esta voz. Alvar considera «lieco» adaptación del euskera «**LEKU**» lugar.

LERA

En Lumbier piedras lisas y llanas. Del euskera **LERA** «especie de trineo, carro rústico sin ruedas».

También especie de trineo de tablas para arrastrar carga, piedra, leña, etc.

M**MAITIAR**

En el sentido de acariciar, halagar, cuidar. Del euskera **MAITA(TU)** «amar».

Cuando el niño está enfermo «se le maitia»

MANDARRA

Delantal. Del euskera **MANTAR** «trapo, pañal, delantal»

MALCARRA

Paja de las legumbres y especialmente de las habas. De **MALKAR** «paja de veza y gerón».

MATACHERRI

Estar de matacherri es estar de matanza de cuto. De **TXERRI** «cerdo».

MINZA

Se le dice a la telilla de la parte exterior de la cebolla. Se suele decir que una cosa es «más delgada que la minza la cebolla». Del euskera **MINTZ (A)** «dermis, epidermis, membrana fina que envuelve los huevos, castañas, cebollas, etc.»

MISINO

Minino, gato Del euskera **MISITSU, MITXITXU** «Gato, en lenguaje infantil»

MIS-MIS

De lo anterior vendría **MIS-MIS** para llamar al gato

MOCHA

Según José María Iribarren en Lumbier se dice mocha a la oveja que no tiene cola. Del euskera **MOTZ** «romo, corto, chato»

MOCHO

En Lumbier significa corto, pelado. Se dice que «el peluquero te ha dejado el pelo mocho». También de **MOTZ**.

MOTILON

Se le dice al buen mozo, fuerte y grande. De **MUTIL** «muchacho, chico, mozo».

MOKORDO

Excremento humano de forma cilíndrica. Del euskera **MOKORDO** «chorongu, excremento humano duro».

MOZCORRA

Borrachera, embriaguez. **MOZKOR** «borracho».

MOZORRO

Los encapuchados en Semana Santa y en la Romería de la Trinidad. Del euskera **MOZORRO** «careta, máscara, disfrazado».

MUGA

Límite, frontera. **MUGA** «término, frontera, límite, linde».

MUGAR

Lindar. De **MUGA**.

MUGANTE

Limítrofe, lindante. Decimos que esta huerta está mugante con la de fulano.

MUSTUR

El extremo o pico de un pan. Del euskera **MUSTUR** «hocico, jeta. En plural, labios, morros».

Ñ**ÑARRO**

Pequeñajo, charro, canijo, desmedrado. Se aplica a personas, animales y cosas. Del euskera **ÑARRO** «pequeño, chaparro de altura».

O**ORDAGO**

De uso general en Navarra. Voz utilizada en el juego del mus para significar que se pone en juego toda la partida. También, por extensión se dice de algo excesivo, fuera de lo común, que es de órdago: «Se armó un follón de órdago».

En euskera **HOR** «ahí» y **DAGO** está, del verbo **EGON** «estar», **HOR DAGO** «ahí está».

ONDARRA, ONDARRAS

Restos, pocos, sobras de comida. Del euskera **HONDAR** «residuo, hez, resto».

ORDEA

A cambio. Trabajar a *ordea* es trabajar a cambio de trabajo. Del euskera **ORDE** «pago, equivalente».

OSCA

Muesca, incisión. Según José María Iribarren es voz vasca. Sainz Pezonaga dice que **OXKA** en euskera es «hendidura, fisura hecha con instrumento cortante», **OZKA** «muella, mueca» de origen latino.

OSQUIADA y **OSQUIAR**, se usan en el mismo sentido. «La hoz está osquiada».

OTAMEN

Almuerzo o tentempié que se come a media mañana. Del euskera **OTAMEN** «bocado, merienda ligera, desayuno, bocadillo de las diez».

P**PACHACA**

Ciruela silvestre o fruto del endrino. En Lumbier se le llama al fruto del manzano silvestre.

PACHARÁN

Licor elaborado a partir de la elaboración en anís de los pacharanes. En euskera **PAXARAN** «endrino», compuesto de **BASA** «silvestre» y **ARAN** «ciruela».

PITARROSO

Legñoso, que tiene legañas. La voz **PITARRA** «legaña» incluida en el Diccionario De la Real Academia de la Lengua Española (DRAE), tiene su origen según Corominas, en euskera **PIZTA** «legaña».

POCHOLO. PCHOLA. PCHOLADA

Hermoso, guapote, bonito, rechoncho. Generalmente se aplica a los niños. Pocholada se aplica por extensión a determinados objetos que son bonitos o hermosos. En euskera **POTTOLO**, **POTXOLO** «regordete, rechoncho».

PIMPÍN

Recogido por José Mª Iribarren en Lumbier. Cierta pajarito pequeño. «Come menos que un pimpín». Según Sainz Pezonaga en euskera **PINPIN** «aguzanieves «pájaro», de origen onomatopéyico, recurso frecuente para designar pájaros.

PIPERRA

Hacer piperra es faltar los chicos a la escuela. Cuando un niño ha faltado a la escuela se le decía: «Has hecho piperra». En euskera **PIPAR**, **PIPER** «pimiento», procedente del latín *piper*, pimiento.

PIPERRADA

Fritada de pimientos.

PURRUSALDA

Plato cocinado consistente en puerros y patatas. Del euskera **PORRU** «puerro» y **SALDA** «caldo».

PURRA

Gallina. Voz que repetida se usa para llamar a las gallinas. En euskera **PURRA** «voz con que se llama a las gallinas».

RIECA

Arroyo, río pequeño. De **ERREKA** «arroyo río pequeño, raya, traza».

ROJE

Rosco de forma casi ovalada y de elaboración casera, que se lleva a bendecir a la iglesia el día de San Blas. Según Iribarren lo elaboran mezclando a la masa huevo, azúcar, aceite, canela, anís en grano, etc. y se llama Roje en Sangüesa, Aibar, Lumbier y Valle de Urraúl. El Diccionario de la Real Academia Española señala **ROGE** como propio de Navarra, del vascuence **HERROGUI** pan de pueblo, roscón que se lleva a la iglesia como ofrenda el día de la Candelaria y el día de San Blas.

S**SABAYADO**

Desván de una casa, la parte superior de la casa destinada a almacén de diversos objetos. Del euskera **SABAI** «techo, desván o pajar situado en lo alto de la casa»

SAGUNDILA

Lagartija. Del euskera **SUGANDILA** «lagartija». En zoología *Lacerta muralis*. Esta voz la recoge Iribarren como propia de Urraúl Bajo y Lumbier.

SARDE

Horquilla de hierro. Del euskera **SARDE**, «horca, rastro, horquilla de púas muy larga».

SAIN

Grasa. «La saín de la gallina». Iribarren dice que es voz vasca que se usa en la Zona Media y, más raramente, en la Ribera.

SINSORGO

Dícese de la persona insustancial o de poca formalidad. Del euskera **ZINTZORKA** «hablador, poco juicioso».

T**TANTARRO**

Poco juicioso, sin fundamento. Probable del euskera **TANTAR** «gandul».

TORDANCHA

Estornino, pájaro. Según Sainz Pezonaga, en la Zona Media se denomina así al mirlo común hembra y a la calandria. De tordo y vasco **ANTZA** «parcido, semejante, tirando a».

TURUTA

Corneta pequeña. Del euskera **TURUTA** «corneta pequeña».

U**UGARRO**

Nombre de pájaro.

USÍN

Del euskera **OSIN** «ventisca de nieve». En Lumbier cuando ha nevado y el viento levanta la nieve, se dice que «anda usín».

Z

ZABORRA

Suciedad, porquería, residuo, desecho. Del euskera **ZABOR** «suciedad, escombros, residuo». Procedente del latín *saburra* y relacionado con el castellano «zahorra»

ZABORRERÍA

Conjunto de zaborras. En euskera **ZABORRERIA** «desperdicios, basura, restos».

ZABORRO

Individuo desaliñado, flojo, desastroso.

ZACARRO

Torpe, zafio, incorrecto. Del euskera **ZAKAR** «rudo, tosco, brusco, torpe, bruto».

ZACUTO

Bolso, saco pequeño. En euskera **ZAKUTO** «alforja, saquito, bolsa», diminutivo de **ZAKU** «saco» procedente del latín *saccus*.

ZAMARRA

En el Diccionario de la Lengua española como prenda de vestir, rústica, hecha de piel con su lana o pelo, tiene su origen del vasco. De **ZAMAR(RA)** «chamarra, chaquetón tosco, lana esquilada, vellón».

ZAMPATACO

Bofetada, tortazo, golpe. Del euskera **ZUNPA** «golpe».

ZARRAPO

Iribarren señala en Lumbier sapo. En euskera **ZARRAPO** «sapo»

ZARTACO

Bofetada, sopapo, torta, golpe. Del euskera **ZARTAKO** «bofetada».

ZARRAPOS

José María Iribarren dice que en Lumbier «andar a zarrapos» es andar a cuatro manos, como los sapos o zarrapos. **ZARRAPO** es sapo.

ZOMPIAR

Zurrar, dar una paliza. De euskera **ZUNPATU** «golpear»

ZARRAMACALDA

Gancho de hierro fijado a un palo para cortar ramas. En euskera **ZARRAMAKALDA**, «gancho con que quitan las matas de un ribazo».